3 1761 08111175 9

173 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 173

Марко Цар

НАШЕ ПРИМОРЈЕ

Слике и Утисци с Приморја

DB
409
C32
1923

Srpska Književna Zadruga
[Redovna izdanja]

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
КОЛО XXVI Бр. 173.

МАРКО ЦАР

НАШЕ ПРИМОРЈЕ

СЛИКЕ И УТИСЦИ С ПРИМОРЈА

БЕОГРАД.
ШТАМПАРИЈА „РОДОЉУБ“ А. Д. КНЕЗ-МИХАИЛОВА УЛИЦА, 3.
1923.

584917
2.7.54

DB
409
C32
1923

НАПОМЕНА.

Прво издање ове књиге изашло је 1910 год., као прва свеска Библиотеке „Матице Српске" у Дубровнику. Ово друго издање разликује се од првога најпре тиме што је у почетку додан читав један састав новијег датума под натписом *Далмација,* у ком су изнесене поглавите црте из далматинске историје, и што је изворни текст путописа повећан за једну главу (кратким написом о вароши *Макарској),* и онда тиме што је цела књига пренета са јужног на источни говор, и што су овде-онде, по целом тексту, учињени понеки језични или стилистички исправци.

Раније поглавље *Јадрански „интермецо"*, овом приликом прерађено, претворило се у данашње *Утиске с Корчуле.*

Остали чланци остали су у суштини нетакнути, а штампани су истим редом као и у првом издању.

Београд, јула месеца 1922.

М. Цар.

ДАЛМАЦИЈА

ДАЛМАЦИЈА

Човек који преда се узме карту Далмације и по њој прелети оком, има осећање као да се од копненог трокута, што се уз Јадранско Море са северозапада ка истоку пружа, напрасно одвојио читав један архипела̂г сунцем обасјаних а морем опкољених крупних и ситних стена, што се по пучини растуриле као зрна поцепаних бројаница.

Далмација! Мисли и осећања што их та реч у нама буди, врло су разноврсна према томе из ког су краја људи који ту реч понекад изговоре. Код многих наших људи ова четири слога могу да изазову само неку више или мање нејасну успомену о старој слави и јунаштву; за њих је Далмација нарочито постојбина песника и јунака, отаџбина Гундулићева и Качићева, соколово гнездо из ког су некад излетали Јанковићи, Смиљанићи и Мандушићи. Други опет, нарочито сухоземци, виде у Далмацији такође јуначко легло, а у Далматинцима чувене ратнике из ускочког доба и бунтовнике који су се, у наше дане, са двоглавим орлом клали; али је за њих Далмација, изнад свега осталог, присојно тле, земља са које се, у пролеће, извија мирис шарених бокора и у којој се плаво пространство јужнога неба такмичи са недогледном пучином морском. Јер људе с копна — као што је природно — ова лепа провинција наше државе опомиње нарочито на оно чега је у њих најмање и за чим они највише жуде: на јарко сунце и простране, дубоке воде; на дуга пролећа и топле приморске ноћи, зачињене мирисом кадуље и старом морнарском попевком.

Што се самих Далматинаца тиче, они се, додуше, често вајкају да их опора и врлетна родна земља не може довољно да храни, и што су сваке године принуђени да се селе из завичаја, да би у ту-

ђем свету тешком муком зарадили оно мало црка-вице, којом ће помагати своје и себе прехранити у старе дане; али кад се ти исељеници сете како су се туђинци од памтивека отимали о њихово отачаство, и како некима од њих и данас расту зазубице за њим, они су са тим отачаством у највећој мери поносни. Ломећи се као морнари по „неверној стихији”, аргатујући у америчким и аустралским рудницима, они немају пред очима него један сами циљ: да се здрави кући врате, те да на дому свом и даље крсну свећу пале и прастаре обичаје свога рода чувају.

Далматинци су, међутим, чисти Словени — али Словени које је прекоморска латинштина у извесној мери углачала. Они су човечни, трезвени, ал' у исто време и врло поносљиви. По машти и темпераменту, они могу да се сматрају као неки југословенски Провансали, као песници читавог свог племена. Земљорадник, далматински сељак, воли своју земљу и њене плодове, рујно вино и укусну маслину. Штедња није можда његова особита врлина; он је за ружну реч увек готов да погине, али га, с друге стране, лепом речју можеш свезати као јагње. „Кроза све време свога путовања по туђем свету — вели један добар познавалац наших исељеника у Северној Америци — тај народ чува у души једно јако, побожно осећање, а то је носталгија за „старим крајем.“

Далмација је, према свему томе, за нас Србе и Хрвате двојином занимљива; она је нама свима драга и важна колико по својим природним лепотама, толико исто, и још више, по свему оном што људи нечујно и неприметно ваде из своје душе и уносе у материјалне ствари, које су скопчане с њиховим историјским животом.

* * *

Далмација је, на махове, играла знамениту улогу у историји света. Не кажемо, заправо, да је овај узани трачак земље, — који у главном представља

једно развучено игало — имао пресудног утицаја на историју Европе; то би значило сувише казати. Али је несумњиво да су моћни народи и јаки организаторски духови овој земљи необичну пажњу поклањали, те да је Далмација, у извесним часовима своје историје, стицала велику важност и бивала полазном тачком за остварење њихових политичких основа. Довољно је у том погледу споменути Римљане, Карла Великог и Наполеона.

Прилично густа тама обавија историјску прошлост прастарих становника Далмације. Трагаоци који се труде да тој прошлости похватају замршене конце, наилазе на читаву поворку народа који су поступно, са свију крајева зреника, хитали да ову труду земље населе и да јој за извесно време ударе своје обележје, спремајући тако познијим нараштајима трагалаца најшаренију грађу за њихова етнолошка нагађања.

Око свитања историје налазимо у Далмацији Илире, народ тежачки, који се на две хиљаде година пре Христовог рођења беше разасуо по целом балканском полуострву, као најзападнији огранак велике најезде Трако-Илира, варварског племена за које историчари мисле да је у југоисточне крајеве Европе провалило из брдских крајева Јерменске. Касније, по далматинским острвима и у приморској Далмацији, наилазимо на грчке колонисте, док из унутрашњости избија понеко варварско племе, до саме обале, из крајева око Саве и Дунава. Затим наилазе римски завојевачи, а кад њихова гвоздена рука попусти, читав низ варварских племена — Келти, Готи, Авари, Лангобарди, па чак и Словени — од којих први дођоше и прођоше, а Словени остадоше до данас, те их ни Турци, ни талијански уљези за време млетачке републике, не могоше да истисну из земље. Они створише језгру данашњег далматинског становништва.

Хеленизација приморске Далмације беше, пре римске најезде, у најбољем јеку. Приморски становници, немајући узрока да зазиру од мирног проди-

рања грчких колониста, — врло окретних трговаца и доносилаца просвете, — примаху без зазора благодати хеленске културе. Римљани, напротив, који беху дошли да земљу освоје силом оружја, нису никад могли да се у њој чврсто населе. Борба за римско господство у Далмацији трајала је читав један век и по (од 156 пре Хр. до 12 после Хр.). У тој борби римске легије претрпеше неколико крвавих пораза, и тек дванаесте године после Христова рођења могао се Аугустов посинак, потоњи ћесар Тиберије, похвалити да је коначно покорио Далмацију.

Душа ваља, римски геније начини од Далмације једну од најлепших и најважнијих провинција огромног царства, и која је много придонела моћи и угледу римског оружја. Далмација, која у то доба обухваташе знатно већи опсег, имала је за Римљане највећу важност не само због њихове средоземне трговине, него и због својих одбрањених лука, које су римској убојној морнарици нудиле најпоузданија заклоништа. Латински језик преоте у приморским градовима убрзо мах, и то највише као службени језик римске управе, прошавши с временом кроз једнаке промене као и латински језик по осталим романским крајевима. Али је значајно то да ни најпитомија римска латинштина, ни потоња италијанштина млетачких завојевача, није никад могла да истисне језик урођеника Срба и Хрвата, који су — чак и по острвима — знали да тај језик очувају све до наших дана и да га предаду чила и неискварена својим позним унуцима.

* * *

Много је хартије, у последње време, у прекоморској штампи ишарано да би се доказало како су италијански језик и италијанска култура на источној обали Јадрана, једна самоникла биљка која није никад престала клијати, и како је, обратно, словенски живаљ у Далмацији једно егзотично рашће, или, у најбољем случају, један вештачки калем. Историја нас, међутим, учи да је све од шестог века

— широм целе Далмације — непрестано живело, а подуже и владало, једно чисто словенско племе које се, истина, већ рано почело називати, по својим најстаријим државним формацијама, двојаким именом српским и хрватским, али које су доцније сеобе опет јаче измешале, а данашњи дани ето и политички ујединили и тиме спремили земљиште за потпуно стапање. Од осмог века унапред владали су мањим или већим деловима Далмације, једни за другим, Франци и Византинци, затим хрватски краљеви, босанске династе и српски краљеви и цареви. Али доста рано (почетком XI века) једним делом земље завладаше чак далеки Угри, док се најзад приморских градова, мало по мало, не дочепаше Млечићи. Ови последњи беху, истина, принуђени да после дугих ратова (1358 год.) поново уступе земљу својим супарницима Мађарима, али им најзад (истина, коначно тек у почетку XVII века) пође за руком да је подвргну својој власти, изузевши једино подручје дубровачке републике.

За време тог угарско-млетачког отимања о превласт, далматински Словени немају, разуме се, самосталне улоге; они су тек ситан новац којим грабежљиви власници подмирују своје међусобне, и то понекад врло прљаве рачуне.

Изузетак чини једино мали, но независни Дубровник, који хвата и одржава везе са Србијом Немањића, негује свој „словенски" говор, те га у извесном часу подиже на достојанство књижевног језика, стварајући на њему дела која су данас опште добро, дика и понос целог нашег племена. Захваљујући тим делима, једна искра словенске просвете остала је неугашена на подјармљеном Балкану, па је тињала у мраку покосовске ноћи све дотле, док се из ње, у наше дане, није опет разбуктао помлађени пламен. Преко дубровачке књиге спојише се књижевним језиком за дуго отуђена браћа Срби и Хрвати, који данас сачињавају огромну већину, готово целину, становништва Далмације и далматинских острва.

Италијански језик у Далмацији је, напротив, један уметни калем, свакојако једно данас готово пресахло врело, на ком сеоски народ није никад своју жеђ гасио. Дуготрајно господовање тога језика у приморским градовима не сме никога да обмањује у погледу његове распрострањености и његових права. Ма како, иначе, о томе мислили извесни публицисти на страни, далматински народ је о томе потпуно начисто: он зна добро да они његови земљаци, који себе сматрају Италијанима, немају другог италијанског обележја до једне танке, сасвим провидне навлаке, под којом се јасно разазнаје прикрито струјење јаке словенске мезгре.

* * *

Живот Далмације, од XI века па надаље, своди се у главном на борбу против стране најезде. Борба, са словенске стране, води се у три правца: некад против Мађара, некад против Турчина, а некад — нарочито што се Задра тиче — и против самог Млечића. Затим се на све то спушта застор за којим се обично крију појединости олигархијско-апсолутистичког режима у свима крајевима где је допирала шапа лава крилатога. Као што згодно рече један француски писац, народи стегнути под јарам инокрвних деспотија немају своје историје. Што се самог Приморја тиче, у њему су у првој четвртини XV века коначно завладали Млечићи, али се, опет зато, и ту наставља борба против Турчина. Под заставом светог Марка ту борбу сада, разуме се, воде опет наши људи, на првом месту тако звани „Морлаци," загорски Срби и Хрвати. Млетачка владавина била је, међутим, врло фатална по наш далматински народ, јер је она његову снагу сисала, служећи се њиме у своје егоистичке сврхе, бранећи т. ј. народним мишицама земљу која не само да јој служаше против турских похлепа за Јадранским морем, но коју је и иначе бездушно експлоатисала. Поталијанчени приморски градови и словенски народ на копну живљаху, иначе, једни уз друге *moribus et*

lingua dissimiles (разликујући се и обичајима и језиком). Лукави Млечић, сваким начином, подјариваше прирођену храброст у јуначком српском и хрватском соју. Даваше им хлеба или, како Качић вели, „бешкота, круха принципова", али само толико, колико ће таман довољно бити док издуши час ова, час она трка са некрстом. „Прејасна" је и другим путем знала да у нашим људима подстиче сујету и суревњивост, те да их вешто привезује уз своја владалачка кола: она дељаше међу њих части и одличја, повеље и заставе, и све оно чим се наш лаковерни народ лако намири. Али да би, какогод, поправила његово морално и материјално стање, за то се Венеција није старала. Њени проконзули, или, како их народ зваше, „провидури" не отворише једне школе, не саградише једног пута за међусобно зближавање раштрканог народа. Сенат млетачки тражио је у Далмацији војнике, а не грађане, па стога није ни марио да што учини за народни напредак и народну просвету.*) Једна само каста цветала је у млетачкој Далмацији: свештенство. Само острво Паг, са своје три хиљаде становника, имало је за време Фортисовог путовања по Приморју ништа мање но три фратарска манастира и исто толико калуђерица, не водећи рачуна о осталим поповима који живљаху на терет самих острвљана. Што је пак најжалосније, Млечићи исекоше немилице далматинске шуме, да би прибавили грађу за своје убојне лађе, за коју им приморска раја даваше најбољу момчад, оне стамене и кршне приморце, што се јуначки бораше у битци код Лепанта и у чувеном рату „од Кандије".

Тако је трајало пуне четири стотине година.

Најпре паде Србија, а за Србијом Босна, Захумље и Зета. Турчин притисну све наше земље, сем јединог Приморја. Ко му се опираше, то је то-

---

*) Изгледа чисто невероватно, али прва штампарија у Задру заведена је тек 1796 год., дакле у часу кад је Република била већ на скончању!

боже био Млечић. Млечић — говорило се — освојио Ципар и Кандију, Млечић се проширио по Албанији, Млечић не да Турчину ни завирити у Приморје, Млечић му чак закида и Босну!

Тако се говорило, па тако се у млетачким књигама и писало, не разбирајући да ли су, и колико, јуначком гласу заиста храбрих млетачких Брагадина, Венијера и Фоскола придоносиле чврсте мишице наших Јанковића, Смиљанића, Мочивуна, Накића, Мандушића и осталих војвода и сердара:

„Којима се дична слава ори,
Кад нам гусле спомињу јунаке!"

Пошто Млечићи подјармише Далмацију, главни им посао беше да однароде властелу, и стога живо пораде да за себе задобију оне који живљаху у градовима, те им поталијанише имена. Један део поносите приморске господе — кућићи и коленовићи — постадоше млетачки измећари, хранећи се платама чиновничким; други се, у млетачкој потчињености, држаше куд и камо часније, јер својим јунаштвом брањаху крајину од турске најезде, мада о хлебу „принципову". То је тако ишло до краја XVIII века, кад неславно пропаде млетачка држава и кад уз француску републиканску војску допре дах слободе и једнакости и до обала Адрије. Истом тада могао је далматински народ да, без свога понижења, узме учешћа у благодатима што их просвећене државе нуде својим у правима и дужностима изједначеним грађанима.

* * *

Нажалост, не би за дуго.

После по Французе катастрофалног исхода руско-француске војне 1812 год. и осталих недаћа тадашње Наполеонове поколебане државе, заједничким напорима Аустрије и Енглеске пође за руком да Французе истисну из Далмације (1814), која се тако, немилом судбином својом, претвори у подворницу двоглавога орла. Што је то значило за приморски народ, знамо најбоље ми, старији људи, који смо сав

свој век провели у аустријском ропству. Под злогласним полицајским режимом кнеза Метерниха и његових наследника, нестаје у Далмацији и последњег трага слободног грађанског живота, трговину захвата мртвило, а некада живе и радне приморске луке претварају се у неме пустолине. Далмација је, за стогодишње аустријске владавине, уз Црну Гору и Албанију, најсиромашнија земља на Балкану.

Али далматински народ, који се у данима робовања тешио јаворовим гуслама и пуном чежње песмом Качићевом, и који беше увек свестан својих древних подвига у борби против Авара и Турака, далматински народ — мада изгладнео и осиромашен — не клону ипак својим јуначким духом. Кад му аустро-мађарски зулум учини немогућим чак и најскромније живљење на рођеној груди, он се у гомилама стаде селити у Америку. Прва словенска емиграција из Аустрије започела је у Далмацији, и то не ваљда само зато што је из приморја најлакше преко мора селити, него и стога још, што је наш приморац одувек навикнут био на извесну „слободу дисања," коју му беше теже прегорети но и само благостање.

А и разумљиво је. Приморске земље — ма у ком се крају света налазиле — биле су увек гнезда слободе, легла поноситих духова, баш као да сам призор неизмерне пучине, или рески ваздух с мора, крепко утиче на развој физичких и моралних особина једног народа. У неку руку пустоловски живот наших помораца навикава их на слободу кретања и мишљења, и чини да мање зазиру од незгода и опасности у туђини. Дотицај са страним светом проширује, уз то, круг појмова, као што повећано благостање јача љубав ка животу и веру у сопствене снаге. То и јесте узрок због чега је, од најстаријих времена, семе слободе најпре и најбоље успевало у приморским градовима, расутим по обалама Средоземног Мора. Кад су, у средњем веку, неки сухоземни народи једва знали за шири промет и трговину, жустри становници приморске Далмације, бродећи морску пучину, отвараху нове и брже

путеве својој трговини. Море је, истина, служило рату, али је још и више служило људском промету, служило миру и цивилизацији.

Захваљујући прастарој својој агилности и предузимљивости, а у новије време и извесном „поамериканизовању" једног дела својих синова, Далмација је кроз читав један век могла да одоли крутом и безумном аустријском режиму, који иђаше напросто за народном истрагом. Агитација међу приморским Србима и Хрватима уочи Балканског Рата, и још више за трајања ужасне и крваве трке са Аустро-Немцима, јасно је показала како народна душа може годинама да дрема, али докле год се један народ не збрише са лица земље, та душа не може умрети. Читави скупови политичких емиграната, из разних крајева нашег потлаченог Југа, окористише се америчанским гостопримством и америчанском слободом, да би порадили у корист свога племена и да би му стекли симпатије великог америчанског народа. Рачуна се да у самој Северној Америци живи преко пола милиона Срба, Хрвата и Словенаца, који имају своје локалне организације, своје школе и своје дневне и недељне листове. У тој дичној и заслужној прекоморској Тројединици истицали су се, својим патриотским жаром и својом штедрошћу, нарочито неки имућнији Далматинци, у којих је, вероватно, топлија крв доводила у живље пулзирање заталасану жицу национализма. Они нађоше свакојако у новој постојбини најширу економску основу и најзгоднији терен за своју политичку пропаганду у корист свога подјармљеног завичаја и своје угрожене народности. Плодови те пропаганде видели су се у племенитој и величанственој акцији, која је за увек скопчана са великим именом Вудрова Вилсона.

Народи могу дакле, силом прилика, да „поникну ником", али њихова душа не умире. Србија, сахрањена на Косову, лежала је, привидно мртва, пуна четири столећа, али је душа њена сваког дана васкрсавала у срцима њених заробљених синова. Загрејани својим старим успоменама, заштићени

својим моралним законима, својом вером и оним дубоко увреженим обичајима који одржавају и с колена на колено предају осећање националне заједнице, Срби једног дана усташе, раскидоше туђинске окове и очистише земљу од наметнутих господара. Тога дана су Душанови и Лазареви унуци сјајно показали како народи не умиру и како је „свака сила за времена”.

* * *

Народ је наш, у најцрњим данима своје историје, увек живо осећао и у срцу свом неговао успомену почињених му неправда, и у томе је управо била његова снага и његова слава. Прочитајте, господо дипломате, врсну студију Емила Кастелара о душевној трагедији српског народа у покосовском ропству, па да се сместа уверите како се крупно преваристе, кад у зао час решисте да наше приморско становништво сматрате као неку аморфну и несвесну гомилу, и да оно јуначко гнездо третирате као неки *pays de conquête!*

Велики шпански беседник није, међутим, ни издалека предвиђао слом аустријске монархије (коју он назива „крвопијом нејаких народа”), нити је довољно јасно назирао могућност нове оријентације и групације Јужних Словена у случају таког слома. Напротив, други један велики мислилац прошлога века, Никола Томазео, човек наше крви мада васпитаник италијанске културе, имао је у том правцу сасвим исправне и, за оно доба, управо пророчке погледе. Право иницијативе у случају стапања разних југословенских огранака у једну хомогену целину, право иницијативе и улогу вође у томе случају он је признавао једино Србији „која је на то позвана по својим традицијама”. Што се напосе тиче Далмације, Томазео је још 1835. г., у чувеној својој песми *Alla Dalmazia*[1]) чисто и бистро казао да је њена будућност у заједници са Србијом.

[1] Види превод у прози те песме у књизи писца ових редова, *Моје симпатије*, коју је 1913. год. у Задру издала књижарница Е. Шенфелда.

Песма та слабо је позната новијим нараштајима чак и у самој Далмацији, а овамо би вредно било да се наш народ њоме боље упозна, и то не само због њене садржине политичке, но и због њене вредности етичке. Жалећи се на црну судбину своје родне земље „која беше и српска и турска и француска, али још никад ни посве своја, ни посве туђа”, тако да „не може казати да има правог отачаства ко се у њој роди”, песник изриче опет зато наду у лепше дане за ову груду земље, којој он исказује сву болну љубав свог синовљег срца. А ти лепши дани — вели — освануће Далмацији онда „кад се она чврсто споји са Србијом (у којој влада питом дух и чила мишица), а преко Србије са осталим земљама што се још даве у османској баруштини, и с којима она, Далмација, има да образује један живот, једну вољу и целину”.

Ово су биле мисли великог научника и песника којим се Шибеник, његова колевка, и цела Далмација поноси, као једним од највећих својих синова. Приморан силом прилика да учествује у народносном спору двојезичног становништва свога завичаја; он је то углавном учинио као мудар родољуб и човек који, изнад свега, поштује истину. Изазван да се изрази о прохтевима Италије на источну обалу Јадрана, он је још 1860 год. отворено казао: „Са искреношћу која је мом роду у крви, морам рећи да, што се мене тиче, не верујем да би Далмација могла да постане припепак Италије, јер су прошла времена млетачке републике која, ако је вешто знала да искоришћава далматинску обалу, она је вешто знала и да влада... Италија има и сувише невоља и тешкоћа у својој кући, па да би јој требало нових тражити с ове стране мора... Јер ако је у свако доба мучно било заповедати људима туђег језика, данас би Талијанима то било поготово немогућно...*)

*) Испор.: N. Tommaseo, *Ai Dalmati*. Fiume, tipografia di E. Rezza, 1861.

НА ЈАДРАНУ

НА ЈАДРАНУ

17 августа 1910.

Мада је лето у пуном јеку, оно је јутрос, у зору, кроз притворено оканце над креветом моје кабине, доста осетљиво пиркало.. Тај поветарац, голицајући ми ноздрве, трже ме иза сна, и ја се одмах исправих на кревету да погледам где смо. Пароброд је стојао непомичан; па иако не могох да протурим главу кроз узани прозорак са ћерчивом од жутог лима, оно умотрих једнако спрам себе, у јутарњој румени, парче питомог, на око врло пријатног игала и, пароброду уз бок, овећи чамац који бејаше довезао пошту са Супетра на острву Брачу.

Обучем се сместа и истрчим на кров лађе.

Море је било застрто по својој површини слојем танке магле, која се убрзо разиђе, чим загрејани ваздух попи пару над водом, и сада могох да слободније промотрим китњаста острва што се туда, низ морску пучину, у великом броју растурише. Тако смо пловили до отока и вароши Хвара, где се поново устависмо. Поглед на ову малу, врлетним литицима заокружену варош, у највећој је мери интересантан. Хвар се у свету прославио као лековито место првог реда, али лековито место — без гостију. Њему је, наиме, усуд усудио да га најчувенији лекари у звезде дижу, али му ниједан од њих не шаље своје клијенте на лечење. То је, иначе, судбина многих климатских станица у Далмацији, које стручњаци хвале и узносе само у теорији. Како већ било, та пасивна репутација није опет једина знаменитост убаве Лезине (Хвар се италијански зове *Lesina)*; има у њој још много чега, што је вредно да се спомене. Томе ће доћи ред у своје време и на своме месту. За овај мах треба одати заслужену пошту прекрасној збирци рујних, тек уловљених јастога, што их је на лађу донео и кувару предао је-

дан стари, као овца седи острвљанин, и око којих се путници окупише јатимице, да се диве пластичној лепоти и да узносе гастрономске одлике тих огромних љускара, намењених да обогате нашу и тако изврсну *table d' hôte*.

Нек ми дакле опрости древна *Pharia*, резиденција неверног војводе Димитрија, који своју господарицу, илирску краљицу Теуту, издаде Римљанима који су га за то најпре наградили, па онда као неваљалца прогнали; нек ми, велим, древна *Pharia* опрости што је у овај мах запостављам· али ови красни производи јадранске фауне имају право на ону исту предност, коју жива природа мора увек да има над мртвом археологијом.

Ми се иначе сада отискујемо од острва Хвара и мимоилазимо поребарке мало острво Штедро. У бескрајном плаветнилу истиче се спрам нас, у даљини, масивна громада винородног острва Виса; с леве стране стере се простран „фјорд" ка сухој земљи, према макарском приморју и ушћу неретванском.

Пароброд јури даље ка заливу корчуланском. Моји сапутници измилеше већим делом по крову лађе; сунце греје са чистог зреника, а ситан поветарац тек што облизује морско површје, голицајући његово плаво и зрцаласто лице. Време је у Бога дивно, па се духови располажу на зближавање; већ се образују мале групе и људи међу собом ћаскају. Међутим се за нама залећу читава јата галебова, а делфини, обигравају око нас, пењући се уз таласе као несташна ждребад, што се загоне по ливади. Понекад истрче далеко испред бродског кљуна, брзи као стреле, па их зачас нестане под вртлозима пене, што их ужурбана лађа оставља за собом у путу.

Ето нас према Корчули. Права је Танталова мука за човека који воли уметност и историју, што ове суре, назупчане зидине и ове старинске куле и звонике мора да посматра са брзе лађе. Поглед на варош је и овде врло занимљив. Човек има утисак као да пред собом гледа парче средњег века, и машта га неминовно одводи у оно мрко доба, кад су се Мле-

чићи и Ђеновљани, у овим водама, хрвали за превласт. Па чак и дубље у прошлост зарива се путникова фантазија, док у хитњи посматра живописни конгломерат ових зупчастих кула и смагнутих кровова. Овде су, на педесет година пре Христова рођења, поморски мегдан делили чувени римски прваци Цезар и Помпеј. Сам постанак вароши задире пак малко у бајку. Корчулу је, веле, основао Тројанац Антенор, кад оно побеже са разореног Илиона.

Отискујемо се од Корчуле и за десет минута стижемо под Оребиће, преко пута од нас, на јужној урвини полуострва Пељешца. Красна ова приморска паланчица види се путнику, који је с мора посматра, као нежан, живим бојама насликан акварел. Рекао би човек, парче „Лигурске ривиере" пренесено у Далмацију. То су све саме *ville* заоквирене зеленим баштицама, засађеним палмом и агавом. Ова питома оаза, са својом романтичном околином, путнику чисто плени поглед, терајући га, ако му се и неће, да ово убаво местанце у мислима поређује са речком Абацијом, том вештачки створеном зимницом бечке и пештанске господе, и коју на силу бога хоће да развичу као неку нову Ницу. А шта бисмо тек морали казати ми за наша Каштела, Оребиће, Груж-Лапад и Боку Которску? Да се овде, у ове наше Нице, уложило пола онога што се унело у ту некад голу избрежину, једним би се махом и за сва времена замрачила слава и француског јужног приморја *(Côte d' Azur),* и ломбардских језера, па и самог Босфора!

С бока нам је опет пукло широко море, а Корчула је већ остала за крмом. Далеко, на морској пучини, назиремо силуету острва Ластова, по старом неком предању острва Калипсиног. У новије време се немачки „форшери" потрудише да ту лепу и песничку традицију униште, доказујући гомилом прашњавих исправа и аргумената, како дични Одисије није никад овуда пловио, и како Ластово, по наутичком и географском трагању, не може нипошто

да буде она „Огигија" — постојбина божице кудраве косе — о којој говори божанствени Хомер. Излишан посао, додуше, но који потпуно одаје ћуд немачких научника! Та ми и не кажемо да та господа немају право; шта више, ми бисмо им веровали чак и онда, кад би нам стали доказивати да тог Калипсиног острва није, уопште, никад ни било, као што није никад било ни његове божанствене сопственице. Ал та лепа нимфа постоји, опет зато, као што постоји и њено острво; она постоји и постојаће вечито у дивној варци Хомерове поезије; и ко се једаред буде с њоме упознао, тај је лако неће заборавити, па ма њено баснословно острво замишљао овде на плавом Јадрану, или тамо негде, на мору јонском! Што се мене тиче, ја то острво радије гледам у овом нашем Ластову, некад сопствености српских Немањића,[1] у толико пре што ми у томе иде на руку и само предање. Бајка, рећи ће неко; па нека је и бајка. На Ластову се међутим — да би илузија била потпуна — десила и красна шпиља, налик на ону у којој је „краснокосмата живела нимфа".

„Около шпиље сва се расцвала шума и расло
Различно дрвље, топола и јова и мирисни чемпрес."

Али је, нарочито, ту дивно сјало, као што ево овуда и данас сјаје, јарко сунце Хомерово!

Величанствена природа задржава непрекидно свој живописни карактер до самог Дубровника, тако да је путнику мучно изрећи који је крај од кога лепши. Још једно овеће острво, Мљет, богато и оно историјским успоменама, привлачи с десне стране наше погледе својим шумом обраслим височима, па онда видици на отворено море постају све то шири и грандиознији. Сунце већ увелико нагиње западу, расипљући по модром као чивит мору своје последње зраке. У ово доба дана је море мирно као уље, и

[1] Дубровчани откупише 1216 г. острво Ластово од српског великог жупана Стевана Немањића.

наш брод плови тихо и нечујно по његовој равној површини, јер се због смањене парне снаге не осећа ни потрес од вретена у дну његовом. Само нас још благи поветарац на крову опомиње да гвоздени колос под нама крчи себи пут кроз тиху атмосферу опалинске боје, што се шири око нас. Најзад пароброд закрене у залив колочепски, мимоиђе острвце Даксу и уђе у китњасту грушку луку. Ето нас у придворје славнога Дубровника!

Пространу ову луку заокружили су амфитеатрално красни брежуљци, насељени живописним становима. Са севера сури Срђ, с југа Хладница, велика и мала Петка, са хумцима Крвавог Брда и Бабиног Кука — све то засађено борјем и чемпресом. Северно се дубоко у суху земљу увлачи морски затон, у који се излива река, која даје име целом крају и која одмах ту, на пушкомет даљине, избија хуком из каменог ждрела. Од саме вароши, која лежи с оне стране хумског слемена лападског, ми још ништа не видимо, али, у накнаду за то, имамо пред очима панорам који се оригиналношћу својом издваја од свега осталог што смо на овом путу гледали.

Пароброд се лагано приближује пристаништу, дуж којег се нанизао леп број старих и нових зграда, међу којима се, с јужне стране, истиче дворац Марина Ђорђића, отмено дело из краја XVI века. Али се већ спустио сутон, и ја те панорамске лепоте гледам више очима памћења. Сишавши на крај, узмем кола и за тили час ударимо касом по до зла бога прашњавој, но дивно саграђеној цести, што се одовуд пење к вароши, и који је у станцу камену усекао, за време француске окупације у доба Наполеоново, чувени „војвода од Дубровника", маршал Мармон. До вароши има обилат четврт часа вожње. Пут којим пролазимо пење се на Бониново и спушта на Пиле, до самих градских врата. Он готово стално иде рубом урвине, чије се црвенкасто стење непрестано дроби и руши у провалију према отвореној пучини. Цело то присојно прибрежје, за-

сађено борјем, агавом и разним тропским рашћем а насељено старим дворцима и вилама са каменим терасама, достојно је кичице Клод-Лоренове. Обични путници — поготову они који се не родише сликари — могу само да гледају и да се немо диве.

То сам и сам овде увек чинио; то ћу да учиним и сутра на огранку сунца.

СТОЛНА ЦРКВА СВ. МАРИЈЕ У ДУБРОВНИКУ.

ДУБРОВНИК

ДУБРОВНИК

Утврђено је канда, у неким земљама Средње Европе, да је Далмација земља сухопарна и до зла бога вратоломна, којом није лако, а ни паметно, путовати. С времена на време усуди се опет понеки Швабо, ког земљаци држе за пустолова и особењака, да скокне до Спљета и Дубровника, па кад се с пута врати, он обично прича како су старинске варошице те кршевите земље врло занимљиве. И то је све. Но у чему и по чему су Спљет и Дубровник, и сва остала Далмација, занимљиви, то се у извесним земљама још никако не зна.

Па ипак би Далмација, са двојаког гледишта, требала да привлачи путнике: зато, наиме, што су њене природне лепоте исто тако оригиналне, као што су знаменити њени споменици уметнички. Позната је већ необична конфигурација ове земље коју су разни народи узастопце отимали и преотимали, и с које је толико људске крви проливено, баш као око дивне невесте коју су сви редом жељковали. Далмација је, као год и Италија, земља „гдено кедар цвета", присојно тле са ког се у пролеће диже мирис шарених бокора, земља у којој се плаво пространство јужнога неба такмичи о превласт са сињом пучином морском. Ал' има нешто шчега је ова земља одвојила од свих осталих земаља на словенском Југу; нешто што јој обезбеђује јединствен положај у свету, а то је чињеница што је она, с једног краја на други, један драгоцен музеј архитектурни.

Монументална архитектура је данас, може се казати, угинула, мада су људи, у ово наше прозаично доба, још прилично склони декоративном гизду. Свакојако, једно је извесно: наше доба не уме више да ствара лепоту наслаганим камењем,

оно је изгубило свако разумевање за нежност у облику монументалном. Изгледа, чисто, као да нисмо више способни да схватимо како у самим пропорцијама једнога зида човечје око може да нађе оно исто уметничко уживање; да при посматрању његових линија осети ону исту, дубоку и тајну, емоцију, што је у човечјој души изазива посматрање неког сликарског ремек-дела, или читање неког генијалног умотвора.

То нам потврђују, у већини случајева, модерне грађевине; то нам потврђује општа равнодушност која се опажа према ремек-делима старе архитектуре уопште. Међутим, људи од укуса и уметници са стране, који нам с времена на време долазе у походе, знају да по правој заслузи цене грађевинско благо којим је ова наша питома отаџбина, с краја на крај, посејана; те ако у нас такозвани „управни кругови" слабо познају и слабо негују сјајне трагове наше многовековне културе, Далмација може опет зато да се теши и поноси тиме што је знала да на себе привуче пажњу великих културних народа, нарочито енглеског и француског, чији се одабрани синови у новије време подухватише да наше уметничке споменике пажљиво и зналачки проуче и оцене. Особито Енглези посветише овој нашој красној земљи сву пажњу свога отменог, за лепотом и класицизмом занетог духа. Од чувеног архитекта Роберта Адама, који је у XVIII веку идеално реконструисао Диоклецијанове дворе у Спљету, па до савременог нам оксфордског архитекта Џаксона, који је пре неколико година написао најлепшу до данас студију о далматинској архитектури — могао би се набројати читав један низ енглеских путника који су о Далмацији писали. За њих је ова земља била увек „one of the most romantic and interesting countries in the world,"*) и они су о њој писали не само као уметници-пробирачи који уживају у по-

*) „Један од најромантичнијих и најзанимљивијих крајева на свету".

сматрању ванредно лепе природе и занимљивих старина, него и као непристрани умници који се диве прастарој култури и видљивим траговима што је та култура оставила на земљи и становницима.

Јесте, то задовољство створише нам, у наше дане, дела умних странаца, као што беше један Фриман, или као што су један Џаксон, један Луиђи Вилари, један Шарл Дил. Њихови трудови показаше још једном културни полет наших предака и, што је главно, како тај полет није био прости рефлекс прекоморске светлости, него покрет сопствених енергија, који је у многом чему предњачио и самом једновременом покрету с оне стране Јадранског мора. „Далматинска архитектура, вели Џаксон, сама је по себи тако одлична и оригинална, да јој треба дати место за себе између разних националних стилова средњевековне Европе. Та се архитектура, истина, у главном ослања на архитектуру италијанску, — а тако је, силом прилика, морало и бити — но она има опет у себи нешто, што није махом италијанско, доказ да Далматинци нису били ропске потрагуше".[1] И учени оксфордски архитект наводи томе свом мишљењу и стручне разлоге, доказујући како је предилекција Далматинаца за стил романски, у пуном јеку готике, зависила на првом месту од њихова особитог укуса, а затим од утицаја величанственог Диоклецијановог двора у Спљету, који је далматинске неимаре упућивао на обли, а одвраћао од зашиљеног (готског) лука[2]. Стога су се у Далмацији цркве у романском стилу — који, као што је познато, воли лукове полукружне — зидале кроза сав XIII, па и добар део XIV века, кад

[1] T. G. Jakson: *Dalmatia, the Quarnero and Istria.* Oxford, at the Clarendon Press, 1896. Књ. I., стр. 204.

[2] Слично, од прилике, мишљење изразио је и Г. Шарл Дил, професор париског универзитета, којиназире утицај Диоклецијанове палаче чак и у неким партијама саборне цркве и крстионице у Трогиру, које су обе саграђене, односно довршене, у XV веку. (Види путопис: *En Méditerranée promenades d' histoire et d' art.* Paris, Colin, 1907.)

је у суседној Италији посаграђен највиши број катедрала у стилу готско-италијанском. Сјајни звоник пред спљетском саборном црквом, који је започет у XIII а довршен у XVII веку, и који је у наше дане радикално обновљен, сазидан је кроз и кроз у стилу романском, баш као да је поникао у XII столећу.

Доцније се уз обли (полукружни) лук почео кадшто, у црквеним грађевинама, јављати и лук зашиљен, и тек у почетку XV века, коначним утврђењем млетачке власти у Далмацији, романска архитектура почиње опадати и уступа место савременој уметности „Царице Лагуна", значи оној нарочитој форми готике коју је Венеција у то доба пронашла, или боље, према своме укусу и за своје потребе дотерала. Но ова италијанска готика употребљавала се у Далмацији понајвише за грађевине приватне, те ако изузмемо ранији део саборне цркве у Шибенику (1430) и још гдекоју цркву по острвима, најзнаменитија јавна грађевина у томе стилу беше *Кнежев двор* у Дубровнику, који је у свом првобитном облику подигнут 1435. год.

Но готска архитектура била је у Далмацији кратког века. Усвојена је врло касно и, обратно, врло рано напуштена у корист „Обнове" или „Ренесансе", за који стил су наши претци, одмах у почетку, показали неко нарочито, рекао бих готово инстинктивно разумевање. Тај нови стил увео је, први у Далмацији, Ђорђе Орсини-Матејевић, или, како га савременици зваху, *Ђорђе Далматинац*, „неимар оригиналног генија, који би достојан био да се назове далматинским Брунелескимˮ.[1]

Једновремено са Ђорђем радио је у Далмацији и други један велики уметник-неимар, мајстор Лукијан из Вране, који у извесном часу привуче на себе пажњу једног владаоца-кнеза италијанског. Год. 1468 прохте се урбинском војводи, Федерику

[1] Jakson, ibid. — *Bruneellsco*, или *Brunelleschi*, беше чувени архитект саборне цркве у Фиренци „Santa Maria del Fiore."

Монтефелтарском, да у својој резиденцији, у Урбину, сазида онај величанствени двор који се данас убраја у ремек-дела Ренесансе, те након дугог пробирања и преговарања са уметницима из Тоскане — тадашњем леглу неимара — он се на крају реши да градњу повери Лукијану, рођеном Далматинцу (Врана, Лукијаново родно место, је у котару задарском), од ког је у истини старији део урбинског двора, најодличније, можда, архитектонско дело потоње Ренесансе.

Кад се све то на око узме и, крај тога, знаменита прилика да је Ђорђе своје магистрално дело, катедралу шибенску, започео 1441 год., значи девет година пре но што је флорентинац Леон Батиста Алберти подигао катедралу риминску (Rimini), онда се заиста треба чудити брзом напредовању нове уметности у Далмацији и жустроме духу овог нашег великог земљака, који је полетом предњачио највећим уметницима ондашње Европе. И, у истини, у Француској је ренесанса стала потискивати овладалу готику тек око 1508, а у Енглеској око 1520, док сви знамо да је чувени хајдлбершки замак, у стилу немачке ренесансе, сазидан тек 1556.[1]

Имамо дакле зашто да смо поносни, кад се обазремо на уметничку прошлост наше земље. Но то осећање оправданог поноса нигде нам тако обилато не испуњава душу, као овде у Дубровнику, у овој нашој древној Атени, где је грађевинска уметност сасвим друкчији облик добила но у осталим варошима на Приморју. Античка уметност није овде оставила никаква трага, пошто се стари Епидавар — који је око 590 год. пре Хр. основала једна грчка колонија, а ког су 639 год. разорили Авари — налазио на земљишту данашњег Цавтата, југоисточно од данашњег Дубровника. Па не само то, него ни јаче политичке везе дубровачке републике са византијским царством, које су трајале чак до XIII века, нису имале никаква видна утицаја на месну

[1] Jackson, ibid.

архитектуру. Напротив, старији делови Кнежевог двора и величанства клаустра двају градских манастира доказ су о нарочитом цветању романизма, као што обе цркве тих манастира заступају готику, а неке партије поменутог Кнежевог двора и Дивоне, те убава црква Св. Спаса, ранију ренесансу, претежно кроја млетачког. Али оно чиме се Дубровник издваја од свих осталих приморских градова, то је његова славна барок-периода, оличена у дивот-катедрали Св. Марије („Госпе") и у суседној цркви Св. Влаха, — двема импозантним грађевинама из првих година XVIII века.

Путник који у китњастом предграђу „Пилама" сађе с кола, па се преко узвијаћег моста пред градским вратима упути у град, осети одмах, чим се нађе с оне стране утврђене капије, да је ступио у неку необичну, своје врсте варош. Пространа „Плаца" — дубровачки Corso — што се пред њим отегла и која тече правилно, између два реда живописних станова, с једнога на други крај вароши, знатно је одвојила од узаних сокачића млетачког типа, којима су неке далматинске вароши, а нарочито Задар и Шибеник, махом испрекрштане. Упути ли се том главном улицом, прошавши крај Онуфријеве чесме и црквице Светог Спаса, путнику се, чим стигне надомак „Опћинске Кафане", раскрије нов, до краја симпатичан и привлачан призор, што га с једне стране нуди Дивона, т. зв. „Спонза", а с друге стране црква Св. Влаха, палача дубровачких кнезова („Двор"), саборна црква „Госпина" — читава једна група импозантних здања, све једно лепше од другога.

Али се Дубровник не издваја од осталих приморских градова само по томе што су његове улице пространије, а грађевине симетричније, него и са тога још што се у склопу и развоју његове аухитектуре јасно огледа посебни ток његове историје. Овде ти некако изгледа као да си ступио у главни град неке мале средњевековне државице, кажимо Пизе или Фераре, где те сав уређај и спољашња декора-

ција подсећа на богату и неодвисну општину, на оно што нам Буркхардт у своме класичном делу о Италијанској Ренесанси[1] означује речима „der Staat als Kunstwerk". Као год у оним малим, али сјајним државним организмима с оне стране Јадрана и Апенина, тако се и овде државна моћ, добробит и култура огледала у јавним грађевинама, које су биле опште добро дубровачких грађана. Двор њиховог кнеза (ректора републике); „Спонза", где су се ковали новци и хранило државно благо; градска сахат-кула, с које је велико звоно сазивало грађане да потврђују или обарају одлуке државне власти; Орландов кип, над којим се вијала бела застава Светог Влаха; храмови у којима се властела и народ, у свечаним данима, окупљали на молитву — све се то стекло и збило у неколико стотина корачаја простора, онако од прилике, као што су се у Млецима, између „Пјаце" и „Пјацете", скркле најзнаменитије зграде Маркове републике. Слика је тако жива и тако потпуна, да се човеку призори из дочаране прошлости натурају читавим серијама, те му се понекад чини као да на тој дивној позорници гледа старе, давно ишчезле глумце, који су са себе стресли столетну прашину и узели да поново настављају прекинуту глуму.

Успркос пожарима и трешњама које су варош рушиле и пустошиле, општи распоред њен остао је увек једнак, и путник има осећај као да ће одједаред угледати „оце отаџбине", како у сјајној поворци силазе у трем Кнежеве палаче, да би отуд, неком свечаном приликом, посматрали опход дубровачког „пука". Дешава се отприлике онај исти феномен халуцинације, као кад човек укрути поглед у неки сугестиван материјални предмет, па се у њ тако оштро унесе очима, да се овоме у неки мах почну таласати и бркати контури, и он га види све друкчијег и друкчијег, док га најзад не уочи онаког, као што га је у том тренутку замишљала његова ма-

[1] J. Burckhardt: *Die Kultur der Renaissance in Italien.*

шта. Тако нешто десило се и мени, док сам, занет у мислима, са „Госпиног" портала посматрао смагнуте облуке Кнежевог двора.

Призор који сам умним очима пред собом гледао, збива се у почетку XV столећа.

Освануо је други фебруар, дан светог Влаха, и Дубровник, који је сада потпуно неодвисан, богат и напредан, спрема се да, по обичају, прослави дан свога заштитника. Још из раног јутра, адмирал дубровачке мрнарице, опкољен варошким главарима и поморским капетанима, подигао је државни „стијег", уз јеку труба и једнодушно кликтање: „Да Бог поживи у миру и благостању прејасну и преузвишену Дубровачку Републику! Била увек моћна и славна, како на мору, тако на суху!" Затим дубровачки надбискуп, опкољен бискупима и осталим митроносцима, држи у сјајно искићеном храму градског и државног покровитеља, пред кнезом, властелом и грађанством, свечано богослужење, док се народ из читаве околине, у стајаћем руху, скупља под барјацима и у живописној поворци трипут обилази целу варош унаокруг, ликујући и пуцајући из својих сребром окованих пушака.*)

Призор је диван, замамљив.

Сад прескочимо један месец дана, па се тренутно обазримо на стари Дубровник, какав је морао изгледати приликом светковине Четрдесет Мученика, која се сваке године слави дана 10 марта.

Часовити кнез или ректор (јер је република веома подозрива, те поглавицу државе новим избором смењује сваког месеца) засео је, у дворском трему, на узвишену столицу, а око њега се скупли државни саветници, велике судије и остала званична лица, док са градских утврђења грувају топови, а звона брецају са свију звонара. Пошто је државни секретар прочитао имена великих званичника који се тога дана потврђују у служби, образује се лити-

*) G. Gelcich: *Di Ragusa e de' monumenti che sono in essa.* Ragusa, Pretner, 1883. Стр. 60—61.

ја, са свештенством на челу, те се сви скупа, са запаљеним воштаницама, крећу к цркви Св. Влаха, да целивају свете мошти Богу угодног дубровачког патрона. Поворка се развија и пролази кроз главне улице вароши, а по свршеној црквеној служби народ се окупља под балконом „Спонзе", да саслуша политичку беседу што је отуд, по прастаром обичају, изриче један свештеник саборне цркве, у похвалу свима омиљене републике.

Да силна ли је евокативна моћ уметности, кад и хладне стене могу да нас тако разговарају и да нам говоре о прошлости! И оне нам, збиља, много штошта причају; причају нам о мрким и светлим данима мале републике, која је својом мудром политиком знала да очува неокрњену до наших дана своју слободу и своју неодвисност! Оквир у којему се њезин политички живот кретао, беше, истина. узак, и њена улога понајвише подређена и одвисна од јаких фактора; али што зато! Вредност глуме не треба мерити по опсегу позорнице на којој се одиграла, него по јачини напора људске душе која се бори са препонама, те их савлађује мудрошћу и енергијом. Ако погледамо на територијалну скученост дубровачке републике, ми се морамо дивити материјалној снази и умној жилавости, коју је тај мали организам могао да развије. Она, додуше, није на ток ствари на Истоку никад великог утицаја имала; Дубровник је, бесумње, био важан *emporium,* културно средиште, најзнаменитија етапа у историји јужно-словенске цивилизације; али је, у политици, настојао да се што већма издвоји, да у тихој полусени очува своју индивидуалност. „Истичите изнад свега осталог наше велико сиромаштво," упућује сенат своје поклисаре код Султана. У тој је фрази кључ целе дубровачке политике. Провлачити се неначета кроз шапе својих моћних суседа, то је постојана брига републике и њених старатеља. Па ипак, не би право било тај политички опортунизам (како би се данас казало) крстити малодушјем. У тешкоћама с којим је има-

ла да се бори ова миниатурна држава, та је политика представљала, на неки начин, херојску страну њене историје. Дубровник је, уосталом, дивно знао да комбинује и међу собом споји мужевност и обазривост. Свесни своје слабости, његови државници умели су кадшто да се претварају, али их дипломација није никад довела дотле да погазе задату реч, као што то радише многи државници, па и окруњене главе, на европском западу. Многи је прогнаник нашао заклона у Дубровнику, који остаде увек — успркос претња и застрашивања — свето уточиште пострадалих витезова.

Дубровчани плаћају данак Султану, али кад у њихов град добегне српски деспот Ђурађ Бранковић, они га братски закриле и заштите од Муратовог беса. Уочи битке код Лепанта, они имадоше срца да се замере Селиму II, давши уточишта чувеном Папином војводи Маркантонију Колони, који беше пострадао од морске олује на домаку Дубровника. А по свршеном боју и победи хришћанског оружја, Дубровчани ступају као посредници између Турака и савезника Хришћана, ради узајамног повратка ратних заробљеника. А што да кажемо тек о ономе Миху Працату, дубровачком богаташу, који овако захваљује на даровима и одличјама, што му моћни ћесар Карло V нуђаше у замену за неку услугу: „Ја сам довољно богат, пресвијетла Круно, те ми новаца не треба; краљ сам на својим бродовима, па шта ће ми друге части? *Слободан сам грађанин Дубровника, а за мене је то титула над свијем титулама, и другијех ми не треба.*" Можда у овом гордом одговору има понешто и доцнијег надометка, али га је у овом облику забележило предање, које је много пута значајније и за историју важније, но најсолиднија истина. Било како му драго, појава овог врлог човека, који подсећа на велике карактере републиканског Рима, упада у очи и изгледа чисто невероватна у оно раскалашно доба, које је рађало људске наказе попут папе Александра VI и сина му Цезара Борђије; те није никакво чудо што

се, њега ради, република изузетно одмакла од општег правила и овом „заслужном грађанину” подигла тучни споменик, који се чувао у дворишту Кнежевог двора.

Дубровачка је историја дакле пуна поуке. Она показује чега су све кадре, чак и у најтежим приликама, јавне и приватне врлине, вредноћа, практично схватање света, бистар појам о својим недостацима, челичан карактер и љубав према отаџбини. Кад се обазремо на скромни постанак малог дубровачког муниципија, ког засноваше половином VII века досељени бегунци са разореног Епидавра, а ојачаше позније сеобе српских брђана из Захумља и Зете, морамо да се у чуду запитамо, како је тај мали политички организам могао да истраје толико векова! Млеци и Турци беху његова вечита грожња. Он је од тих халапљивих суседа презао, па, како му тешко беше држати се у равнотежи међу та два супарника, а да се једном или другом не замери, Дубровник је често принуђен био да прибегава заштити трећих, те да за готове паре купује пријатељство угарских краљева и немачких царева. Дубровчани шаљу у помоћ Светој Столици своје бродовље и постају на тај начин предстраже Хришћанства према грозећем Полумесецу, а опет налазе начина да се не заваде с Турцима. Уопште, политика малог Дубровника према османском царству, то је право ремек-дело опрезности и вештине. У политици ,рекоше, нема места сентименталности; зато је дубровачки сенат волео да припадом изазове и љутњу Светог Оца (као кад оно Султану посла на дар 12000 дуката у дванаест сребрних пехара), него да се изложи опасности да га крилати лав Светог Марка зграби у своје чампраге. А од тог лава је, најзад, Дубровник највише и презао; он се стално око његових врата облизивао, вребајући згодан час да се увуче у Град, као што се то за једно кратко време и десило.

Толико у погледу прилика и односа спољашњих. Што се тиче унутрашњег живота државног,

слика ни у томе погледу није мање занимљива. Један одличан наш публицист оцртао је извесном приликом ту слику врло вешто, и мени остаје само да од ње овде пренесем један део, или боље један фрагменат, који је врло значајан. „До највећег свог развоја и благостања — вели тај писац — доспела је република крајем XV и почетком XVI столећа, и то на основу великог богатства, до кога је дошла трговином, главном полугом у напредовању Дубровника. Готово сав монопол трговања по српским и бугарским, доцније мухамеданским земљама, имали су Дубровчани. Смели морепловци и одлични трговци, уз то лаки на учењу источних језика, они су сву источну трговину имали у својим рукама. Не само да је по градовима на Балканском полуострву било „дубровачких улица", већ ми у самој Фиоренцији налазимо у то доба знамениту „Strada dei Ragusei". Радиност је у Дубровнику сасвим природно била јакоразвијена. Пре но по многим другим западним градовима, наилазимо ми овде на творнице новца, уметничке златарнице, стакларе, радионице барута, ливнице топова, а још у XV столећу сретамо се ми у Дубровнику с радионицом за математичке и астрономске инструменте, па нам је историја забележила и то, да је француски краљ Карло IX слао нарочите изасланике у Дубровник, да се ту науче ткању, а нигде у то доба није било вештијих радника у грађењу бродова но овде, те је стога и подарено француско право грађанства свима Дубровчанима, који би се ма где у Француској задржавали, што је за ондашње правне односе од врло замашног значаја.

„Занати су поред материјалног благостања доприносили и умном образовању и усавршавању. Тако у прилог овоме тврђењу имамо једну закладу из год. 1502, по којој неки поп оставља дум-Тому, сину покојног Вукашина, тисак којим се печатају књиге, „са шест подупирача и са свима словима и дизалима, који ће се у његовој кући наћи." О јачини ондашње дубровачке цивилизације имамо је-

дан тачан запис војводе Соркочевића, по коме је у Дубровнику било толико учених људи, и то како у латинским и талијанским, тако и у грчким и српским (словинским) књигама, да се свака породица одликовала са по једним научником. Пример Миха Працата и Петра Ивеље најбољи нам је доказ о богатству Дубровчана. Матија Лукарић је био у стању да краљевски угости угарског краља Жигмунда и српског војводу Стевана после пораза на Смедереву, и да им при поласку на уздарје да по 15000 дуката. Трговци из једне саме улице обртали су капиталом од 20000 дуката, да и не помињемо то да је Дубровник био у стању послати у помоћ Карлу V триста потпуно, оружјем и људима, снабдевених бродова. А шта да речемо о чистој науци, чији су се апостоли из Дубровника растурили по целом свету, те свуда сјали највећим сјајем још за дуго времена пошто је република политички и материјално ослабила? Ко се не сећа, и који се, ма то био и највећи и најпросвећенији народ, с правом не би поносио мужевима као што су: Марин Геталдић, претходник и учитељ Декартов; Ђуро Баљиви, најученији лекар свога времена; Анселмо Бандур, први нумизматичар и археолог и први туђинац који је изабран за члана у Француској Академији; Лукарић, Мавро Орбини, Серафин Цријевић и Севастијан Сладе, историчари, и Руђер Бошковић, астроном и математичар, дика XVIII. столећа!"[1]

Овоме треба надодати, како се напоредо са покретом интелектуалним ширио, уједно, и уметнички укус и љубав за лепу књигу. Под утицајем топлог ветра, који је дувао с обала суседне Италије, град се кити и улепшава. Као што раније поникоше палача Великог Већа и Онуфријева чесма, тако се сада подиже Кнежев двор, са својим бизарним капителима, и она убава „Спонза", ремек-дело ренесансе, која ће служити уједно као државна ковни-

[1] Др. Миленко Веснић : *Из путничких успомена о Дубровнику.* Види „Дело" за 1895 год., свезак за јуни.

ца и као састаниште отмене градске омладине. Попут старих Атињана и својих савременика у племенитој Фиоренцији, Дубровчани осећају живу потребу да се окружују „лијепијем" стварима, и да им у њима очи уживају. Слогови се понекад, истина, бркају, те је римском луку суђено да подржава прочеље на ком су пробивени шиљасти балкони, извезени красним арабескама кроја готског. Али што зато? Уметник је све то тако вешто удесио, да је укупни утисак једно истинско весеље за очи. А тај ћемо појам хармоније и лепих размера наћи, више мање, и у литерарном покрету који се започиње у XV-ом столећу и наставља кроз пуна три века, рађајући читаво коло песника, драмских писаца, историчара и полиграфа, који своју отаџбину и цело Словенство часте и задужују још онда, кад је у многим крајевима данашње Европе, напр. у данас премудрој Германији, владала још умна помрчина и обичаји полуварварски.

Разуме се да би неумесно било од дубровачке књижевности захтевати бог зна какву оригиналност. Зарад сувише уског обима у ком се кретала и због непосредног суседства са Италијом, она није могла бити скроз оригинална. Шта више, она се много угледала на прекоморске обрасце, па их, богме, кадшто имитовала и непосредно. Највећи дубровачки песници, Гундулић и Палмотић, одојчад су италијанског укуса, а у *Осману*, највећем нашем уметном епу — имитован је, у духу и спољашњем склопу, један велики образац класичне литературе италијанске. Но што зато? Ако је калуп с оне стране мора позајмљен, грађа је понајчешће домаћа, „словинска". Палмотић се, као песничком грађом, послужио кроником попа Дукљанина, а велики Џиво у *Осману* опева борбу пољских Словена против Турака.

Међутим, и овака каква је, дубровачка књижевност остаје опет једна врло важна и занимљива старина. Захваљујући прегалаштву и културном смислу тих наших предака, једна искра словенске

просвете остала је неугашена на подјармљеном Балкану. Након пропасти Србије и Босне, Дубровник је дуго времена био једини представник културе на словенском Југу. Својом књижевношћу он је не само дизао споменике нашем језику, него је у исто време спремао и згодно оружје будућим поборницима народне мисли и народне слободе. Искра коју је он у то доба запалио, тињала је у мраку покосовске ноћи, док се из ње, у наше дане, није опет разбуктио подмлађен пламен. Тај пламен је, силом прилика, у најновије време тек на махове праскао. У Дубровнику бејаше нестало некадањих преданих трудбеника, да старе традиције с љубављу и вољом наставе; бејаше нестало Пуцића, Водопића, Казначића, Бана — док се принове слабо јављаху. Но старо дрво беше одвећ јаке грађе, а да је могло сасвим угинути. Град који је — као што песник рече — иако мален, био довољан целом свету[1], нађе опет у себи понешто снаге „да још једну отпева". На старом, столетном пању избише нове младице, те ако сви белези не варају, већ се на пољу драме, историографије и лепе књижевности јављају нови прегаоци — претходници, дајбоже, скорог васкрса!

Што се тиче саме Републике, она се, након хиљадугодишњег славног живота, угасила првих година прошлога века, уочи великих догађаја који су освештали начело народности и Европу из темеља преобразили. Угасила се, али је целокупном нашем народу завештала једну културну прошлост, каквом не може да се похвали никакав други државни организам њених димензија, у колико их је уопште у старој Европи било. Медичејска Фиоренца, папински Рим и дуждевска Венеција, одмакле су дабогме и опсегом и богатством од малог Дубровника; али он свима предњачи као микроорганизам који је, у тешким политичким приликама и мучним временима, знао да се уздигне до нај-

[1] „Parva Domus Ragusa, sed sufficit Orbi."

интензивнијег економског и културног живота и да, при том, очува кроз векове своју политичку слободу. Рекоше да је Дубровник, као неодвисна држава, морао да престане живети, јер да је за његову даљу егзистенцију било нестало услова. Но ја тако не мислим. Ја бих пре рекао да је Дубровник пао жртвом великодржавних међусобица и власничког самовољства у једном мутном часу, кад је законе међународног права тумачила сила оружја. Али република Светог Влаха не пропаде ипак онако неславно, као што се неславно сруши њена посестрима Светог Марка. Дубровчани су се својој худој судбини дуго опирали, и тек пошто аустријској влади пође за руком да 1813. угуши последњи устанак дубровачких грађана, могао је ћесар Франц II да довикне дубровачкој властели: „Ја вас, господо, сажаљавам, али — ваши синови ће бити моји војници!"

Дубровник је данас један од тринаест политичких котара, на које је Далмација административно подељена. Дубровчани се, истина, као год и Бокељи, увек ограђују од заједнице са осталом Далмацијом и, у неку руку, зазиру од назива „Далматинац". Они хоће да су нешто за себе, једном речју, Дубровчани; али, *volens nolens,* главни град бивше републике постао је проста општина са општинским већем, као што их у Далмацији има преко осамдесет. Дубровачка властела заветовала су се до ту недавно некој врсти самоистражног целибата, а то у намери да пониште сваки траг некадашњој аристокрацији, кад већ немају наде у повратак старе славе. Тако су многе старе племићске породице, као нпр. породица кнезова Пуцића, која нам је дала песника Меда, скоро махом изумрле. Но као да потоњи нараштаји почињу одустајати од те херојске накане, те је већ било случајева да су неки дубровачки племићи, у последње време, не само у брак ступали, него да су се чак и женили са одивама из простога народа. Сасвим тим, они живе опет радо у прошлости, која је у Дубровнику свакоме драга.

властелину као и пучанину. А имају и рашта да тако раде! Садашњица је за Дубровник, као, уосталом, за целу Далмацију, у материјалном погледу врло жалосна. Дубровник који је, у самоме граду, имао до 40.000 становника, спао је данас на 6—7000 душа. „Окупација Босне и Херцеговине (1878) — вели један домаћи писац[1] — задала је Дубровнику смртни ударац. Пресуши се на извору трговина са Турском. Дубровачка мрнарица беше пропала још раније пред најездом парних бродова. Готово двадесет година након окупације поменутих српских области, сагради се железница која херцеговачко залеђе везује с Гружом. У исто се доба подиже, домаћим капиталима стеченим у Новом Свијету, парна мрнарица, видљив знак извесног економског васкрса Града и повратка великих поморских традиција уснуле Републике.“

Нажалост, сви ти похвални напори новијег времена показаше се одвећ слаби и немоћни према фаталном развоју аустро-мађарске политике, која је не само уништила и повела другим правцем нашу трговину са суседним земљама, него је, изгледа, у свој програм била уписала да ову покрајину махом жртвује „вишим“ циљевима своје источне и тројесавезне политике.

Жалосно је казати, али ми у Далмацији немамо још ни једно парче железног пута који би нас са светом везао, док остале балканске земље (па чак и оне што су, као Бугарска и Босна, тако рећи, до јуче животариле под турском управом) имају данас читаву мрежу железница, те одстоје, у саобраћајном погледу, само по неколико часова од главних европских центара!

Па ипак, покрај свега тога и успркос свему томе, Дубровчани раде колико могу, да странцима омогуће ужитак свога благог поднебља и обилажење својим уметничких споменика, с којима би уза-

---

[1] Др. Л. кн. Војновић: *Дубровник, једна историјска шетња.* Београд, 1907.

луд кушале да се у важности и лепоти такмиче модерне палаче бечкога „Ринга”. На Пилама је општина саградила удобан хотел, какав би могао да доличи Ници или Кану; а чему не може да доскочи у граду јавни „comfort,“ томе издашно доскаче чувено дубровачко гостопримство. Странци у опште, а поготово наши људи, Срби и Хрвати, који у Дубровник дођу, налазе у Дубровчанима најљубазније чичероне и праву браћу. Оно је, истина, у задње време неки зао дух учинио и чини све могуће да у складном Дубровнику замете квасац оној мрској потери за лажним конспирацијама, с које се некад жалосно прославише италијански изроди у Милану и Венецији; али на одиозна, колико и безумна, изазивања неких својих покварених или заведених суграђана, свеснији Дубровчани мудро одговарају упирући прстом на своју домаћу историју, и традиционалном својом питомошћу туђим слугама одвраћају мило за — недраго.

Пођите у Дубровник, па ако сте Срби, Хрвати или уопште Словени, пошто вам покажу варошке споменике и уметничке драгоцености у њима (наћи ћете по црквама и неколико ремек-слика од Тицијана, Млађега Палме и Порденона), одвешће вас да видите крст краља Уроша у манастиру „Бијелих фратара”, па онда собе у којима су, као дубровачки гости, боравили цар Душан и деспот Ђурађ Бранковић, и најзад место где се налазила библиотека коју „силни” беше поклонио Дубровнику, а коју је, бој се, уништио пожар, или пакосна човечја рука. Ако ли сте пак човек од науке, онда вам нигде боље прилике да се одате проучавању своје рођене историје из старих листина, којих овде има у изобиљу, и које речито показују какву је знамениту улогу Дубровник у прошлости играо према српској монархији и осталим балканским владарима.

Дођите дакле у Дубровник: нећете се покајати. Љубитеље природе и живописних видика дубровачка околина може да обрадује читавим низом вилистана. Жупско приморје, Орашац, често пута

описивано, китњасто и сетно-романтично острво Локрум, што се купа у сунцу сред модрих, свежих таласа, па онда питоми и чаробном језеру подобни затон Ријечки, — све су то места првог реда у области „пејзажа". Нарочитог помена заслужује, сем тога, Трстено са своја два оријашка маклена, које могу једва да обујме шесторица људи, док се циновско грање њино прострло на педесет стопа унаокруг. Свака је грана велика као мало стабло, а у њиховом хладу пружила се лепа равница, где се недељом народ окупља на посело. Слика која се гледаоцу овде пред очима развија, испуња му душу неисказаним миљем. Човек ту седи у дебелом макленском осоју, а да не осећа ни најмање жарки звездан што му над главом букти. Све је ту тихо и мирно, и само што ту идилску тишину понекад прекида звонки кикот сеоских нимфа окупљених око зденца.

Малко подаље зелени се дивна башта породице Гучетића, са летњиковцем што се бели из густих лугова вазда лиснате наранче, злаћених кедара и разноврсних палми. У том се врту некад састајаху на село дубровачка властела, да читају „pjesni ljuvene". И у истини мјесто је то канда нарочито створено „pour y mener„ — рекао би Бурже — „une existence de langueur, de paresse. d' amour et de rêve*) Тај мали вилистан створила је баштованска вештина XYIII века, и кад се посетилац, опијен мирисом разног егзотичног рашћа, отргне мишљу од данашњице, или боље од јучерашњице, и попусти узде својој фантазији, чини му се понекад као да је ступио у неки чаробан свет из области старе грчке митологије, чему много доприноси уметно подигнута пећина са киповима поганских богова, под којом тајанствено шуми врело живе воде. А да је такова сугестија не само могућа, него и сасвим природна, томе се није чудити. Дубровник и његова околина

*) „Да се ту проводи живот одмора, лешкарења, љубави и сањарења".

спадају, хоћеш нећеш, у климатске и панорамске крајеве грчкога Истока. Дубровачко приморје и дубровачка острва нису, што се поднебља тиче, ни у чем одвојили од јонских отока или од архипелага егејског. И овде, као онамо, свуда предњаче сивасти маслињаци, мрко борје, кипарис и тмасти ловор. А поврх свега, плаво море што се дивно одсева на јасноме своду небеском!

Путник који је навикао да, с времена на време, сврати и по неколико дана проведе у чаробном Граду, уживајући у његовом тихом, интимном животу и примајући у се његову душу, — само такав путник може да оцени колико ова питома и сугестивна варош може да да човеку који је воли, и који је дугом и постојаном оданошћу успео да задобије њену милост и проникне у тајну њезине душе.

А та се тајна, по мом схватању, састоји у томе што је Дубровник — од свих приморских градова — онај који је, покрај свега свог старења, још најмање остарео, и у ком се још увек подржава патријархалан живот средњевековне словинско-талијанске општине, а то је што и рећи, живот ситнога пука, у целој својој спонтаности и етничкој оригиналности. Козмополитска најезда, са својим хотелима и трамвајима, није, барем до сад, на тај живот знатно упливисала. Ма колико се нови људи трудили да га модернизирају, стари Дубровник, са својим тромим навикама и својом старовременском декорацијом, неће још за дуго моћи да се прилагоди најезди безукусног снобизма и американског конфора за имућне скоројевиће.

Па нека је зато благословено скромно, тихо и *Бедекеру* срећом још непознато збежиште, у које сам овог пута намерно одсео и које је своје гнездо савило у једној старој госпарској „вили” у предграђу Пилама. Овде нема, Богу хвала, ни болесних зимничара; ни енглеских туриста. Са терасе, или тачније, испод одрине, где нам се редовно оброци служе, наши погледи, кроз бујну вегетацију палма и агава, продиру до наврх *Срђа*, где се, као

нека вештачка оаза на голој литици, шћућурила стара француска тврђава. Наоколо, по градини, разрасла се ловорика и стари кестењ, чије се богато грање свело у зелени шатор и само овде-онде пропушта по који зрачак благог јесењег сунца.

Преко пута је чувени Hôtel Impérial — оштра и бодљикава антитеза ове идилске и архаичке скромности. Имам дакле пред собом један велики контраст: контраст између некадашње величине која ишчезава и златне беде која се помпозно натурује. Но тај контраст не смета ниуколико да човек ужива у овом смиреном заклоништу, где се његова машта храни најшаренијим сновима и чезне за крајњим миром и самовањем — за самовањем у двоје. Кад је човек у самоћи удружен, он може да интензивније ужива у посматрању неумрле природе и трошних остатака уснуле прошлости. И, што је најлепше, он нема потребе да своје мисли исказује гласно, па да се, опет зато, свака његова потајна рефлексија на длаку схвати. У том немом акорду сродних душа, спољни утисци примају се и коментаришу без посредништва живе речи. Човек се, у том случају, увек *осећа схваћен*. Душама које су се збратимиле, или у љубави стопиле, довољно је да су близу, па да се њихове мисли и њихова осећања стално подударају.

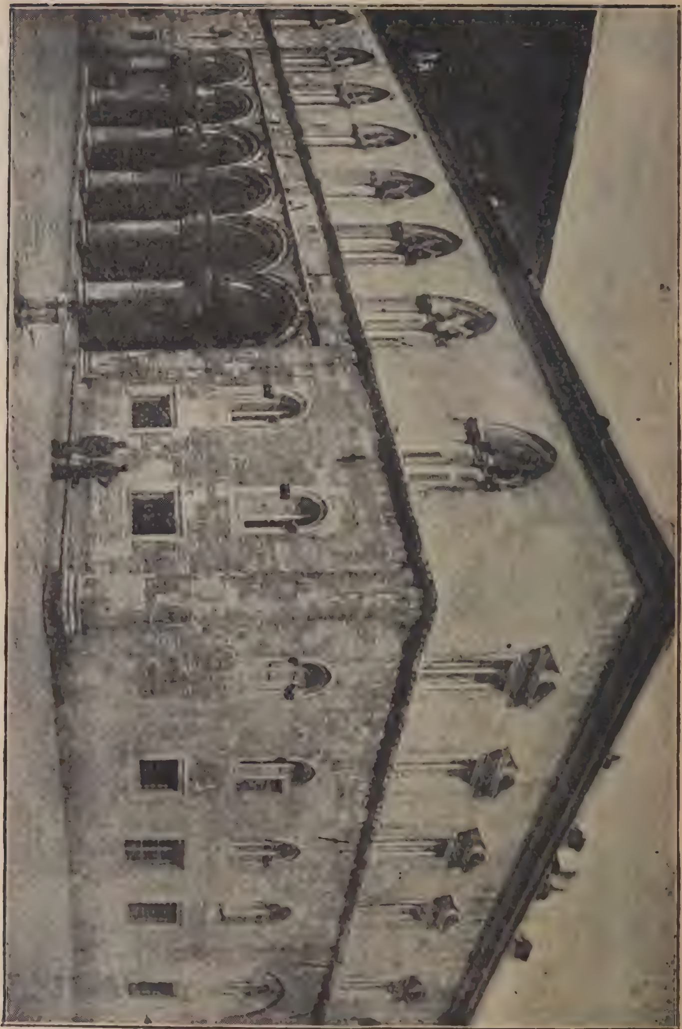

Кнежев двор у Дубровнику.

НА ОСТРВУ ЛОКРУМУ

Дубровник.

НА ОСТРВУ ЛОКРУМУ

18. августа.

Што је томе узрок да се човек, покрај највећих лепота природних, ако из њих не одјекују звуци људскога гласа, осећа некуд забринут, рекао бих готово, тужан? Или би, можда, згодније било упитати: каква је то силна моћ што нам душу испуњава сетом, кад обилазимо места прожета људским успоменама, и која би, иначе, својом пријатном појавом, требала да нас весело расположе или да нас баце у занос? Или рецимо још: зашто нису сви људи једнаки, и зашто је неким људима свака лепа ствар у животу извором здравог и неусиљеног живота, док су други по природи наклони да свакој ствари завирују под шарену љуску, не би ли у спољашњем феномену уочили и потајну сузу?...

Како већ било, једно је свакако извесно: да сам данас, о заходу сунца, излазећи из чамца на острво Локрум, осећао у души као неку бескрајну, неисказану сету.

Овом би малом дубровачком острву доиста доликовао назив: *Острво Меланхолије*.

Густа шума од борових дрвета и тмастог ловора прекрила га махом унаокруг, па се из тог бујног сада шири на километар даљине нешто налик на одисај величанствене катедрале, у којој као да си запалио неброј кадионица засутих смирном и тамјаном. Вода је овде тако бистра, да јој оком прозиреш у најдубљу дубину, па можеш да пратиш, кроз лагано таласање морске маховине, вијугање сребренкастихципола, којима се дробови светлуцају као узвитлане оштрице.

Смирено и тихо збежиште, где се умилни звуци тичје песме разлежу и лагано изумиру кроз монотони шум столетни дрвета и вечити жамор таласа, што се непрестано ломе о стеновиту обалу. Кроз ове питоме лужиће пробивене су узане, шљунком посуте алеје, које се час сужују између високих грмова, а час шире према отвореном мору, и којима су, на извесним одстојањима, намештене уз бок камене клупе, права благодат за самачке медитације или за слађане састанке љубавне.

А у тој густој и у мирису окупаној средини дрема стари локрумски манастир, који је некад служио ко омиљено заклониште несуђеном мексиканском цару Максимилијану, кад је овде долазио да тражи заборав и буде заробљен, те да своје сањалачко и песничко срце за извесно време склони од бура и усидри у својој мирној луци.

Манастир је овај из оног витешко-романтичког времена, кад су краљеви-пустолови ишли да ратују по Палестини, с намером да искупе своје големе грехе и задобију царство небеско; ишли су да људску крв пролевају и по мору и по суху, сијући, или боље, подижући на свом путу побожне задужбине: цркве и манастире![1] Али време и опаке људске руке учинише те се некадашњи самостан, у наше дане, претвори у неку врсту летњиковца који би сам собом слабо интересовао путника, да се из његових идеја не извија она потајна draж што је имају места која су много што шта видела.

Као што је познато, након трагичне смрти ау-

[1] Енглески краљ Ричард „лављег срца“, враћајући се 1192 год. из Палестине, пострада грдно на мору пред Дубровником, и једва успеде да главу склони на острво Локрум. Одатле поручи дубровачком Сенату, како је на месту свога спасења решио подићи заветну цркву у славу Богородице. Сенат замоли пострадалог краља да своју задужбину не подигне на тада још пустом острву, него у граду. Ричард пристаде и подиже у Дубровнику стару, трешњом порушену „Госпу“, али уједно хтеде да свој завет испуни и према Локруму. Отуда порекло данашњег манастира — летниковца.

сријског царевића Рудолфа — последњег локрумског сопственика, који је на острву такође оставио трага о своме проласку — предан је овај дворац на чување дубровачким фратрима Св. Доминика. Један од тих фратара (човек још млад и, по изгледу и држању, врло учтива особа) провео ме кроз унутрашња помешћа. То су већим делом мале, ниске, сасвим скромно намештене одаје, по чијим су зидовима обешени неки стари енглески дрворези, гдекоја фотографија и, тамо-амо по полицама и етажерима, мала колекција саликова од гипса. Мене је највише интересовала Максимилијанова радна соба, која је још увек онако намештена, као што ју је он последњи пут оставио. Чини ти се: кад би се дух његов на земљу вратио, могао би да настави обичан посао, као да никад није ни прекидао. У овом кабинету обешена је о зиду и једна велика карта судбоносног мексиканског царства, за коју ми мој пратилац каже да ју је сопственом руком ту обесио Максимилијан, и то у време кад још никако није помишљао на своју вајну прекоморску пустолозину. Међу лепо повезаним књигама, око ми запе за један примерак чувене клерикалне ревије „La Civiltà Cattolica“. Право да кажем, ја је на Максимилијановом писаћем столу не бих био нарочито тражио. Сав овај кабинет одаје, иначе, и то на један фрапантан начин, надвојводину љубав ка свему што је лепо и оригинално, и његову велику предилекцију за самовање и живот душевни.

Увек уз пратњу свог „белог фратра“ попех се затим на терасу масивне четвртасте куле, где је, кажу, била војводина летња трпезарија. Ту су Максимилијан и Шарлота често седели и на хладу вечерали, гледајући како сунце силази тамо преко, у море од Романије, и ваљда кројио планове за своју амбициозну будућност. Биће да је многи златни санак на томе чардаку испреден, нарочито у ово тихо вечерње доба, кад сунце клоне своме јадранском гробу, а велики источни месец помаља иза сурих херцеговачких планина. Та ни данас човек не може дуго

ту седети, а да га свакојаке мисли не салете и не одвуку у ону јадовиту прошлост.

Бијედни Максо! Да се, којом срећом, ниси никад са овог красног острва кретао и наивно јурио за блудним ватрама тамо преко Океана, па ма колико се те блудне ватре твојој уобразиљи јављале у облику скиптра и царске круне! Али си, витеже, своју грешку опет скупо испаштио, те данас нема осетљиве душе која би могла да ти свог милосрђа откаже.

Сишавши са локрумског чардака, обиђох најзад и ћелију покојног царевића Рудолфа, чија ће смрт остати увек обавита тајном, као што су тајном обавити завршеци оних оријенталних легенда у којима се пољупци сладосрасно преплећу са роптајима самртним.

И ова је соба мајушна, уска, али раскошно осветљена из пуна зреника. Скромна, иначе, врло скромна; тамо у величајном Бечу би се оваквим покућанством једва задовољио и какав богати скоројевић из мале буржоазије. По зидовима, неколико осредњих цртежа и три женска портрета, три у Бога дивне женске главе, али тако привлачне у својој младости, да је посматрачу тешко са њих очију скинути. Поред скулптованих плећију, плене ти и очи и разбор њихова чела, дивно заоквирена дивним увојцима; па си и нехотице готов да завидиш срећним избраницима којима је суђено било да те лепоте-жене овенчају крунама.

Кад се вратих на обалу, сунце је било већ утонуло у далеку пучину и боје у зраку почеле лагано да се гасе; небо, на зренику, беше чисто као опал, са гдекојим бледо-љубичастим праменом облака. У ваздуху се таласаху неки чудни, неодређени шумови, слични уздаху на мору, дисању лишћа или лепршању крила. И док се душа повлачила у се, обузета неком неисказаном стрепњом, ја се опростих од брата калуђера, скочих у чамац, па се отискох низ чивитасто море, домишљајући се непослушном па-

међу оним дивним стиховима, у којима је Божанствени Песник изразио толико пусте чежње и толико поезије:

Era gia l' ora che volge il desio
  Ai naviganti, e intenerisce il cuore
  Lo di ch'an detto ai dolci amici addio

E che lo novo peregrin d' amore
  Punge, se ode sguila di lontano,
  Che paia il giorno pianger che si muore.

---

[1] Беше већ доба кад се у путницима буди жеља за милим створовима, и кад се они разнеженим срцем сећају пријатеља којима су тог дана казали „збогом"; доба које човека, што се први пут на пут кренуо, испуњава чежњом, ако у даљини чује брецање звона, које као да тужи за даном што нагиње западу.

ПУТ БОКЕ КОТОРСКЕ

ПУТ БОКЕ КОТОРСКЕ

Међу најлепшим стварима које се у овом крају, а ваљда и у целом нашем приморју, могу да виде, заузима свакојако једно од првих места поглед на Дубровник, кад га гледаш с пароброда који се из Гружа кренуо пут Боке Которске. На осеку големог Срђа варош се спушта к мору и по њему шири и беласа, као да је изразла из таласа. С једне и друге стране вароши, по брдским обронцима, изнизао се небој летњиковаца разног типа и опсега, затрпаних у богатој вегетацији, међу којом се истиче лепезаста палма, џиновским узрастом својим, изнад свега осталог рашћа. Ближе к мору, алоја и кактус расту насумце из голих избрежина, подсећајући путника на раскошну природу и питому приморску флору у Монаку и Монтекарлу. Панорам Дубровника, с његовим високим, сурим зидинама и залеђним утврдама, кад га с мора гледаш, напросто је импозантан. С јужне стране града, од заграђа Плоча па до манастира Светог Јакова, шарени пејзаж гори и бљешти својим живим, сунцем преливеним бојама, као неки живопис фламандски. Рекао би човек: прекрили људи брдо ћилимом од зеленог атласа, па по њему просули руковет разнобојне свиле. А насред мора, које се у жаркој светлости прелива као огромно зрцало, плови зелено кубе фантастичног Локрума, које се ту затекло да својим тмастим профилом дода мајсторској слици последњи потез кичице.

Идући даље поред китњасте долине жупске, пароброд мимоилази две голе, сунцем опржене хриди: острва Мркану и Бобару. У дну се беласа Цавтат, древни Епидавар, овенчан са западне стране низом танких кипариса. Још даље, истичу се обриси роман-

тичног приморја конавоског, опасаног са севера ланцем високих планина, док се најзад не укаже, између два брдска рта, чувена лука молунтска. Ми сад имамо поребарке сву силу пространог Јадрана, и треба да захвалимо богу Нептуну што је површина његовог житког царства прилично мирна, јер би иначе (тј. кад би ветар дувао) на овом месту, штоно реку поморци, било „чорбе“.

На нашем броду је, међутим, лепо време измамило путнике на кров. Моћне клисуре на рубу морском (Конавоске стене) пролазе мимо нас као џиновске страже на подножју кршне Херцеговине. Најзад нам се у даљини, на стрменитом гребену, укаже тврђава начичкана тешким топовима, и до ње висока кула-светлиља: то је чувени Оштри Рт. Ето нас на тријумфалном улазу Боке Которске.

Не очекујте од мене да вам бравурозно описујем панорамске лепоте ове моје уже и у свету чувене постојбине; то су много вештији од мене писци покушавали, но њихови хвале достојни напори постигоше само једну ствар: да у странцима побуде жељу да ова природна чуда својим очима виде, јер је према њиховој реалности и најбољи опис једна бледа сена. Которски залив иде, у истини, међу најлепше крајеве што је Творац под капу небеску сместио; ни на ком другом крају није природа издашније показала ћудљивост своје фантазије, ни виднијег трага оставила о својим потајним силама, као онда, кад је ово своје мезимче „на махове стварала.“ Бокељски залив треба, рекох, својим очима видети; па опет, кад бих морао да се (из обзира према лењивијем делу рода свог) упуштам у поређења, ја бих његове жалом опточене и кршом овенчане затоне упоредио са сликарским обалама ломбардиских језера и са неким крајевима у Швајцарској; но томе се поређењу противи разликост поднебља, и нарочито чињеница, што је у оним срећним земљама људска провртност све могуће учинила, да природне красоте удвостручи, док је овде људски нехат и несташлук све своје учинио, да природно дело поквари, јал' убатали. И, заиста, док се

на китњастим обалама луцернског језера и чувеног Lago Maggiore подижу бајне „ville“ и раскошни хотели, овде нас на улазу Бока, између Оштрог Рта и Отока Жањице, па онда између Кобиле и Луштице, дочекују на зимзеленим височима мрки шанчеви и оклопљене куле, начичкане Круповим топовима. А где такове декорације нема, ту је, нажалост, малим изузетцима, још све у стању — природном.

Срећом божјом, то стање је само собом тако интересантно, тако чудновато, да се путник, кроз читавих четрдесет километара пута, од Херцег-Новога до Котора, не може довољно да начуди оригиналној природи и панорамској лепоти која је у овом крају, због разних перспектива, управо јединствена.

Ја сам се — јужњачко дете — овде родио и своје најмлађе, ако не баш најлепше, дане проживео; па ипак, кад сам данас, након више година одсуства, поново угледао на зеленом хумском хрбату стари Твртков град (Херцег-Нови), чије се испукле, бршљаном обрасле зидине огледају у морској пучини, а бокове му красе питома игала Топле и Мељина, док му за леђима стрче небу под облаке стравичне врлети кршне Херцеговине, — мени се чинило као да те природне дивоте посматрам први пут у животу, па сам у њих бленуо као у нека чуда. У души својој имао сам нешто налик на осећање човека који, напрасно, учини неко важно откровење. Па ми на ум падаше прича о оном француском свештенику, коме Бог у дубокој старости објави тајну свемирске лепоте. Божји слуга тај, путујући једаред по Север. Америци, наиђе негде на подножју Хридастих Планина (Roocky Mountains) на једног млађег свог земљака, страственог путника, који не могаше да се довољно начуди што се тај оронули старац, под своје маторе дане, одважио на тако далеки пут. И он ће га упитати за узрок томе. „Ствар је врло проста,“ одговори стари попа. „Отраг шест месеци био сам оболео, што реку, до гроба; у том бедном стању причини ми се једне ноћи у сну, као да сам већ изишао пред лице Господа, који ће ме упитати: — Кажи-де ми, сине,

како ти се допадао овај красни свет, што ти га дадох за стојбину? — Умуком муком, јер нисам чисто знао што да одговорим. Бисте ли веровали? Ја који сам целог века пастви својој приповедао о неком „бољем свету,“ не знађах готово ништа о овоме, по ком чепљемо. Кад се пробудих иза сна, склопих руке, па се помолих Вишњему да ми поврати здравље. — А ако преболим, рекох, отићи ћу бар неколико месеци на пут, да се нагледам Твојих чудесних дела, Господе. — Што рекох, не порекох — и ево ме на путу скоземље.”

И седи хаџија, посматрајући задивљен оријашке литице Хридастих Планина, понављаше заносно, као што ево чиним сада и ја, познату библијску реч: „Велик јеси, Господи, и чудна дела твоја!”

ХЕРЦЕГ-НОВИ

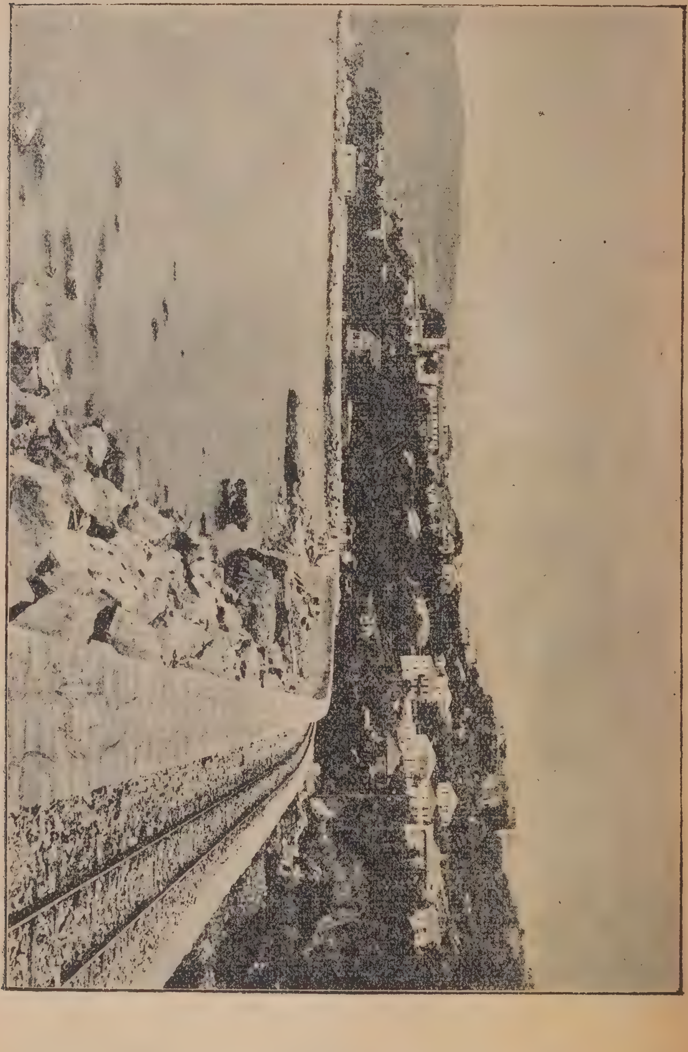

Херцег-Нови

ХЕРЦЕГ-НОВИ

20. августа.

Кад се с пристаништа на обали, прилично стрменом узбрдицом, попнете у предграђе, раскрије вам се пред очима мајушна чаршија, запођена неједнаким гобељастим каменом и оперважена с бокова узаним тротоарићима, за којим се дижу станови разног кроја и висине, што се већим делом додирују и којима су приземља махом запремљена дућанима. Између тротоара и калдрме засадише мештани два реда дудових дрвета, којима се густо грање испреплело, начинивши тако народу, за пазарне дане, прекрасно осоје. Царски људи, који у том месту држаху звања, назваше ту чаршију „пијацом", али мештани, кад имају да је помену, реку обично: „Испод мурава", као што се у Берлину каже: „Unter den Linden". То је, даречеш, месни форум, састаниште месних оптимата, нека врста јавне саборнице, где се претресају месни интереси и решавају месна „збитија". Млађи људи, који су се некад одавали поморству, примаху ту од старих „морских вукова" прва упуства о животу и прве лекције из географије. Данас, међутим, кад је у Боки нестало трговачке мрнарице и тим пресушило главно врело добробити, омладина броји звезде на небу и — харчи дедовину. Десно од чаршије подиже се, над негдашњом градском капијом, назупчана Сахат-Кула, на којој се празником вије општински барјак, па онда долази унутрашња „пијаца", општински дом, саборна црква и остале зграде унутрашње вароши, које су све од реда без нарочитог карактера, тако да чаршија „Испод мурава" остаје опет најоригиналније и најживље састаниште, право срце, берза и универзитет вароши херцегновске.

Т. Г. Џаксон, дојако најбољи вођ путнику кроз далматинско приморје, — пошто је описао старинске бедеме, сазидане на тврдим литицама, што се спуштају косо у морску дубину, па онда тврђаву и суре планине изнад вароши, које, вели, „нуде толико грађе сликару“, додаје меланхолично: „Херцег Нови, сем своје живописне спољашњости, нема ничега чим би задржао путника; између његових древних зидина нема апсолутно ничега, што би вредно било да се види, пошто у вароши нема никаквих старина, сем посрнулих Тврткових бедема“.

Ма да је то тежак ударац за моју суграђанску сујету, морам ипак признати да у том археолошком становишту енглескога писца није ништа претерано. Овде нема, доиста, ни јавних споменика, ни музеја, нити је тога, према историјској судбини ове ратоборне варошице, могло у њој бити. Тога ради, амбиција мојих данашњих суграђана и не лежи у томе, да се ово место сматра као неко огњиште уметности и археологије. Њихове аспирације су сасвим на другој страни; они хоће напросто да се „Нови" сматра, као што збиља и јесте, *најлепшом* климатском станицом на јадранском мору. Рекох најлепшом, но не велим уједно и *најудобнијом*, јер што се удобности тиче (барем како је модерни „comfort“ захтева), у томе је Херцег-Нови, жалибоже заостао, премда се у последње време и он, попут осталих приморских варошица, из петних жила напреже, не би ли се отео худој срећи која га од почетка прошлог века стално прати. И тако је, за мога одсуства, много што-шта учињено да се домаћим и страним путницима заслади боравак, те је већ у месту отворено неколико бољих гостионица и започета градња једног хотела у већем стилу, за који је иницијативу узело једно удружење капиталиста из саме вароши. Не треба уз то заборавити прилику да је Херцег-Нови средишње место, где се једном на недељу окупљају на пазар сељаци из околних крајева, из дубровачких Конавала и, понешто, из суседне Херцеговине. Отуд странцу згодна прилика да се нагледа

разних српских типова и живописне народне ношње. А о обилаштини и релативној јевтиоњћи хране, да већ и не говоримо: Херцег-Нови је у целом Приморју на гласу са своје гојне дивљачи, укусне телетине и „младог" масла. Црно „каменско" вино пак нема шта да завиди — кажу вештаци — ни најстаријем „Бургоњцу".

У материјалном погледу нема путник дакле рашта да жали „за Европом", нарочито ако му је Бог дао толико схватања, да без муке може да прегори пиво и ... кабарете. Јер ја — већ ради путникове репутације — претпостављам да ће он овамо доћи нарочито с тога, да окрепи своје здравље и ужива у лепоти природе. А тог двога ће овде наћи у изобиљу. Наћи ће, сем тога, ако воли друштво, симпатичне омладине и услужних чичерона, који ће му радо причати историју ове варошице и разних владавина што су се у њој мењале од првог босанског краља (Твртка) до првог француског цара (Наполеона).[1] Али, како рекох, Херцег-Нови страног путника, пре него ли својом историјом и својим старинама, привлачи својим красним положајем и својим благим поднебљем. Његове су куће махом закриљене маслинама, ловориком и плодним кедром. У извесно доба године, кад су лимунови и наранче у цвету, становници морају чак и дању да затварају прозоре својих кућа, јер би их иначе опио превећ оштар мирис из вртова и авлија. Чувени српски песник, Љубомир П. Ненадовић, који је више пута, овуда пролазио, вели у својим *Писмима* да Херцег-Нови управо не зна за зиму, јер га зими греје топли ветар с југа, а лети не трпи од жеге, јер га провејава хладан поветарац са отвореног мора. Па пошто се нахвалио романтичног манастира Савине и његовог бујног зеленила, наш се Чика Љуба заноси, удешава гусле јаворове и овако поздравља „старца

---

[1] Све је то вешто испричао мој стари пријатељ, српски књижевник Т. К. Поповић, у својој занимљивој књизи: *Херцег-Нови, у спомен 500-годишњице му.* Задар, 1884.

на камену", као што га назива Владика Раде у „Горском Вијенцу":

Нови чудно место, пуно сваког чара,
Нови у свем свету нема равна пара!
Крај мора природа чудо учинила:
Што најлепше могла, то је сатворила.
Куд год око бациш, на лево, на десно,
Све је намештено дивно и чудесно.
Неапољ сам гледо, о вечери бледа!
Ал' оваког нигде немадох погледа.
И чудим се сунцу како може заћи,
Кад лепоте ове неће нигде наћи.

Стихови чика-Љубини нису, додуше, најбољег кова, а хвале и поређења прелазе малко у хиперболу; но сведимо песниково одушевљење у праве границе, па ће од његова славопева остати опет толико, колико је довољно да се увиди јак утисак што га је ова приморска варошица морала учинити на песника-путописца, који се чуди што његови Шумадинци, које лекари упућују да траже блажу климу, не долазе у Боку Которску и Херцег-Нови, него иду у туђа, скупа места, где се, нарочито они што не знају језика, од тешке самоће још већма разболе. „Клима је, вели Ненадовић, у Херцег-Новоме пријатнија и лепша него у Ници. А што се тиче живота и друштва, може се слободно рећи да сама она љубав и искреност, с којом вас сваки мештанин срета, најбоља је медицина за људе којима је здравље порушено. Кад дођете у Херцег-Нови, нисте дошли у туђу варош; чини вам се да сте дошли својој кући, међу своје сроднике, познанике и пријатеље".

Овако наш чика-Љуба. Али је чика-Љуба — мада искусан путник и вешт посматрач — био, пре свега осталог, српски родољуб, па му је, можда, „своје" било најмилије. Уз то су песници тако склони на оптимизам! Не смета; ако не верујете Србину песнику и оглашеном путописцу, ево вам другог једног и то класичног сведока, на ког не може пасти сумња да је ове питоме крајеве хвалио из претераног српског шовинизма. Тај је класични сведок аустријски надвојвода Максимилијан, потоњи цар

мексикански, који овако описује свој први „излет" у ове крајеве: „Први утисак што га на ме учини Херцег-Нови беше чуђење што се у нашем завичају боље и изближе не познаје ова чаробна питомина. Свак у заносу неком трчи у Ницу, Фиоренцију и у друге крајеве Европе, а нико жив и не сања да у истој нам ћесаревини има предела где издашно расте под ведрим небом свако миље и биље, и где је лепота издашно растурена колико игде на кругу земљином... Те ако просвета и није овуда још све своје благодати просула, ипак богат и свестан човек, кад би се настанио овде и за свој конфор постарао, јемачно би с поносом неким називао својим овај рај, у ком палма и дубовина расту напоредо".*)

На жалост, таквих је богатих и уједно свесних људи свуда, па и у овој држави, врло мало. Биће ваљда стога што се те две особине ретко када заједно налазе, те је најчешће пута бистра свест одевена у траљама, док је моћ и богаство понајвише у рукама које се лако не отварају. Оно је, додуше, пре неких десетак година изгледало као да је Бока Которска, и уза њу Дубровник и сва Далмација, таког госта и мецену стекла у особи неког чешког грофа, који заиста дође и на цветном игалу Топле (крај Херцег-Новог) набави згодно парче земљишта, тобоже да на њему озида себи летњиковац који је требао да послужи као пример и мамац осталој високој господи са обала Дунава и Влтаве. Но сва лепа обећања тог чешког коленовића сведоше се на то, да је његовом иницијативом и његовим настојањем у Бечу склопљено неко платонско друштво „за промицање интереса Далмације", које се, за неколико година свога званичног живота, одликовало тиме што је одржало неколико академских седница и свога оснивача, неколико пута, наименовало председником. Да је тај несуђени мецена Далмације остварио барем своју личну намеру, те себи

*) Maximilian v. Oesterreich: *Mein erster Ausflug*. Leipzig. 1868. Стр. 232—233.

и својима сазидао удобан летњи дворац у овој лепој приморској средини, где је ваздух тако благ и тако миришљав, и где мајка Природа човеку тако љубазно и тако штедно раскрива своја божанска недра!

Али му ни то не беше суђено; племенити човек је лане сишао у гроб као наш морални дужник. Нека га Бог опрости и помилује за његове добре — намере!

24. августа.

Ја сам, међутим, овог пута „Испод Мурава“ затекао једну велику новост: ниску упрегнутих кола, са кочијашима који само чекају да се путник јави, па да „потерају“ куд га жеља вуче. То је права тековина за коју имамо да захвалимо предузимљивим Херцегновљанима, који су тај знаменити корак на путу прогреса учинили својом рођеном иницијативом. Кочијаши немају, додуше, цилиндра, као они у Бечу, него су турили на главу фес са модром кићанком, попут својих колега у Дубровнику; но то се канда боље слаже са локалном бојом, па је стога странцима то сасвим право, у толико пре што су кола већином солидна и елегантна, тако елегантна да им не би зазора било ни на великој алеји бечкога Пратера. И ја сам одмах једна употребио да се одвезем до манастира Савине, где се већ у велике почињаху припреме за овогодишњу прославу Велике Госпојине. Што је манастир Савина, „брчно перо новске крајине”, и његова шума од ловора и ћепериза, то вам је већ казао Стјепан Митров Љубиша у свом опису Боке; али он манастир описује, кад га гледаш с мора. Друго је нешто, кад зађеш у његову дубраву, па се прошеташ кроз разне алеје и лавиринте, што их је владика Петрановић по њој пробио, те наједаред паднеш на „Красно осоје”, јал’ на „Владичину главицу”, одакле ти поглед обухвата на један мах, под ногама питому мељинску увалу и пространу новску луку, а према себи, наоколо по зренику, Суторину, Оштри Рт, Росе,

Зеленику и Кумбор, те у даљини кречна брда црногорска, што се истичу у плаво небо као ужасни остатци хаоса.

Некако у шест сати после подне банух у манастир, надајући се да ћу у њему затећи новог бококоторског владику, преосвештеног еп. Доситија, ал' он бејаше у тај мах у својој резиденцији, у Котору. Браћа калуђери, моји ранији знанци, дочекаше ме и овог пута врло љубазно и проведоше кроз манастирску дубраву, по којој смо у разговору застајкивали на најлепшим тачкама, дивећи се лепоти разних перспектива и панорамских видика. По земљи, куда смо пролазили, беше пала суха маховина и начинила прави тапет од лишћа. Ала дивне тишине у густом хладу те шуме! Око мене је све тако пријатно и тако мирно било, да сам — заборавивши сваку бригу — очаран гледао пред собом, задовољан што дишем, што сам жив!

Кад се упутих из манастира да се уз саму обалу морску вратим пешке у Нови, дан је већ нагињао крају. У зраку бејаше изумро сваки шум, сваки поветарац, и само што је још певукао попац. Идући путем, ја сам са неким чудним љубопитством посматрао кржљаве биљке и посрнуле стене покрај пута, које ми беху познате чак из детињства и које се бејаху тако мало промениле. У сутонској румени, боје предмета не могаху бити лепше: јасно плаветнило планина, плаветнило мора, смарагдско зеленило џбунова што покриваху стене, црвенило шипака, мрко зеленило маслина — све ми то ствараше праву радост за очи. И ја сам се мишљу враћао у оно невино доба прве младости, кад је човеку тако пријатно *живети*, већ самог живљења ради. То су године из којих нам се највише жури изаћи, а у којима бисмо, напротив, требали највише чајати, јер су то дани среће и задовољства, које ништа не може да помути. Па и кад нас каква недаћа у тим младим годинама снађе, ми је лакше подносимо, ми се лакше одупиремо, јер је све — па и само страдање — неким чаром обојено у том дивном према-

лећу нашег срца и наших мишића. То је оно весело и безбрижно доба, кад песници најживље осећају „слађани бол живота”, осећају све радости и жалости човечанства, чије грехове на земљи испаштамо, али у њима и уживамо. Сетимо се само младог Хајнеа: „Ti-ri-li! Ti-ri li!.. lasst mich leben! Das Leben ist gar zu spasshaft süss!..“ Па тек нашег Бранка:

Зоро бела, росо, бистро врело,
Па ти јоште, моје чедо бело!
Ко да згледа дивне очи твоје,
Па у срцу да му не запоје?

Посве је дакле разумљиво што се сви ми са усхитом сећамо и што се песници обично са чежњом обзиру на своје младе дане. А како и не би? Већи део успомена и обмана (које су опет људском срцу тако потребне!) припада оном невином добу које, ако с једне стране може да важи као доба лаких заноса, оно се с друге стране одликује и витешким полетима, а кадшто, богме, и јуначким одлукама, какве се само у младим срцима рађају, као што се цвеће најбујније јавља о пролећу. Па тако се ево и ја сетно обзирем на своју младост, која је давно нагла западу, те у мислима поређујем ове маторе дане с данима који су већ прошли, данима пуним жара и свежег надања, радосним данима, кад су пламеном маштом крстарили смели снови, а срце не знало још што су посртања и неминовна разочарења!

26. августа.

На површини воде, која је равнија но што би могла бити површина каквога језера, у оквиру кршних планина, огледа се пространо небо, и то је као друго небо које се види у огромном зрцалу морском. По читаве часове седим на обали и посматрам испод себе овај други свод, сличан своду који је нада мном. На њему је све: и ситни бели облаци што путују по простору, и јарко сунце са својим планинским колутом. Гледајући у ове уображене дубине, обузима нас као нека несвестица; човек има понекад осећање као да под њим зја растворен бездан, који ће га напрасно

к себи привући и прогутати. Вода, затворена међу овим голим планинама, кадра је да изазове то осећање и ту несвестицу.

Море је пријатно у свако доба дана, но ја га опет највише волим гледати ујутру, на освит дана, кад се дигнем „у рибу" са својим старим лађаром Трипком. Што је год зора ближа, лака магла с морске површине све се више разлази; велике спектралне слике, што су се до отоич спуштале у бескрајне дубине, сада се полагано гасе, нестаје их, тако рећи, под ударцима наших весала, док се најзад не појави на истоку ружичаста јутарња румен. За мало, па се јави и сунце, и онда се око нас разлију потоци рујне светлости, а море трепери, па се надима и дакће, као колос што се буди иза сна.

Ми се усидримо насред пучине, разапнемо над главом шатор да нас брани од звездана, спустимо у море ометке, па читаво божје јутро ловимо кањце, букве и другу ситну рибу. За мене је ово најлепше уживање и, уједно, најзгоднија прилика да, уз овог старог морског вука, мислима и срцем зароним у нашу заједничку прошлост, кад он бејаше још крупна и здрава људесина, а ја тек малено гупче. Сиромах Трипко! Док је био млад, беше жив и окретан, да би се на игли вртио. Кад се новске лађе на једро утркују, његов чамац стигне увек међу првима, а кад се (обешењак!) недељом залиже, искриви капу на херо и засуче своје гараве брчетине, варошке цуре за њим да полуде. Три пута је око света пропутовао и у крвавом вишком боју златно одличје добио... Е па гледај га данас! Не ваља више ни за што, попале га пусте године, а женска рука одбегла, као да је на њему куга. А он се — матори вујо! — у себи гризе, и свако вече у цркву пада и Бога моли да му врне „ишно" младеначке снаге и жустрине!... Бедни Трипко! Ја га чисто кљукам духаном и бакшишима, па га тапшем по рамену, стежем његову старачку руку, те му напомињем дане, кад ме као дечка носаше „на кркачи".

Еј голема јада за човека и за жену, кад сами себе надживе, па постану млађем свету на сметњу и заман уздишу за красним днeвима, који су давно прошли!

Хеј, колико ли су срећнији они којима је усудом суђено да са земље ишчезну у најлепшем јеку младости, док су снови још бујни и ружом обојени, и док се човек није још угнуо под теретом година и пропалих нада!

28 августа.

Много више но што се обично мисли, човек личи на земљу у којој живи и која га својим хлебом храни; али се рибојeдци опет највише разликују од сухоземаца, који се месом хране. Ко о томе сумња, нек пореди напросто Љубишине и Матавуљеве Приморце са Лазаревићевим Шумадинцима и Ћоровићевим Херцеговцима, па ће одмах увидети разлику у темпераменту и у погледима. Али разлика није само у ћуди и карактеру, него се она још више очитује у саставу телесном. Ови моји сухи, кракати, око наусница и по бради избријани земљаци, права су слика и прилика морских хриди и брдских литица своје постојбине, под којима је само где-где, на избрежини, пукла ливадица или се растурила зелена шумарица, док је остало све голо и опржено сунцем. А у дубоком, инквизиторском погледу њиховом, огледа се, рекао бих, једна честица бездна морског. Много се говори о утицају планинских предела на образовање карактера дотичних становника; и, у истини, човек се на бреговима осећа некуд ближи небу и у свему слободнији но његов сачовек у долини, па није чудо што, на пример, Швајцарци и Црногорци толико воле свој завичај и његову слободу. Но рекао бих да је осећај независности и неограничене слободе, што га у човеку побуђује видик сињег и недогледног мора, кудикамо јачи и трајнији. Пре свега, од свих великих појава у природи, море је оно које се најбоље може да обухвати погледом и које посматра-

ча највећма разговара и његовој машти говори. Ко из те књиге уме да чита, наћи ће у њој читав један свет. На мору се разнолике боје и разне градације светлости, тако рећи, међу собом играју; море је у својим метаморфозама неисцрпно; ту се стичу и поступно мењају сви облици снаге и нежности, јарости и тишине. У свом јединству, море је најћудљивија међу свима стихијама; стихија која, у својој монотонији, показује највећу варијацију. Море у нама изазива увек нова осећања и нове утиске, а не може никад да их све исцрпе.

Човеку на мору и крај мора није никад дуго време. Кад се приморски „мали" први пут отисне лађом на дебело море, те кад домаћи брегови ишчезну сасвим пред његовим уплаканим очима, он се у први мах осети као у некој пустињи; али убрзо примети да он и његови другови с брода, на том житком свету нису сами, и да око њих, као и над њима и под њима, све живи једним јаким и моћним животом који се очитује на сто начина, почињући од ветрова и подводних струја, па до светлуцавих животињица што понекад ноћу знају да морску површину претворе у огњену реку.

Ко је међутим навикао да на мору или поред мора живи, па се наједном, силом прилика, од њега отргне, он за њим чезне и уздише као за милим створом, и нема мира док му се опет не врати. С муком зарађени поморски хлеб, за који се каже да има „седам кора", није никад могао да у ономе, који га једе, изазове одвратност према мору. Мрнар, над чијом главом је прегрмела олуја, све то лако заборави, и једна ведра тропска ноћ, осветљена миријадама „небеских кандила", намири му обилато све претрпљене муке и незгоде.

Обично се мисли да су поморци људи опоре нарави и који не знају за сентименталност; то мишљење, међутим, као опште правило, сасвим је неосновано. Кад се поморац у свет вине по „неверној стихији", он се, истина, отргне од својих најмилијих афеката, остави породицу и отаџбину, прија-

теље и верну љубу, али његово срце неће опет зато да отврдне и осурови. Напротив, док се сродствене везе и пријатељски односи на дому сами собом тару и теже да с временом олабаве, дотле их поморац тим више и јаче негује, што он не може да им даје израза него тек с времена на време. Уз то поморац, колико год светом крстарио, остаје увек између оне четири даске, на којима је из дома отпловио. И док се осталим путницима, који сухом земљом путују, отаџбина све више и више испред очију измиче, што год даље залазе, дотле поморац, попут спужа, носи увек своју отаџбину са собом. Она са њим заједно путује па оној ораховој кори, на којој је отпловио из домаће луке и која ће га, ако Бог да, опет здравог у њу вратити. Ту, на том малом пловигдраду, он говори својим језиком, врши своје верске обреде и живи под заштитом домаћих закона, као да је остао да седи на своме огњишту.

И тако бива те се у бокељског Србина, поред свих племенских особина које су нашем народу већ у крви, образује и нека друга нарав, неко нарочито физичко и психичко обличје, којим се он од остале своје браће потпуно издваја, и које мора да у тој браћи изазива чуђење. Какав је то Србин? — питају Срби са разних страна. Та то није Србин, то је неки италијански јужњак који је дуго тумарао са Енглезима и Американцима, па се најзад настанио међу Србима и стао да слави Светог Николу путника, домаћу славу приморчеву. Али то ишчуђавање не траје дуго, јер се у дужем разговору и опхођењу из сваког Бокеља ишчаури „кичељиви" староседелац, који своје порекло доводи од Косова и у своје пређе убраја (сасвим озбиљно) Страхињ-бана и Марка Краљевића. То је онај исти безазлени понос, с ког се сваки Еспањолац сматра потомком војводе Консалва и Сида Кампеадора. Уосталом, не треба заборавити да је Бока стариином припадала бановини зетској, па није никак-

во чудо што се у њој и данас тврдо верује да од соколова пилета мора опет само соко да буде.

30 августа.

Право вели чика Љуба Ненадовић: у овом је чарном приморском крају све „намештено дивно и чудесно" — али само кад не дува „шилок" (југњак) и кад је између Суторине и Кумборског Рта вода мирна; јер иначе, кад се над овим високим планинама наднесу црни облаци, а с пучине „уждије" ветар, онда се овај тихи новски затон, ово „чудно место, пуно сваког чара", може зачас да преобрати у паклени казан.

А тај се преобрат овде понекад деси у мало часака; баш кад му се човек најмање нада; да речеш: из неба, па у ребра.

Небо је ведро као рибље око, а у ваздуху влада мртва тишина, еле време, какво се само пожелети може. Наједаред се на хоризонту појави облачић, који се све већма црни и диже у висину. Мало по мало и око тог јединог облака окупи се читаво јато омањих праменова, који ће се ускоро сви у њега слити и читаво небо прекрилити. Уједно стане севати, небеска артиљерија отпочне свој ужасни концерат, а море се узвитла и поцрни као разјарени Стигс.

Ал' и то гневно време има своје особите дражи.

Ко није у Приморју живео, тај не може знати шта то значи, у доброме друштву крај ватре седети, док на пољу, или боље на мору, хуји ветар и бесни олуја. Па још кад се у друштву затече какав стари морски вукодлак, који је сав свој век на пучини провео, те који је вољан да уз чашу самотока раздреши торбу својих успомена и уједно попусти узде својој јужњачкој фантазији!

Међутим, док трају ови лепи и тихи касне летни дани, са својом у неку руку јесенском меланхолијом, ја се користим доколицом да што више времена проведем на мору. Оно је ових дана мимо замишљаја красно, а са чистог и плавог неба ши-

ри се наокруг весела и блистава светлост, те водена површина управо као да од мила подрхтава, дајући својим треперењем обалама, које су још пуне летњег цвећа, све могуће нијансе боје и зеленила.

Ово „флертовање" са рођеним жалима неће, нажалост, још дуго трајати, па треба грабити. Стога су ови моји последњи бокељски дани посвећени мору и „бурдижању".[1] Ја сам међутим од јуче, за тај пријатни „спорт", нашао и пријатног друштва. Овде се од јуче налази г. Готлиб В., сликар из Берлина, и његова кћи, г-ца Ада, с којом сам се прошле године упознао на уметничкој изложби у Млецима. Госпођица Ада се у то доба опорављала од болести у прсима, те јој лекари бејаху посаветовали ваздух топлога југа. Ове године су они пропутовали источном обалом Јадрана, те по мом савету дођоше да извесно време проведу у Новоме. Г-ца Ада је веома интересантна млада девојка. Висока, танка, са протегљастим бледо-руменим лицем, које је налик на свеж листак јесење руже. Она врло мало говори, али што говори, то је до краја смишљено и, обично, прожето неком неисказаном сетом. Отац јој, напротив, врло радо ћерета. Већ првога дана нашег познанства, дознадох на длаку све предмете и називе његових слика; касније сам у разговору дознао и сав његов „живот и приклјученија", па чак и неке ствари строго интимне. Он бејаше, рече ми, лани отишао у Италију да својој јединици потражи мекшег поднебља, ал' уједно и зато, да је успут разоноди и утеши због једне скорашње велике беде. Г-ца Ада бејаше, наиме, изгубила свога драгана — једног младог поморског официра — ког боксерска пушка обори мало година раније у познатој Кинеској буни. Уз то се старац надао да ће у Италији наћи обилатог надахнућа и као уметник. Али за свога боравка у Млецима не бејаше ојађени В. ни додирнуо кичице.

---

[*]) Бурдижати, према талијанском *bordeggiare*, значи: једрита на новет (на цик-цак).

Пред топлим, живим сјајем јужног неба и мора, а на домаку оне божанствене лепоте која нађе израза у сликама старих венецијанских мајстора, његова техника застаде, његова се машта укочи. Човек не беше у свом веку још ништа слично видео. Гледајући како пред вече сунце у море силази, или како изјутра „лагуни" дршћу у сунчаном сјају, он би у артистичком заносу давао израза своме чуду и узбуђењу.

— Грдне ли разлике — говораше — између јужне и северне светлости! На овом сунцу може и најмања цртица да се распламти и узме облик савршене слике; на нашем мртвом северном дану губе се и замиру читаве групе предмета, читави предели!

Најзад једног дана ће ми сасвим озбиљно и с болом у души изјавити:

— Свршено је! Бацио сам до ђавола сав свој сликарски алат... Нећу више да знам ни за масти, ни за четкице... Најзад, шта би ми хаснило? На мојој таволоци нема боја као што су ове овде; таке боје морао бих тек да изналазим, да комбинујем, а то није ствар лака... Боље да се оканем јаловог посла... Шта велите ви, пријатељу?

Ја се лагано осмехнем и хтедох, из учтивости, да му противуречим; но он ми не даде ни да заустим.

— Бадава — рече: — те ме боје доводе у очајање!

И чича одржа своју реч. Након кратког боравка у Млецима, вратисмо се заједно у Трст, где смо се сутрадан растали с договором да ћемо се ове године састати у Новоме. И тако се доиста и збуде. Мајстор Готлиб и његова ћерка су овде моји гости. Старог сликара, разуме се, и овде заносе и одушевљавају отприлике исте лепоте природне и исти призори на мору и на небу; но као да се некадашњи живописац претворио у топлог панегиричара природе, који слика само... покретима и усклицима. Што се тиче госпођице Аде, она понајрадије ћути.

30 августа.

Док смо јутрос једрили новским заливом ка Кумборском тесну, чича Готлиб падао је чисто у занос, посматрајући око себе диван призор мора на уранку. Око нас је све рудило у првом руменилу зорином; плаво море, том рујном светлошћу преливено, беше добило неку љубичасту боју по којој је тек настали поветарац ткао своје таласе. Чамац је живо одскакао и нагло падао, тако да сам морао с великом пажњом крмити, из бојазни да нас који крупнији вал не би запљуснуо и подушио. Но то није дуго трајало. Убрзо се дадосмо на лево и закретосмо у увалу под Мељине, где је ових дана усидрено једно одељење убојног бродовља.

Три оклопнице, постројене кљуновима у једном правцу, створише се пред нама, као да су истом изникле из воде. Прошавши крај њих, прочитасмо им састраг крупна имена од позлаћене меди: *Карло V*, *Арпад*, *Бабенберг*. Сем њих, биле су ту две крстарице, *Сигетвар* и *Зента*, и неколико торпиљарки, што су у тај мах крцале угаљ на Мељинском пристану.

Угледавши те горостасне ђемије, госпођица Ада се болно насмеши и, усиљеном неком равнодушношћу, примети:

— Пловитрадови који су позвани да бригу воде о срећи и безбедности тако званог „државног склопа.” Штета само што им је судбина така, да су често узроком несреће и смрти појединаца...

— Така је друштвена уредба — прихвати сухо стари сликар; — рат је једна ужасна нужда, неминован друштвени закон, невоља која се не да отклонити.

— Неминован друштвени закон? Па што се онда људи хвале да су свладали и укротили дивљу природу? Зашто се уопште боре против суровости и незнања? Шта нам онда вреди право и шта, уопште, значи цивилизација? Признајмо, господо, право јачега, и онда ћемо барем бити доследни!

Изрекавши ове последње речи, девојка укрути поглед у далеку пучину, као да је хтела да по њој тражи једну невидљиву милу слику... Она беше очевидно узбуђена.

Отац њен поврну:

— Дете, ти ствари оцењујеш са сувише уског гледишта: са гледишта твога уцвиљеног срца. Али друштвена солидарност, видиш, данас захтева да јој појединци приносе много жртава. Начело вечитог мира види ми се, уосталом, као кад би неко бранио начело вечитог пролећа.

— Па лепо, — прихвати девојка; — но нашто вам онда ваша друштва за обезбеђење мира? Нашто Хашка Конференција и договарања о миру? Кажите искрено: ми смо, људи, још увек рођена браћа троглодита и оних сурових дивљака, који су живели по пећинама. Збришите, господо, историју људског напретка; сараните вашег Толстоја и свечано прогласите начело: „Човек је човеку курјак.”

Госпођица Ада постајаше очито нервозна; њене очи гораху необичном ватром неком. Бојећи се да јој толика узбуђеност не би нашкодила здрављу, решим се да се умешам у разговор, те ћу са своје стране опазити како ратни покољи — ма колико да их понекад оправдава политичка нужда — нису у суштини но остатак варварских обичаја, и како би целокупна просвета постала празна реч, кад би се до крајњих консеквенција хтела да брани свирепа теорија: *homo homini lupus*.

— Али зато — додадох на крају — не мислим опет да су људи од природе склони миру, да су то нека образована јагњад. Људи су од свих живих створова, најзлобнији и најсвирепији! Ох, особито најсвирепији! Историја човечанства пуна је самих грозота и ужаса, и ко напише *Историју људског свирепства*, написаће најбољу биографију Адамова колена. И док се људи одвикну да међу собом ратују, проћи ће, верујте ми, још много времена. Међутим, благо ономе који има толико душевне снаге и хитрине да се од људи уклони, и да себи потражи

мира и разоноћења у крилу и у поезији природе. Видите, госпоћице, моје би арајство на земљи било овако путовати, путовати увек, путовати беспрестанка!... Ићи увек напред, напред, без циља, без одмора, дишући и сањајући...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Сирота Ада!... Њој није суђено било да дуго путује ни по плавој пучини, ни по хладној пустињи земаљског живота. Док ове редове пишем (јануара 1910), она лежи под хладним снегом застртом хумком, тамо негде на леденом и магловитом северу. Умрла је на измаку прошле јесени. Отац јој се прибио у завичају и постао опет за невољу сликар. Вратио се старом занату, да се њиме утеши, да уза њ своје јаде заборави!

1 септембра.

Главно место у Боки Которској, по старинском опредељењу и по званичној дезигнацији, то је град Котор; али је морална престоница Боке Которске, без поговора, Херцег-Нови. Овим не мислим нипошло да обарам цену Котору и осталој Боки, али, бадава, Нови је место где се најбоље *србује* и где је туђинска најезда досад најмање могла да пусти корена. Што Новљанима можда једино недостаје, то је мало више предузимљивости и мало мање међусобне суревњивости у своме јавном локалном раду. Но то је већ *минус* с којим треба, више или мање, свуда рачунати; болест од које не пате сами Срби Новљани... Сасвим напротив!

Моје ферије — зовимо их тако — примичу се међутим крају. Пред повратак у своје задарско заточење, имам да учиним још једну етапу посред славнога Јадрана. То је узрок с ког сам приморан да своје бокељско пландовање прекинем, ако ми се и неће. Сутра ћу поново да запловим „уз то сиње море“, те да се уставим за два-три дана на острву Хвару. Двоструко се теже растајем од овог места због тога, што је Нови — у ово доба године — леп као сан, лепши но икада. Добро је онај казао: север-

на места треба обилазити за највећег леда и мећаве, а присојне крајеве, кад сунце најжешће пече. Но не треба стога мислити да је овде врућина несносна. Термометар не прелази никад 25° R у хладу. Дању нас, уосталом, стално хлади *заморац* (ветар од запада), а вечери су тако благе и, уз то, прожете неком слатком чежњом, која човечје срце буни, али га уједно испуњава слашћу и задовољством. Куд год ти око стиже, расту смокве и, преко ограда, сију свој укусни плод по путу. А тек шипци! Њихово красно воће распада се на грани и просипа по земљи своје ситно зрње, које личи на рубин, и својим слатким соком кваси маховину и увело лишће.

Данас, у очи самога поласка, отишао сам да се прошетам заливом до Прчања, а то је као рећи: до на помол Котора. Овакву једну шетњу препоручујем свакоме странцу, који у ове крајеве дође. Путујући кроз Бокељски Залив, путнику брзо пролази време; његов се поглед сваки час креће с једног предмета на други, и он је чисто у забуни шта ће прије да гледа, море или копно: једно је лепше од другога. Парни бродић „Бокељске Пловидбе“, којим сам се возио, пристаје у сва већа места са једне и с друге стране залива. Преваливши Комбурски рт, најпре смо се уставили под Бијелу, красни заселак при самој ивици морској, где је лети слазио на купање благе успомене црногорски кнез Данило. Наспрам Бијеле, простире се унаокруг поље солиоцко, Превлака и питоми Тиват, заокружен џиновским клисурама, које читавом главом надвисује охоли Ловћен.

Полазећи из тиватског затона, пароброд окреће кљун ка североистоку и пролази кроз теснац Вериге. Овде путника чекају нове лепоте и нова изненађења. Кад пароброд ступи у ове уске просторе, вода добије неку азурну боју, а на рубовима тесна огледа се на глаткој површини воденој једро зеленило обале. Ваздух је засићен аромом вегетације, те нам доноси с краја пријатне мирисе. На левој обали Верига леже Каменари, а на десној

Лепетане. Нас неколико путника седимо на крову и гледамо красан панорам, који полагано измиче испред наших очију. За мало и ето нас према Перасту, некад леглу храбрих поморацa и ратника, а данас мртвом граду што се — вели Љубиша — „уточио у голој стијени, као шипак”. Пред Перастом су острвца *Госпа од Шкрпјела* и *Свети Ђурађ*, а до њега Дражин Врт, мали заселак са кулом Баја Пивљанина, и на крају место Ораховац. Из Пераста пароброд не иде правце у Котор, него скреће у лево и улази у пространи залив рисански. Чудновато место тај Рисан, под својим стравичним, невероватним планинама! Према Рисну лежи „као у њедрима велике стрмени” питоми Морињ, а поврх обојега Убли, Леденице и далеко чувене Кривошије.

Из Рисна се пароброд враћа поново поред Пераста, и путује даље према Которру, мимоилазећи неколико красних места, што се ређају по обали. С десне стране, засађена густим дрвећем, јављају се најпре оба Столива, горње и доње, прво у пола брда, а друго брду на обронку. Затим се обала развлачи, оцртавајући своје фине контуре на кршној позадини, све до Прчања, коме се на грбачи бели величајна, никад не дозидана црква, започета још у прошломе столећу. За прчањом долази још једно мало местанце, Муо, што се пружило на обали, преко пута од Котора, на подножју високог брда Врмца, и после тога се у дну, на ногама страховите урвине, укаже Котор, крајња међа бокељског залива.

Након пуна два часа вијугастог путовања кроз пределе у највећој мери живописне, где се планински панорам у оригиналности такмичи са разним призорима морским и приморским, човек у први мах не може да уочи настрану лепоту овога града, чија утврђења су, тако рећи, срасла с тврдом литицом која над њим стрчи. И стога се путник слабо обазире на његово доста удобно пристаниште, ком се састрага црне мрки градски бедеми

и утврђења, на којима се последњи пут сретамо са крилатим лавом млетачким. Наша је машта засићена, збуњена у Бога дивним, час питомим а час дивљим призорима, којих смо се нагледали путем. Није куд ни камо: ко једном ове крајеве види, сећаће их се за живота, као што се за живота човек сећа Млетака, луке напољске и Босфора; шта више, има путника који веле да је Бокељски Залив, што се оригиналне сценерије тиче, кудикамо лепши и од самога Босфора.

И кад је говор о Босфору, нек ми буде просто да овде пренесем мишљење једног француског писца, који је у наше дане пропутовао Истоком; мишљење које се непосредно односи на тај прослављени Босфор и његову супарницу Боку Которску.

„Босфор се — вели тај писац[1] — обично хвали и узноси, као једна од најлепших ствари на свету. То се стереотипско мишљење преноси с колена на колено; али би требало имати срца, па се отрести неких званичних шаблона, што их натурује вајкадашња навика. Нема сумње, Босфор је по лепом времену леп; али тај призор нема у себи ничега грандиозног: ни великих планина, ни богате вегетације; видимо само гомилу старих дрвених кућа и окречених палача без карактера, и неколико паркова, у којима боде очи шаренило, као год у нашим пољским баштама, где се држе јавне игранке. Све то скупа је, кад поиздаље гледаш, прилично лепо, али више живописно, него лепо; величанствено није никако. Ја бих заклетим хвалиоцима Босфора напросто препоручио да отиду у јужну Далмацију и обиђу Боку Которску. То се може да назове збиља лепим призором: пространи рукав мора заоквирен ценсвским брдима, којима су подножја окићена зеленим бокорима, из којих се беласају убаве варошице или романтичне рушевине старих млетачких дворова. По дну залива

---

*) J. Lesueur: *Aux bords de l' Adriatique.* Paris, Margom, 1893. Стр. 211.

пећу се „небу под облаке“ стравичне врлети кривошијске и црногорске. Ту се барем светлост може слободно да игра по оним импозантним гредама и оним снегом засутим планинским височима. То је тек права лепота!“

Ово поређење је, као што читалац види, по нашу Боку врло ласкаво, мада је онај опис „царева града“ на босфорским обалама, ако ћемо право казати, малко песимистичан. Како већ било, оно упирање прстом у Боку Которску има своју цену, и ја бих желео да на њега обрате пажњу не само туристичка друштва великих центара европских, него у првом реду и нарочито наши управни кругови.

УТИСЦИ С КОРЧУЛЕ

Један од толиких путника са Запада, коју су се с Толстојем састајали у Јасној Пољани (не памтим му имена, но као да је то био неки Француз), прича, између осталог, како је извесном приликом упитао чувеног писца, зашто се понекад не ишчупа из своје самоће, те малко не прокрстари по великим европским варошима, где би га његови многобројни штоваоци дочекали са одушевљењем. На то ће му благим осмехом Толстој:

— Господине, ја се потпуно слажем с оним индијским мудрацем, који је у путовању видео једну од седам излишних ствари на свету.

Као многа друга реч великог руског мислиоца, и ова изјава Толстојева узела је облик загонетног парадокса. Као зашто да је путовање излишно?... Бог ће то знати. На сваки начин, ако то мишљење има смисла за генијалне људе и за... индијске мудраце, оно је апсолутно без вредности за нас, ситне створове, који не носимо собом, као они, читав један свет. Ми, осредњи људи, не можемо да у пустињачком животу налазимо она задовољства и оне утехе, што их уме да нађе један Толстој; и стога је наша чежња за кретањем разумљива. Ситној глуми наше егзистенције потребна је, с времена на време, извесна промена у сценерији. И зато је за нас свака промена атмосфере коју дишемо, скопчана с неким потајним уживањем, и то чак и онда кад се напросто крећемо у врзином колу своје рођене земље.

Из Херцег-Новога смо јутрос пошли у осам и по часова, и мада је лађа на којој се возимо (дубровачки пароброд „Петка”) прилично брза, не могосмо опет стићи у Груж него тек у један час после подне.

Разуме се, према томе, да пре тог доба нисмо могли ни ручати, пошто су на броду ствари тако удешене, да се по могућству увек ручава кад лађа стоји. Ја се јутрос на доручку нисам никако штедео, па опет морам признати да сам с неком потмулом радошћу чекао да лађа стане, те да нас бродско звоно окупи око трпезе. И тај жуђени час дође, и ја се *Петкиној* „table d' hôte“ одужих по најбољој савести, не обзирући се нимало на то што је мој саједац преко пута, неки трговачки путник, сва без разлике јела кудио и налазио да су испод сваке критике. Тај се човек — један аустријски Немац — враћаше из Босне и Херцеговине, па се у своме незадовољству непрестано позивао на одличну кухињу нових хотела у Сарајеву и Мостару. Треба, вели, отићи онамо и видети како се нека јела готове. Откад је у Сарајеву отворен „Hotel Europa“, а у Мостару „Hote Narenta“, урођеници напустише махом и рамазан и часни пост. Ко би, молим вас, тако луд био да се дави пилавом и сухом пастрмом, код онако пробране кухиње! Уосталом, народ иде у свему за напретком, за културом, те је већ крајње време да се неке отрцане прерасуде и обичаји упокојених времена забаце. Та, до ђавола! не живимо ли ми у доба Маркониа и грофа Зепелина? Није ли радиотелеграфија потиснула некадање брзојавне жице, и није ли крилати воз на путу да замени локомотиву? Просвета, наука, то су данас полуге које светом дрмају и које младим народима утиру пут ка слави и напретку! Двадесети век, то ће, моја господо, бити доба велике економске револуције, која ће из темеља да преуреди друштво на основици социалној...

И незвани предавач коме нико не упадаше у реч (јер смо сви били запослени жватањем, а без тога слабо вољни да солимо туђу памет) настави без ичијег приговора да у том правцу и заврши своје предавање уверавајући нас о својој чврстој вери у напредак науке и победу позитивизма.

Беше управо крајње време, јер се наш капетан, који сеђаше у зачељу, почињаше да врпољи на сто-

лици, као човек коме су живци јако раздрагани. Његов поглед склизну са једног на други крај трпезе, као да је хтео да рече: „Ала сте, господо, стрпљиви!“ Па док се Швабо уклањаше, задовољан што је истурио своју трпезну беседу (Tafelrede), капетан викну момка да нас, мимо прописног оброка, по реду послужи са још једном чашицом „Марсале“. Прихватисмо оберучке његову светлу или, да се тачније изразим, његову златно-светлу понуду, па се скоро разиђосмо, једни да се повуку у своје кабине, а други да отиду пушити на кров лађе.

И ја изидох на слободан зрак, да бих се отео напасти лешкарења које се, после ручка у мене лако извргне у — хркање; а то је на мору, још по лепом времену, од Бога грехота. Прва ће нам етапа, на путу у Спљет, бити острво и варош Корчула, где ћемо стићи у 10 и по часова ноћу. Дотле имамо времена да крепимо плућа морским ваздухом и посматрамо природу. Ми пловимо сада к северозападу; сунце се провлачи кроз редове угаситољубичастих облачића и спушта лагано зренику, а велика небеска капа, провидна и чиста као сафир, прекрила је око нас пучину, као неко неизмерно кубе. Пламени колут нагиње све више и више западу, а унакрст почиње да се по мору шири вечерње руменило. Далеко у позадини, плаве херцеговачке врлети губе поступно боју, па их нестаје на суром хоризонту; с противне стране шири се море, као челично огледало, посуто острвима и црвенкастим једрима рибарских шајки. Најзад сунце утоне у воду, а по бледом небеском своду почну да трепере звезде, једна по једна.

Лахор међутим доноси с бродског кљуна, где се налази кухиња, пријатан воњ зготовљених јела, који се тако красно слаже са здравим и свежим мирисом ваздуха морског.

По вечери излазим поново на кров, да се науживам свежег зрака. Овај дан тихе вожње сплакао ми је с душе сваку бригу, таман као кад навод-

њени сунђер превучеш преко орошеног стакла, па ми успомене севају јатимице кроз главу, дозивајући ми у памет места кроз која сам пролазио и лица која сам познавао.

Ни на ком месту мисао тако плахо не језди, нити је машта склона да тако ћудљиво врда, као кад је човек ноћу сам на води, у топломе поднебљу а под звезданим небом. Ја се чисто осећам раздраган и некуд пријатно узбуђен, као да сам посркао неко чаробно пиће или се намирисао етера.

Лагана ваздушна струја, што вечером долази с краја, растире по мојој кожи тек осетну, слану росицу, која ме по лицу голица као пољубац милог чељадета. Већ је избио десети час; ето нас на домаку Корчуле. Нажалост, месец се скрио за облаке и ја једва разбирам, кроз невиделицу, с десне стране прибрежје Пељешца, по ком се растурила бела села и паланке, а с леве острво Корчулу на чијој се северној падини скркла древна варошица коју су Римљани звали Corcyra Nigra, да би је разликовали ваљда, од Коркире јонске, т. ј. данашњег белог Крфа.

Па ипак је Корчула далеко од тога да би путнику чинила утисак нечег мрког или замагљеног; она је, напротив, пуна сунца и јарке светлости, која се једнако разлива и по њеним старим, од влаге и времена поцрнелим кућама, и по новом, у камену озиданом „Hôtel de la ville“, што се кокетно беласа на обали града.

Моја етапа на Корчули била је овог пута врло кратка, јер сам по неминовној дужности морао да хитам у Спљет; па ипак ће ми кратки часови, које сам овом приликом у њој провео, остати у врло пријатној успомени, јер је та мила приморска варош, у највећој мери, и симпатична и занимљива. Понеки од њених старих, данас махом раскритих и оголелих палача, подсећају својом орнаментацијом на неке партије *Дуждеве палаче* у Млецима. Већина тих кућа пење се амфитеатрално ка плочнику саборне цркве, која је зидана чак у XVIII веку и коју струч-

њаци са стране, као Вилкинсон и Џаксон, сматрају као један од најлепших споменика далматинских. Слика на главном олтару ове цркве дело је, кажу, Јакова Робустиа, иначе названог Тинторета.

Казао сам већ како предање о постанку ове вароши задире малко у бајку. Корчулу је, веле, основао Антенор, кад је оно бегао са разореног Илиона. Међутим неки писци класичног доба помињу Корчулу као насеобину Книђана из Мале Азије. Да ли је ово потоње тачно, не бих знао рећи, мада један латински натпис над градским вратима о томе нешто натуца. Једно је свакако известно: 997 године млетачки дужде Орсеоло освоји приморску Далмацију, и том приликом Корчула паде под власт крилатога лава; но овај ју је са својим шапама фактички дограбио тек 1420 год. У међувремену се око ње отимају и, на махове, у њој као господари седе Срби, Ђеновези, Угри, и т. д. Било је, међутим, дана кад је острво било готово сасвим неодвисно, и у једном од тих периода Корчулани издадоше свој „Статут,” знамениту историјску исправу којом је, први пут у Европи, забрањена трговина са људским робљем (XIII век).

Корчула је данас једна врло активна варошица од две хиљаде становника, већином бродоградилаца, каменара и трговаца, који су огромном већином добри Југословени. Општина је у последње време, у близини вароши, засадила диван парк који се сучељава са врло удобним морским купатилом и плажом за сунчање.

Полазећи сутрадан, око једанаест часова у ноћи, паробродом за Сљет, ја сам се трудио да кроз помрчину разаберем и у памети задржим силуету Илијног Брда („Monte Vipera“), што се преко пута од Корчуле узнело на 996 метара изнад морског раза, голо и кршевито, као неко огромно кубе. На његовом подножју, у Оребићима, гораху свеће, а још даље, на острву „Сестрицама” блистао се пламен на покретној кули светлиљи. Док сам с палубе посматрао тиху ноћ, мене су сањарије тако за со-

бом повукле, да се дуго нисам могао да растанем са својом одмарачом, него сам у екстази зурио у бељкасто небо, по којему звезде треперaху као дремљиве. Дружина се беше већ давно разишла по кабинама, и ја сам могао да несметано узлећем за својим мислима.

Па куд су све крстариле, како ли се једна за другу везивале те мисли, то би мучно било испричати; тек у неко доба стадох да размишљам о оном заврзану што нас је јуче за трпезом гњавио својим „напретком XX века“ и својим „позитивизмом“. Па ми падоше на ум велики Наполеон и његов одговор француским научницима, који га једном приликом у Египту салетеше и стадоше да му доказују како Бог не може никако постојати. Наполеон диже сместа очи к небу, које беше осуто звездама, па им лаконски одговори: „Врло добро, messieurs, али ко је све те лепе ствари начинио?” Као што је нарaвно, дотична господа не могоше да на то питање даду исцрпна одговора, као што га дојако не дадоше ни њихови епигони, научници данашњег времена.

Напредак! Наука! То су заиста врло красне речи, с којима се хоће да означи један од многих путева којим људи теже за истином; али за сваког правог научника који се јави, за сваког Дарвина или Пастера,колико брбљавих колпортера надринауке, колико интелектуалних „Reisender-a“, попут оног нашег намерног друга за бродском трпезом!

Наука, она права; наука која признаје релативност људских напора, и која се у њиховим границама креће; така је наука, бесумње, стекла големих заслуга, почињући од открића најпростијих физичких закона, па до знаменитог проналаска антидифтеричког серума и Рентгенових зракова. Али кад такозваног цивилизованог човека прилике доведу да упитним погледом промотри велике тајне свемирског *живота* који га окружује, он се и данас осећа, отприлике, на оном истом ступњу напретка, на ком се налажаху Ведски пастири, поклоници сунца,

који су сваког јутра поздрављали његов повратак на небо химнама и молитвама.

Прошло је — кажу — доба чудотвораца; нема више на земљи чудеса.

Јесте, у истини, прошло доба библијских чуда; али *врхунаравно* или, ако вам је милије, *божанствено,* постоји још увек у крилу природе. Ми смо, додуше, похватали у природи неколико закона и забележили неколико појава које се редовно понављају; али оно што за нас остаје и данас једно *чудо,* то је универзални живот који око нас и у нама бруји и струји. Како постаје живот? Сукобе се, веле, два атома, очешу један о други, и отуд се рађа, отуд постаје живот. Лепо; али то *чешање* је тек феномен спољашњи; објасните ви мени тајну живота *у себи!* А док се то не збуде, допустите нам, господо, да чудом сматрамо толико човека, колико и ону ситну, једва видљиву животињу, што нам по књизи мили док читамо Хекела; толико живот најмање травке, колико и онај небројених звезда што се крећу по простору.

„Ток природних фаза — вели Карлајл — познат нам је делимице у овом мајушном планету; али ко познаје оне још општије покрете, од којих зависи сам овај планет? У ком се недогледном циклусу креће овај наш мали епициклус? Могуће да је рибици сваки ма и најмањи закутак и сваки ма и најситнији пиљак низ морску обалу тачно познат; но зна ли она што о периодичним струјама, оализејским ветровима, о месечевим менама, о свему оном што реди живот у њезиној локви и што ту локву може, с времена на време, да узвитла до највеће буре? Та је рибица: човек; његова је локва: земља; његов океан: неизмерни свемир; његова плима и осека: потајни путеви Промисли.“

Проћи ће дакле и двадесети век, као што је прошао и деветнаести; проћи ће још много векова за њим, и ***наша будућност остаће у том погледу увек једнака,*** **као што је једнака остала и после Коперника и Галилеја.**

Прометејски трудови модерне механике угоне очито у лаж француског академика Бринетиера, коме се прохтело да наговести савршен банкрот науке; али се, с друге стране, љуто вара ко мисли да ће проналазак фонографа, телеграфа без жица и справе за летење иоле допринети да размакне тајанствени вео, којим је све око нас обавито. Има нешто у забитности људског сазнања, што нам каже како узевши све у призрење и признавши напретку што му се признати мора, овај наш свет, у својој суштини, остаје увек једнак, увек оно што је био и што ће бити чак и онда, кад се буде на длаку испитао северни пол и пронашао несумњиво поуздан начин за путовање по зраку.

Ево ти, читаоче драги, у врло кратком изводу, извештаја о умној скитачини једног незналице који би, зацело, био боље урадио да је отишао спати, те му се не би десила неприлика да га зора затече у бамбусовој одмарачи, на крову пароброда, баш кад је овај закретао у макарску луку.

МАКАРСКА

Макарска.

МАКАРСКА

Колико год сам пута Макарским Приморјем прошао, никад ми лепота тога краја није изашла пред очи као данас, кад сам с пароброда стао да га посматрам у пуном блеску летњег сунца на уранку. Над нама се небо плавило као огроман сафирни шатор; сунце је по њему бродило као нека огњена галија; високе голети са копнене стране привлачиле су чаробном силом наше погледе; доле, над морским рубом, некако до половине брега, од села Тучепа и Подгоре па све до манастира Заострога, прострла се дивна питомина, засађена цвећем и разнородном шумом.

Варош Макарска скркла се амфитеатрално, у дну простране увале, на самој ивици мора. Сама варош је прилично прогрушана зеленилом; над њом се, међутим, устремила стравична врлет, — голоребрасто Биоково, — са чијих се врхова зими низ падину спушта и по мору шири бесан северац, такозвана приморска „бура".

Биоково је у многом чему слично планини Велебиту; и оно дели Приморје од загорских страна, те су његове морске бочине, као и на Велебиту, стрме, кршне, голе и од кише и снегова излокане, док су му источни обронци шумовити и питомији.

Ми се, хвала Богу, данас возимо по тишини, и младо јулско сунце, сипајући по белим макарским становима своју пламену јару, даје нам утисак нечега сувог и спареног, утисак људске насеобине што се жива пржи на божјем жаропеку.

Варош се, уосталом, путнику јавља врло кокетно. Уз широко пристаниште нанизао се дугачак ред спретних и наочитих кућа, међу којима су и две

три гостионице или кафане. Старина од нарочите важности у Макарској нема; гдекоји латински натпис по црквама и старим гробницама и понека збирчица римских новаца; то је све. Међутим, ако се од Општинског Дома кренете према истоку, долазите у средину града, на т. зв. „Качићев Трг", где се узнела саборна црква Св. Марка, саграђена у почетку XVIII века. На равници пред црквом диже се тучни споменик, који је од велике знаменитости не само за ову малу приморску варош и њезину околину, но и за целу Далмацију. То је споменик Фра Андрије Качића-Миошића, народног песника и претече нашег националног уједињења, који је сахрањен у селу Бристу, у макарском Горњем Приморју.

Качић се у томе селу родио 1704. год., а преминуо је у 56-ој години (16. децембра 1760.) у манастиру Заострогу. У своме *Разговору угодном народа словинскога* обухватио је песник све онда познате огранке словенског племена: Србе, Хрвате, Словенце, Пољаке итд. Од свих тих народних огранака опевао је главне историјске успомене и јуначке подвиге, црпући грађу из народног предања или из уста самог народа. О њему се јамачно може казати оно што су древни Јелини казали за свога Хомера: да је био прави национални бард, жива легенда и чувар светиња свога народа. Због тога ће се и Качићево име — уз име Вуково и Вишњићево — спомињати докле год наш заједнички српско-хрватски народ буде гајио успомену својих светлих и заслужних предака.

Старија историја ове вароши има такође да покаже интересантних страница трагаоцу прошлости. У X. веку су Макарани, у друштву са својим суседима из Неретве — „gens s rbica ferox" вели Фарлати — знали да се помало баве и гусарством. То је у оно далеко време био један врло опасан посао, којим се бавио један врло ограничен број одметнутих људи, који су сматрали да су домаће воде њихова богодана подворница. Данас се, напротив, гусарством бави цео свет, и то жалибоже без ризика и не-

кажњено. Ови стари јадрански гусари задавали су, иначе, Крилатоме Лаву много јада. Петар Орсеоло, млетачки дужд, био је принуђен да се с њима упусти у праву поморску битку, која је канда испала на штету гусара. У XV и XVIII веку је Макарска грдно страдала од куге, која јој, веле историчари, покоси трећину становника. Доцније, под владавином млетачком а у дугим борбама с Турчином, одиграла је Макарска знамениту улогу као важна прилазна тачка са стране мора, и њени се синови одликоваше у многим окршајима, борећи се храбро у војсци „преведре републике Светог Марка".

Као најкултурнији центар дотичног управног подручја, Макарска је у исто време и његово главно средиште прометно. Ту се сливају сви производи оне богате и плодне крајине, која се простире до ушћа Неретве и која је начичкана маслинама и засађена виновом лозом. Макарско уље може да се такмичи са уљем талијанским или грчким. Оно се, додуше, слабо употребљава у обртне сврхе, али се много извози у стању природном. У последње време се један део употребљава за конзервацију сардина и друге морске рибе, која се овде у нарочитим фабрикама спрема за промет.

Као што је навише речено, положај Макарске је врло леп и ова варошица, на путника, који паробродом допутује у њену луку, чини најбољи утисак својим лепим положајем и својим гордим и масивним Биоковом. Али што је на овој тачки далматинске земље јединствено, то је сам приморски пејзаж којим је ово местанце уоквирено, и који, својом раскошном вегетацијом, даје импресију једног огромног расадника ловора, бајама, смокве и маслине. То вам је као да речете: неколико десетина километара живописне градине.

Посматрач који то с пароброда гледа, добија утисак нечег свежег, насмејаног, здравог; нечег што добро воња. И онда, како се човек осећа миран и задовољан у тој природи, која му тако издашно и

љубажљиво нуди своје чари! Није чисто могуће појмити како још има људи, и то питомих и имућних људи, који круте зимске дане проводе на северу, који воле да се грче у леду и маглуштини, кад би могли да се купају у сунцу и јаркој подневној светлости!

СПЉЕТСКЕ СТАРИНЕ

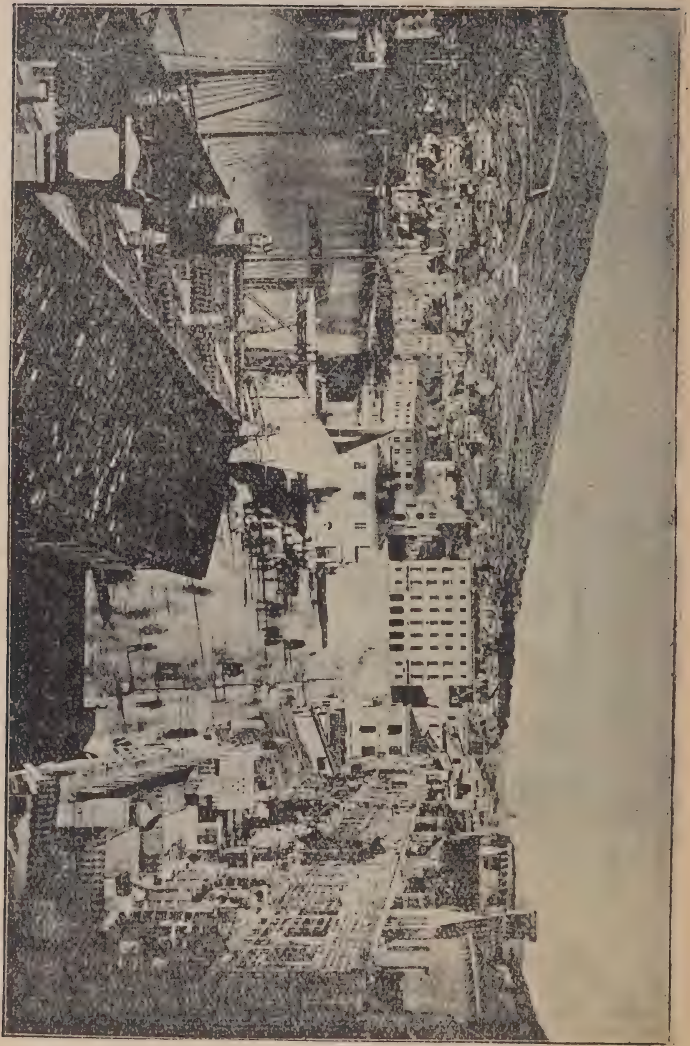

Спльет

СПЉЕТСКЕ СТАРИНЕ

Спљет је варош Диоклецијанова, а Диоклецијанова варош, или боље, Диоклецијанова кућа је: Спљет. Овде је велики римски ћесар, наш прослављени земљак, кад је оно — сит славе и господства — збацио са себе златоткани пурпур — дошао да потражи мира и спокојства, те да у тихој повучености заврши као прост грађанин своју тријумфалну каријеру. Масивни правоугаоник, у ком се угнездила данашња спљетска варош, беше уједно Диоклецијанов Версаљ и његов испоснички *Свети Јуст*. И, у истини, спљетске старине су јединствен споменик душевне величине овог необичног човека, који је своје име за увек скопчао са прегалачким градом на Јадрану, који је у току времена израстао из рушевина његове величанствене палаче. Ми, приморци, у данашњем Спљету видимо, додуше, много штошта и поред римских и млетачких старина; али за странца путника и, уопште, за културног човека који је прожет успоменама из уметности и историје, Спљет је нарочито варош Диоклецијанове палаче, место у ком се као мало где може да уочи римски сјај, римска моћ и величина. Док путника у Задру, Шибенику, Трогиру, и на острву Хвару млетачке „Loggie“ и campanili непрестано потсећају на столетну владавину Крилатога лава, дотле у Спљету — ствар невероватна! — спољашњи трагови млетачког господарства губе се и ишчезавају под блеском великог Рима, који је својом горостасном успоменом прекрилио читаву варош.

Ни са чим неупоредиви остаци Диоклецијановог двора; величајан засвођени трем са криптопор-

тиком што се стерао дуж морске обале; четвора дворска врата што се претворише у четворна врата градска; унутрашњи лавиринат улица и уличица што се ужлебише у старо императорско здање; чувени царев маузолеј и суседни му храм Ескулапов, који се настраном судбином претворише у хришћанску богомољу и у крстионицу; импозантан перистил са још импозантнијим сфинговима — све је то досад небројно пута и описивано и фотографисано и објашњавано, те би заиста дрско од мене било да то овде још једаред дилетантски описујем.

Ја сам на овоме месту хтео да Диоклецијанове дворе споменем по неминовној дужности, јер су ти двори један знаменит део његовог рада, и јер они данас — јединственим својим обрасцем — јасно сведоче о преокрету што га Диоклецијан поче да изводи у архитектури, и који није био мање важан од преокрета што га велики ћесар изведе у политици.

И, збиља, његове реформе уметничке пироде личе на длаку његовим реформама природе политичке. Диоклецијан хтеде да се отресе утртих путова, лицемерских шаблона, те да удари путем стварности, путем истине.

До цара Диоклецијана је римска архитектура, на неки начин, своје лице крила под образином грчком; обли лук, специјално обележје римске грађевине, крио се у неку руку за облицима јелинским. У спљетској палачи, напротив, облук (обли лук) заузима први пут истакнуто место у општем уметничком склопу грађевине. Ту су први пут танани ступови и убави коринтски капители употребљени као збиљски носиоци натпостављеног им терета, а не као више привидни него ли стварни носиоци зачелне греде.

„Диоклецијанов маузолеј — вели један модерни писац[1] — верна је слика знаменитог римског ћесара, који је у њему сахрањен. Диоклецијан беше

*) Émile Bertaux: *Voyage artistique aux bords de l' Adriatique*. Види часопис „La Quinzaine“ за фебруар 1899.

први римски владалац који забаци старе републиканске облике што их Август бејаше оставио у наслеђе апсолутизму. Засновавши тетрархију, која империју расцепи у две поле, он прекиде сасвим са римском традицијом и пође за стопама великих азијатских монархија, од којих присвоји и раскошан сјај и дворске обреде. Отуда његова велика склоност Истоку; отуда његово застајкивање у Малој Азији и подизање оних сјајних двора у Никомедији, својој новој резиденцији, где се задржа све докле не наступи доба абдикације и повлачења у нове дворе крај Солина. Зидајући ове последње, Диоклецијан је источњачку уметност вешто сплео са уметношћу римском, и из тог се брака родила нова уметност. Диоклецијанов маузолеј, то кубе што се оснива на римској ротунди, са блиставим мозаицима и рељевним скулптурама, види ми се чисто као нека зграда византијског облика."

Спљет је, по својој историјској и уметничкој важности, заиста јединствен. Њега треба сврстити међу градове императорског карактера, као што беху Тревир и Равена. Истина, ове последње две вароши биле су резиденцијама активних господара света[1], док је Диоклецијанов спљетски двор био једна сјајна „вила", као год и летниковац цара Хадријана у Тибуру. Разлика је само у томе што је тибурску вилу подигао каприс једног владаоца уметника који је ишао затим да оствари један уметнички сан, док је Диоклецијанов спљетски двор био нека врста дивот-тврђаве, летниковац једног ћесара војника који је — одрекав се власти у часу кад је у пространом царству и око његових граница претила опасност нових грађанских и спољашњих ратова — имао у виду своју личну безбедност. Како већ било и какогод је данас крстили, Диоклецијанова спљетска палача била је украшена разноврсним

[1] Тако названи „велики" Константин имао је неко време своју престоницу у Триверу, а Тевдорик, краљ Острогата, своје седиште у Равени.

мраморјем, драгоценим мозаицима и позлатама, а украс тај допуњавали су гранитски египатски сфингови! Она је пак нарочито важна стога, што је подигнута на размеђи двају светова: света латинског и света источног, и што својим склопом представља мост између две епохе у историји уметности: прелаз из епохе римске и епоху византијску.

Но је ли баш сигурно да је повучени владалац, под величанственим аркадама свога двора, био у истини престао да влада светом? Званична историја о томе ћути.

Једна област, међутим, у којој је богослични ius[2]) у току столећа задржао сав свој пресгиж и сву своју популарност, то је област народне уобразиље, за коју је Диоклецијан, и у добром и у рђавом смислу, био и остао неки genius loci не само за варош, но и за целу спљетску околину. Прости народ је у њему гледао неку врсту антихриста, ал' уједно и сјајног ћесара свога рода и племена. Понеке од народних прича о Диоклецијану забележио је Симо Матавуљ у својој лепој приповетци *Цар Дуклијан.* Но није само прости народ у Далмацији гајио успомену Диоклецијанову; њега су често за предмет узимали и наши људи од пера. Сем разних састава на италијанском и српском језику, који су у самом XIX веку његовој успомени посвећивани, мени је познат и читав један carmen polymetrum на језику латинском, под натписом „Dioclias." што га је 1881 год. у три књиге издао макаранин Јосип Чобарнић, католички прелат, и који се започиње стиховима:

Fata cano Dioclis, Roma qui venit ab urbe
Imperium fugiens, posito diademate frontis,
Haud procul a longis, privatus, in aede Salonis
Ultima securae perducere tempora vitae.

(Певам судбу Диокла, који бежећи од власти
и скинувши с главе царски венац, дође из Рима

[2] Надимак Диоклецијанов.

града да под окриљем блиског Солина у безбедности проведе своје последње дане.)[1]

Међутим, од свију Диоклецијанових панегиричара прошлог и ранијих векова, нико није тако живо и топло о њему говорио, као велики шибенчанин Никола Томазео, који је о његовој државничкој мудрости тако мишљење имао, да је — мада, лично, уверени хришћанин — Диоклецијана извињавао чак и од често пута пребациваног му киљења и прогањања присталица вере Исусове. „Ако је — вели Томазео — скромни Спљет у историји цивилизације данас знаменитији и чувенији од сјајне Никомедије, за то треба да захвалимо остатцима величајних двора тобожњег прогонитеља Хришћана.[2] На другом месту чувени полиграф, говорећи о Диоклецијановој градилачкој страсти, хтео би да ту страст објасни тиме што је овај римски ћесар био родом из Солина[3], дакле наше горе лист. Словенима је, вели, љубав за зидање већ у крви. О Урошу, српском краљу из XIII века, историја прича да је за четрдесет и две године свога владања подигао мноштво цркава и болница, и у Јерусалиму и на Синају и по другим крајевима и острвима. Диоклецијан је био Словенин и по тој својој страсти за зидање".[4])

Што се тиче стручног проучавања спљетских и трагања за солинским старинама, и на том пољу су наши људи, као н.пр. професори Ланца и Главинић, по својим силама много урадили. Но главна заслуга за кудикамо живљу и успешнију акцију која је у последње време у том правцу развијена, припада несумњиво Дон Франи Булићу, покрајинском конзерватору и управнику спљетског музеја, који је

---

[1]) Спев Чобарнићев штампан је у спљетском „Bolettino d archeologia e storia dalmata“ за год. 1881.

[2]) Tommaseo: „*Storia civile nella letteraria*. Roma, E. Löscher, 1872. Стр. 456.

[3]) Томазео је, као многи писци његовог доба, држао да се Диоклицијан родио у Солину, чувеној престоници римске Далмације. Данас се, међутим, то спори.

[4]) Tommaseo, *ibidem*.

том племенитом циљу све своје силе посветио. Дон Фране је, може се казати, својим дугогодишњим радом, ако не сасвим довршио, а оно знатно унапредио дело својих претходника, као и зачетничко дело енглеског архитекта Роберта Адама.

Овај заслужни странац дошао је још у половини XVIII века у Спљет да проучава Диоклецијанову палачу, те је у прекрасним сликама приказао изворну зграду са свима њени припадностима. Дотични елаборат изложио је у Лондону, својим земљацима на удивљење.[2] Ја сам — за својих ранијих боравака у Спљету — ту књигу више пута с пажњом прегледао, па, носећи у глави целину, обилазио огромну зграду, напрежући се да јој похватам главне црте и да је у памети ослободим од многих паразитних грађевина које су се у њој угнездиле. Али ми је успех био увек осредњи, јер ми до данас немамо, жалибоже, још никакве књиге за оријентацију путника који долазе у Спљет да његове старине разгледају. Аустријска влада, која је Спљет — то главно средиште трговачке и политичке Далмације — осудила на одвојеност од осталог света и на вечито економско кубурење, слабо се обазирала на молбе домаћих археолога, нарочито на храбро запомагање монсињора Булића, који се годинама с Бечом борио да би издејствовао једну обилату помоћ за научно проучавање и уздржавање Диоклецијанових двора у Спљету и римских старина у Солину. Не знам да ли је тачно што се прича, али ми у Спљету рекоше да је, извесном приликом, један аустријски министар дотле заборавио сам себе и културну мисију своје владе, да је потчињене му спљетске власти, тобоже ради штедње, сасвим озбиљно саветовао да класичне рушевине у Спљету и Солину употребе као камени мајдан! Тек у новије време, кад су те чувене старине на себе привукле пажњу целог образованог света, тргла се бечка влада из своје грешне

---

[2]) Adam: *Ruins of the palace of the emperor Diocletian at Spalato in Dalmatia.* London, 1764.

апатије и — more austriaco — у дванаестом часу похитала да свој ранији нехат окаје.[1]

Међутим Монсињор Булић, чекајући да се нови спљетски музеј сазида, неуморно је радио на откопавању старог Солина (Салоне), за чије је откровење овај наш домаћи научник стекао највише заслуга. Дугогодишњи рад Булићев на томе послу поређиван је често са генијалним трудом чувеног италијанског археолога Де Росиа око истраживања подземног Рима. Булић је у Солину открио неку врсту далматинских Помпеја, јер је за хришћанску археологију Солин исто тако важан, као што је чувена варошица на подножју Везува важна и знаменита за познавање живота и уметности у старome Риму. Захваљујући том раду Булићевом, ми данас одлично познајемо извесне тачке вароши Солина и њене непосредне околине. У вароши је готово у целини откривен амфитеатар, неколико ранохришћанских базилика, позориште, купатила, фабрике итд. Изван градских зидова откопана су два хришћанска гроба и једно незнабожачко. У тим некрополама нађен је велики број саркофага и надгробних натписа, од којих су неки врло важни за историју цркве у првим вековима хришћанства.

О свима тим старинама и заслужним старинарским подвизима врзле су се по мојој глави више или мање јасне представе, док сам се, једног топлог јесењег јутра, у друштву са Монсињором Булићем, верао по оном чудном сплету улица и уличица, пролазећи испод мрких сводова, између високих кућа са старим, смагнутим фасадама и излињалим порталима. И ја не могох да се довољно ишчудим начину којим се ова приморска варош угнездила у

[1] Тај дуг свој одужила је аустријска влада уочи саме пропасти своје. Проф. бечке Академије Уметности. Ђорђе Ниман, израдио је тачан план „садашњег стања“ Диоклецијанове палаче. Друго једно дело о истом предмету — најновије по реду времена — издали су г. г.: Ернест Хебрар, бивши питомац Француске Академије у Риму, и Жак Цајлер, професор универзитета у Фрибургу.

стару Диоклецијанову палачу. А и јесу, заиста, јединствена ствар ти фрагменти древних конструкција, што се путнику кокетно јављају из новијих кућа у које су се кришом увукли. А све то искићено белим и црвеним олеандрима, што се помаљају иза старих зидина, као неки симболи модерног Спљета у коме садашњица свуда потискује уснулу прошлост.

У неки мах избисмо на плокату Св. Дујма, где сам дуго времена, као у заносу неком, посматрао дивни Диоклецијанов сводовник (перистил) и елегантне бифоре данас, Богу хвала, поново раскритог звоника саборне цркве. После подне ишетао сам, или боље, попео сам се у пријатном друштву на китњасто, терасама и њивама ишарано прибрежје *Марјан*, одакле се оку раствара божанствен поглед на спљетску околицу и на отворено, увек чаробно море, по ком се растурила, као галебова гнезда на пучини, гола јадранска острва, иза којих се на махове помаљају и канда утркују брзи парни бродови и танке лађе једрилице. Са Марјана се, наиме, погледом обухватају острва Брач, Шолта, Хвар и Вис, а замало па би се видео и неретвански залив, да га својом масом не заклања оток Брач. На лево се оцртава древни Трогир, чији се звоник, гиздав и извезен као чипка, узнео у чистоме зраку.

На јужној падини Марјана је поднебље тако благо и пријатно, да се човек и у сред зиме ту осећа као у некој пролетњој атмосфери. Али што на том брегу нарочито у очи пада, то је богаство вегетације: лоза и маслина, смоква и бадем, тмасти ловор и рујни шипак дочекују те на сваком кораку, а ноздрве ти стално удишу оштри мирис од рузмарина и кадуље, што се помешао с мирисом морског ваздуха.

У повратку се устависмо на т. зв. „Красном изгледу", месту обележену каменим крстом, са ког је пукао диван поглед на Спљет и његову околину. Гледајући отуд тај панорамски призор, ком је у позадини највише рељефа дала мирна солинска лука и романтично приморје „Седам Каштела", са

сурим Козјаком, ја сам себи лако тумачио многима загонетну појаву што су у „цароставном“ Спљету, пре и боље но игде у осталој Далмацији, сликари обратили пажњу на специфичан карактер лепоте ове наше красне постојбине, као и на богато врело инспирације што га у себи крије историјско-етничка индивидуалност далматинска. На скорашњој уметничкој изложби у овој вароши показаше ти млади уметници много смисла и разумевања за природне и етничке лепоте које овде путнику на сваком кораку поглед и машту плене, па ће свакојако добро бити да они и надаље у њима потраже свежег надахнућа и увек новог и непосредног подстрека за своје уметничко стварање.

Кад се вратисмо у град, сунце је било већ давно утонуло у плави Јадран, и ја се са „целим Спљетом” нађох на пространом кеју, где се с вечера свет окупља да се наужива свежине и поветарца с мора. Већ се беху поужижале електричне сијалице, те се пред разним кафанама развила променада какве је ретко где видети и која вароши даје изглед неке модерне купке у већем стилу. Уз свирку концертне музике, све што је способно да се креће беше измилело на обалу, па се растурило по кафанама или ступило у ред шетача. Ситни свет, ком се не иде под сијалице, заузе клупе до саме ивице морске и отуд стаде да посматра људско шаренило и слуша музику.

Тако Спљећани обично дочекују поноћ. Око тог доба процвиле последњи акорди и свет се враћа међу стародревне зидине императорске палаче, да ту настави прошле ноћи прекинути сан о скором узлету „Сплита града”, срца Далмације, по важности треће, а по лепоти прве вароши на словенском Југу.

Диоклецијанов маузолеј и звоник у Спљету.

ТРОГИР И КАШТЕЛА

ТРОГИР И КАШТЕЛА

На место где се острво Чиово — које с једне стране затвара луку Салдон, а с друге стране Каштелански залив — највећма приближава копну, савио је своје гнездо древни Трогир. Савио га је, од речи до речи, на једном острвцу које је са сухом земљом спојено дрвеном ћупријом, а са острвом Чиовом покретним мостом од жељеза. И Трогир је, као све приморске варошице у којима су Млечићи своје посаде држали, био опасан јаким бедемима, па се зато у њему скркло много више кућа него их је — на око — утврђени тај простор могао да обухвати. Зато се страни путници обично у чуду питају како Трогирани могу у тој тескоби да живе и да слободно дишу. И, збиља, хоризонт је унутрашњем делу града само на два места нешто слободнији: према морској обали, и кад га гледамо са плокате пред саборном црквом. Испод древних утврђења, која су варош стегла као у витешком оклопу, засута је у новије време око целог града пространа обала. На југо-западној страни њеној, где обично пристају парне лађе, морски таласи запљускују две старине из млетачког доба: тако зване *Коморникове дворе* (Castel Camerlang), с грбом Светога Марка, и неку врсту округле куле, што ју је, веле, сазидао чувени млетачки архитект Самикели.

Унутрашњост вароши опомиње те, у неку руку, на грађевински хаос око Диоклецијанове палаче у Сплиту, са том разликом само што је онамо варош подигнута навалице и према потребама нагле сеобе, док се Трогир у току времена могао да диже поступно и развија органски. Па ипак, чудне ли збрке у том сплету улица и уличица, где се архитектонска ремек-дела попут саборне цркве, општинског дома

и „Лође“, сучељавају са најскромнијим кућицама. Али гле пријатна изненађења и неочекиване радости за око! Свака, ма и најмања од тих кућица, има да покаже понеки траг отмености на себи: овде ти поглед привлачи вешто истесан камени портал, онде старински грб узидан над капијом, тамо опет неки готско-млетачки балкон са чудним украсима. Све је то некуд ситно, али дивно временом изгарено и до краја елегантно. На плочнику је чувена „Loggia“, којој је таван подупрт стубовима од гранита. И она је малена, али зато сушти ремек. Човек би пред њом дуго стајао, да се ту у близини није десила чувена трогирска катедрала, споменик јединствене лепоте, чија се архитектонска важност сама собом наговештава и најобичнијем посматрачу. Сазидана је у чистом стилу романском, и иде несумњиво у најзнаменитије споменике далматинске. Звоник међутим — који је у пуном смислу речи достојан своје велике репутације — опомиње више на млетачку готику, а довршен је (у XVI веку) према укусу Ренесансе.

Западни црквени портал, по суду компетентних људи, такво је дело да га треба уврстити у драгоцености целог света. Вајарске работе којима је тај портал украшен, приказују разне догађаје из старог и новог Завета, а израдио их је — као што показује један латински натпис на тимпану — неки мајстор Радован, приморац, одличан уметник, који је трага оставио и на доњем делу спљетског звоника.

Трогир, „варош са старогрчким традицијама, средњевековном физиономијом, романском архитектуром и млетачким руинама“, има још једну знаменитост која није, додуше, овековечена ни у бронзу ни у камену, но која је опет сама собом један величанствен споменик. Та знаменитост трогирска је славни Иван Луције (Lucio), далматински Херодот, отац наше историографије (рођ. у Риму 1654 год.), који нам је, поред осталих радова, оставио једну историју свог рођеног града и, нарочито, чувено дело на латинском језику: De Regno

Dalmatiae et Croatiae. Трогирани су били и чувени Андријашевићи (Andreis), дипломати и свеучилишни професори из XV и XVI века, те многи други одлични људи, међу којима је достојно место заузео и познати дантолог Антоније Лубин, који је пре неколико година преминуо као професор универзитета у штајерском Грацу.

За време ратовања с Турцима, ове утврђене варошице биле су једина заклоништа сигурна од исламских провала, и њихове куле и зупчасти бедеми нису, као данас, били просте декорације за забаву путника. Отуда постадоше и утврђени дворци („каштела") што се на кратким одстојима изнизаше дуж питомог игала од Трогира до луке старог Солина, и око којих су у наше дане поникла читава села. Та су „каштела" у оно доба била тврда племићка гнезна, која преведра Маркова република не би била мирно трпела у границама својих приморских градова; али јој, напротив, не беше криво да се подижу у њиховој близини, особито у неким крајевима Далмације, где су напади са загорске стране и јаче и чешће грозили.

Домаћи летописци помињу с хвалом те господске дворове и јуначке подвиге њихових господара, које је „преведра" вешто мазила и својом милошћу обасипала. Она их је издашно снабдевала земљама, захтевајући да на њима подижу утврђене замке, као упоришта против турске најезде. Народни приморски бард, фра Андрија Качић-Миошић, посветио је у свом *Разговору угодном словинскога народа* читаву једну песму „Каштеланским витезовима," која овако слави равна и питома Каштела и „силене јунаке" који су се туда с Турцима рвали:

Липо ти је, побре, погледати
　Од Солина до града Трогира,
　Тер Каштеле равне разгледати,
　Којино су прилика Мисира.

То је поље дуго и широко,
　Не може га погледати око
　. . . . .
　. . . . .

По њем расту зелене маслине,
Віруј мени, брате, до истине:
Рујно вино, билица шеница.
Свако воће, цвитје и ружица.

Око мора вароши бијели,
По имену зову се Каштели,
Тверде куле, висоци палаци,
И у њима силени јунаци,

Који Турком пуно додијаше,
И њихове главе одсицаше,
Великога рата од Кандије,
Мало посли Беча и Морије.

И, у истини, приморски поданици млетачке „Сињорије", као год и далматински горштаци, били су годинама чврсти бедем о који се разбијала турска сила, као таласи о необориву хрид. Својим сигним четовањем и појединачним одупирањем, они спасоше покрајину од опште инвазије и, по томе, од неминовног варварства. Борба је трајала преко два века и народна песма забележила је све важније њене епизоде, таман онако, као што је шпански „Romancero" забележио јуначка дела свог Сида а стародавна Јелада своје славне подвиге у епима Хомеровим. И као што се у далматинском Загорју песмом славе Јанковићи, Смиљанићи, Мочивуне итд., тако је исто Качићева песмарица опевала Тартаљиће, Кумбате, Треурсиће, Гулин-харамбаше и остале „по избор јунаке", којима ће

„. . . живит успомена
До најкашњег славјанског времена".

Ако изузмемо останке грађевина из доба млетачкога, у Каштелима нема ничега нарочито важног у погледу архитектонском. Јединствена је, напротив, по својој лепоти и питомости, на далеко чувена „ревијера", по којој су поређана сама „каштела". За зиму и поледицу ту се готово и не зна, и није нимало претерано казати да у Каштелима пролеће траје од априла до априла. Њих са севера брани од мрзлих ветрова високи Козјак и омањи брдељци, што се према западу простиру од солинских хумова до босољинске долине. Уза само море, међу-

тим, почињући од *Стафилића* и *Нехаја*, преко *Старога*, *Лукшића*, *Камбеловца*, па до *Гомилице* и *Сућурца*, пружио се читав венац живописних заселака и бујног сада, што се зрцали у чистом огледалу морском. На све стране пламти топли југ, а око привлаче зелени виногради, плавкасти смоквосади и сиви маслињаци. Ту су већ и хотели са удобним пансионима за домаће и стране путнике. Турист који туда прође не може, за право, да се жали на недостатак лепих импресија, јер је лепота, коју је природа овде на све стране излила, тако заводљива и тако издашна, да су песници ово цветно и сунцем обасјано приморје сасвим оправдано могли да пореде са присојним обалама Месенијског залива у класичној Хелади.

УСПОМЕНЕ С ХВАРА

Од Спљета до Хвара, кад се директно путује, одстој није велик: свега два часа вожње; ал' ако човек хоће да обиђе и разне паланчице унаокруг по целом острву, као и по суседном отоку Брачу, онда му треба путовати читаво јутро. Ја сам тај пут превалио у једном парном бродићу, коме ћу из пијетета да прећутим име, и који би много прикладнији био да превози стоку или осуђене на робију, но људе који нису никад никога опљачкали и поштено цару царево дају. Нећу да вам тај пут описујем, јер на њему нисам ничега интересантног доживео, а јесам се, обратно, много кињио. На овим пароброди́ћима човек путује врло јевтино, ал' и врло траљаво; ту нема ни прве, ни друге класе, него су сви путници изједначени; изједначени пред бродским законима и пред бродском кухињом, која је до зла бога демократска — демократска по „суштанству" и по облику.

Острво Хвар је средишња тачка у сликарском архипелагу, што га сачињавају јадранска острва Брач, Корчула и Вис. — Хвар, са главним градом истог имена, био је познат још у позној старини. Грци га зваху Фаром или Фаросом, а Римљани га назваше: Pharia. Словенски досељеници то име пословенише, и од Фара начинише Хвар. Како ли су пак Млечићи дошли до тога да ово острво назову Лезином (lesina италијански значи *шило)*, то ће сам Бог знати; тек толико је истинито, да је оно под њиховим господством било од 1420 до 1797 године, и то је, додуше, у економском погледу, било доба његовог највећег полета. Хвар је тад био свраћалиште свих бродова, што су ишли или се враћали

с Крфа, који у XVI-ом веку беше главна поморска станица за протекцију млетачке трговине на Истоку. У то доба је град бројао до 8000 становника, који у последње време млетачке владавине (Хвар је много страдао од турских навала) бејаху спали на мало више од 1000 душа. Данас се је тај број скоро подвостручио.

Кад се пароброд приближи хварској луци и у њу закрене, раскрије се путнику пред очима панорам који се без икаквог устезања може да назове изванредним. Варошке куће и бујни насади стеру се полукружно око луке и пењу амфитеатрално уз голу лит, којој се на вршку мајестатично истиче стара, такозвана „шпањолска" тврђава, искићена крилатим лавовима. Красне старо-млетачке монументалне зграде, што се хармонично групишу на првом плану, дају овоме месту једну класичну физиономију, коју је трудно игде друго у овим странама запазити. Ја бих рекао да је ово најмлетачкији од свих приморских градова, чак и од самог Шибеника. Млеци су овде, заиста, на један маркантан начин свој печат ударили.

Изађимо на крај и прошетајмо се по вароши. Најпре ће нам поглед привући, својим елегантним аркадама, убава „Loggia" Самикелиева, која је данас претворена у хотел за путнике, и уза њу часовник и стари т. зв. „Кнежев дом" (Palazzo del conte). Затим ће наше око, летећи с једног предмета на други, да се поступно устави најпре на стари поморски арсенал са пространим, смело засвођеним „dock"-om, где су се некад градиле млетачке галије; онда на саборну цркву и танахни звоник Светог Марка, те на древни манастир „Фрањеваца", што се међ лавором и омориком беласа на самој ивици морској. У саборној цркви, која је сазидана у стилу ломбардиском и има једанаест олтара од скупоценог мермера, прикупљено је неколико живописа од велике вредности, међу којима, над главним олтаром, слика Св. Стевана, папе и мученика, од Ђакома Палме. У цркви манастирској има такође неколико

вредних слика од Млађег Палме и од Басана, а у трапезарији је цео један дувар прекрила чувена „Coena Domini“ од фиорентинца Матије Розелиа. Живопис тај, који је врло добро сачуван и подсећа на богати колористички манир Тицијана и Павла Веронеза, израдио је сликар и поклонио фратрима као уздарје за његу којом га задужише, кад се једаред, путујући у Дубровник, разболи на путу и нађе заклона у манастиру.

Но нарочита лепота ове вароши као да је сва у њеном положају. Заштићена одасвуд малим главицама, а од северног ветра високим брегом Светог Николе, она готово и не зна за зиму. Средња темепература, између децембра и фебруара, је од 10° *C*. — У хварским градинама и по терасама варошких кућа расте палма и дивно успева рогач и слатки шипак. А већ не треба ни да помињемо бајаме, винову лозу и маслине. Хварско бело вино и његове укусне смокве изађоше на глас у целом свету.

Рекао сам у почетку да се Хвар прославио као лековито место, али лековито место — без гостију. И, збиља, његова прикладност да постане драгоценом зимницом за људе порушеног здравља, хвалила се дојако само у теорији; биће ваљда стога што у њему нема још ни издалека оних бучних и скупих забава, нема оног префињеног конфора с којим су богати гости климатских станица и морских купака навикли да своје нарушено здравље — упропашћују. За такове „болеснике”, не да се порећи, много је подеснији Трувиљ, Биариц, Остенда, Кан, па — si licet parva componere magnis — и Опатија, (Абација); али коме је збиљски до свога здравља, тај ће доћи прије у овака места, где му се пружа могућство да се ода озбиљно, и с поузданим изгледом на успех, неговању свога здравља. Свакојако, што год страни гост изгуби у богаству и раскоштву, све ће то да му обилато надокнаде живописни изгледи, оригиналност природе и ретко гостопримство становника.

Метеоролошка опажања која, од извесног времена, у нарочитом опсерваторију, савесно изводи Др. Гргур Бућић, један од савремених капацитета у тој струци, показаше, уосталом, како се острво Хвар налази у таким климатско-терапеутским приликама, да је ово место врло прикладно за зрачно лечење туберкулозних и гукавих. Ту прикладност признали су, у више наврата, први медицински ауторитети, као што су професори Унгер, Сигмунд, Хекел и други, који сложно рекоше да је у том погледу Хвар права *Јадранска Мадејра.*

Споменуо сам Хекла, чувеног професора јенског универзитета и толико хваљеног и анатемисаног аутора *Историје природног постања света* („Natürliche Schöpfungsgeschichte“). Хекл је овде на Хвару, где је већ двапут долазио, једна врло популарна личност. Он је овде проучавао далматинску фауну и био у врло пријатељским односима са настојником фрањевачког манастира, једним необично интелигентним и образованим фратром, који је умро пре кратког времена. Тај фратар, човек већ у годинама, звао се отац Бонаграција. О његовој малко опорој, ал' у основи племенитој природи и либералном осећању, причају се свакојаке, понекад врло интересантне и пикантне приче. Тако је овај „широких груди” свештеник, како ме мештани уверавају, успркос њиховог разилажења у многом чему, немачког научника опет високо ценио и са њим живео у најбољем пријатељству. Кад би Хекл допутовао на Хвар, он би увек одсео у манастиру и био фратров гост. У ћелији пок. Бонаграције показаше ми на зиду место где је, за његова живота, висела Хеклова фотографија са усрдном посветом и својеручним потписом. Разуме се већ, да се то фратрово пријатељевање са „безбожним” научником није ни најмање допадало осталим хварским мантијашима, који су му — вели се — потајно попару кували и настојали да га опањкају у царскоме Бечу и у папинском Риму. И, доиста, једном приликом сиромах Бонаграција умал не постаде жртва њихових сплетака. Већ

се по граду зуцкало да ће га некуд преместити, па чак и расфратрити, кад одједном пуче глас — да је мудра Јена предобила оцу Бонаграцији и Беч и Рим. И вредни Бонаграција остаде на Хвару и умре у својој манастирској ћелији.

После оца Бонаграције, најбољи је Хеклов пријатељ на Хвару био, па је такав и данас остао, месни поседник и научник г. Гргур Бућић, почасни доктор градачког универзитета, ког сам навише споменуо као метеоролога. Господин Бућић је немачком природњаку, у његовим ихтиологијским студијама у хварским водама, био од велике помоћи. У Бућића кући — где сам добротом домаћина и његове стрпљиве госпође био и сам једном приликом гост — сачувало се такође много успомена на професора Хекла, које показују, не само његове пријатељске односе према госп. Бућићу, него и велику цену у којој је немачки научник држао свога далматинског сатрудбеника. Споменућу, између осталог, лепо уоквирену Хеклову слику са својеручним потписом и мотом: „Impavidi progrediamur, Ernst Haeckel;“ и после мноштво Хеклових књига и брошура са аутографским посветама, од којих је нарочито знаменита ова: „Meinem lieben Freunde Dr. Gregor Bucich, dem Eremiten der Wissenschaft in Lesina“.

Назвао сам ову посвету значајном, и то мислим с разлогом, јер она најбоље карактерише овог скромног научника-самоука, који већ пуних четрдесет година корисно ради на свом тихом послу, а да се за њ у ширем свету ни чуло није. У својој младости учио је Др. Бућић право на свеучилишту у Падови и слушао годину дана медицину на универзитету бечком. Не могавши, због недостатка средстава, наставити и довршити студије у овој потоњој струци, коју је нарочито волео, он се врати у завичај и посвети науци као скроман пионир, који не тражи за себе никакве части ни славе, него хоће само да користи науци. Од то доба — има томе, како рекох, четрдесет и више година — живи он у истини као пустињак, проводећи своје време делом

на посматралачком чардаку, а делом у библиотеци. Изгледа као да је тај човек назрео камен мудрости у симплицизму. И пошто се његов живот развијао тихо и мирно, он не може да схвати грозничаву нестрпљивост данашњих људи, у којих живот јури нагло и хучно, као плаха река. У разговору са њим, могао сам да похватам трагове његовој философији, која је, рекао бих, исто толико удаљена од суровог материјализма, колико се одмакла од небулозне метафизике. Он је себи изабрао нешто треће, према својој ћуди, а то је она блага философија која се оснива на осећању и здравом разуму, а циљ јој је управљање самим собом; философија која је толико драга била Сократу, Монтењу и Франклину, и које ће се увек придржавати људи који су уверени да су најбоље оне моралне теорије, које могу непосредно да послуже за практичан живот.

— Најбоља је философија — рећи ће ми једном приликом Др. Бућић — она која нас учи како да сами собом управљамо; и колико год су је у старо време људи ценили и практиковали, толико је данашњи свет презире.

— Ви, дакле, господине, као да немате никаквих неостварених жеља, које вам загорчавају живот? — упитам га ја.

— Имао бих, и те како! Али баш зато, што су неостварене, или боље рећи, неостварљиве, ја их поступно бришем са животног актива. Верујте ми, господине, већина би се људи могла измирити са животом, јер су већина њих у животу несрећни само због тога, што би хтели да су много срећнији. Кад је човек душевно миран, прилично неодвисан и здрав; кад има своју потребицу и неколико особа које га воле, он може бити задовољан. Остало је све ништа.

По овим речима можете судити човека.

Господину Бућићу је данас око седамдесет година. Изродио је лепу киту мушке и женске деце; женске су се махом поудавале; а мушки су већ сви намештени. Да продужи у своме наследству филан-

тропску мисију, која га је у животу занимала, желео је да му се и деца посвете каквој научној струци, и он је у томе толико успео, што су се двојица од њих одали фармацеутици, те данас у том својству, колико-толико, служе науци и патничком људству. Трећи му је син официр, а четврти — — баш као да је смишљено тражио положај с ког ће моћи да квари оно мало добра што му браћа учине — ступио је у државну службу као финансијски чиновник. Но ја не смем опет да га за то прекоравам, прво због тога, што је тај харачлија мој добри пријатељ, а друго, што сам и ја сам као непосредно занимање изабрао занат — мандарински.

Ах! нисам га ја изабрао, него су ми га натуриле немилостиве прилике; или, боље рекавши, немилосрдни удес. Да је до мене било, ја бих сасвим други неки занат изабрао; изабрао бих, на пример, да будем кнез-владалац у каквој италијанској државици XVI века, или бих, према данашњим приликама, био настојао да добијем место принца од Монака, јер тај срећни владалац нема ни војске, ни парламента, ни министара, ни политичких новина, и по сву годину живи од милостиње својих поданика — у Паризу!

Али сам ја малко застранио, док моји поштовани читаоци, по свој прилици, желе да им још коју рекнем о убавој Лезини, о њезиној историји, трговини, друштвеном животу и т. д. То су, бесумње, врло важне ствари, на које би вредно било осврнути се, да о томе није већ све казао господин — Baedecker. У њега ће читалац наћи обилатих података о издајству војводе Димитрија, о упаду Улиз-Алила, алгирског гусара, па и о томе, како су се у априлу 1806 год. браћа Руси ваљано тукли са Мармоновим Французима, док најзад ти вредни „Москови“ не подлегоше француској „фудији“. Наћи ће, сем тога, и прецизних података о његовању и извозу „бухача” (chrysantema aurea) данас можда главног продукта хварског отока. Али чега у Бедекеро-

вој књизи неће нипошто наћи, то је опис ове биљурне атмосфере, ове живахне светлости, овог благог и провидног неба, једном речју, ове идилске средине, за којом ће се увек заносити хигијеничар, уздисати песник и одушевљавати уметник. Тога у књигама и не може бити; то треба доћи и својим очима видети.

ШИБЕНИК

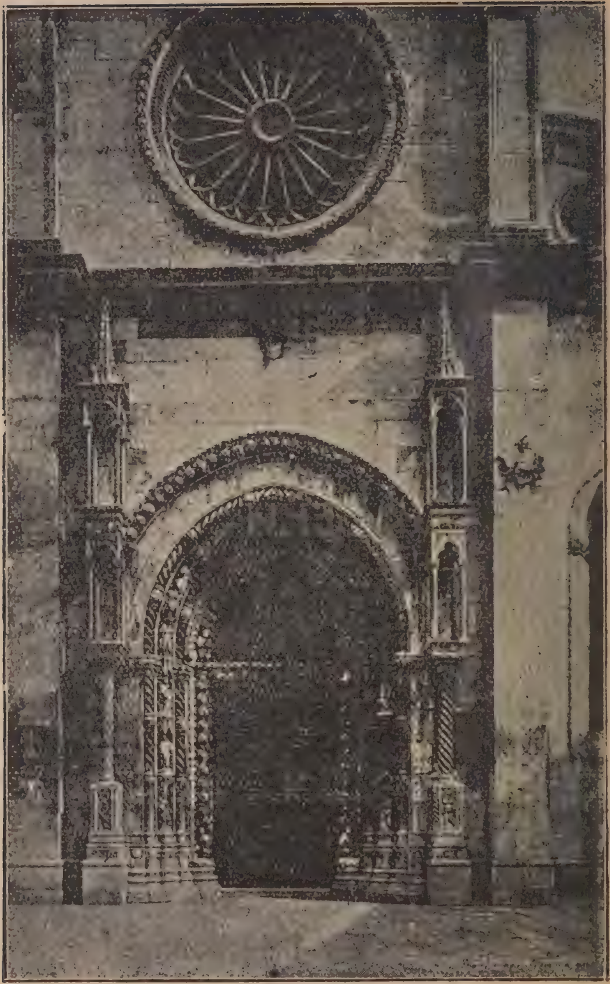

Главни портал столне цркве у Шибенику.

ШИБЕНИК

Венецијанско обличје старог Шибеника нераздвојно је у мом духу спојено са успоменом на једног драгог, данас нажалост мртвог пријатеља, с којим сам се у том градчету често састајао, а на последњем састанку и за увек растао. Тај је пријатељ био Симо Матавуљ, омиљени српски књижевник, рођени шибенчанин, који ми је, за живота свог, више пута по свом рођеном месту калаузио.

Кад се последњи пут у Шибенику састасмо, нисам могао ни издалека слутити да се нећемо више видети. Било је то отраг мало више од двадесет година, приликом неке домаће славе код Симиних рођака. Матавуљ беше дошао са госпођом чак из Београда, па ме жицом обавестио о свом доласку и позвао „на чашу разговора" у своје рођено гнездо. Од Задра до Шибеника одстој није велик, — сама четири часа пута, — и тако се једног малко натуштеног, ал' иначе топлог пролетњег јутра кренем у Шибеник, где ћу стићи око подне.

Кад се на морском пристану загрлисмо и изљубисмо као два рођена брата, одавно жељна један другога, Симо извади часовник и, не дајући ми, тако рећи, ни предушити, рече:

— До обједа имамо још пуна два сахата; хајде да ти малко прокалаузим по граду; ти и тако нијеси још честито видио Шибеника!

— Ама, брате, — рекох — ред је прије свега да се јавим твојима . . .

— Остави, није преше, јавићеш се кашње, кад одемо на ручак. Хајдемо.

И, узевши пут под ноге, ударисмо неком стрмом улицом, која нас изведе на поплочани трг пред

славном шибенском катедралом, дивот-црквом која је започета у XV, а довршена у XVI веку, и која представља можда најсјајнију уметничку зграду у целој Далмацији. Главни јој је неимар био, како сам већ на другом месту поменуо, чувени Ђорђе Орсини Матејевић, т. зв. „Ђорђе Далматинац". Стога што је на претрг зидана, примењена су на њој два различита грађевна стила: готски за доње делове, за врата и побочне прозоре, а чисти ренесанс за остало. Колико су домаћи и страни књижевници писали о самим главним вратима ове цркве, да је све уједно скупити, сложила би се дебела књига. А кад се узме на ум да је ту зграду — која би доликовала престоници какве богате земље — својим неимарима и о свом трошку подигла једна приморска општиница, онда се може разумети како је то место могло одњивити киту уметника и научника, које образовани свет високо цени и који се зову: Андрија Медулић (назвали Schiavone), Антоније Врапчић (Veranzio), Ђорђе Шижгорић (Sisgoreo), Никола Томазео!

Прегледавши потанко ту прослављену зграду и велику „Лођу" на супротној страни пијаце, која је такође једно одлично дело, но која губи много од своје лепоте стога што се налази у близини своје лепше друге, ми се дадосмо у баврљање по оном чудном лавиринту сокака и сокачића, што се у свим могућим правцима пењу и спуштају по брдској падини, на којој се скркла староставна варош. Покрај свих својих „часних седина", Матавуљ је на око изгледао јак и лак на ногама, те за непун сат пређосмо и прегледасмо сав онај конгломерат старих грађевина, устављајући се пред свима крупнијим знаменитостима, које ми вођ мој објашњаваше оним својим језгровитим и живописним говором који, као што је познато, беше једна одлика његове занимљиве личности.

Сећам се, између осталог, како ми је надуго тумачио замршену историју свога завичаја, „Шибеника, гнизда соколова", које су канда најпре на-

селили наши чувени Ускоци, оне љуте арамије што се отуда загонили на бродове, као орлушине на тичине. После разорења славнога Скрадина, оно народа што измаче острици мача, склони се међу те дивље гусаре, те подивља као и они. Тако је дуго трајало, док један хрватски краљ не опаса варош зидом, па отиде даље својим послом, оставивши у утврђеном граду свој камени грб, који се и данас види. После њега почеше свраћати у Приморје Угри, који као да су се у први мах свидели Ускоцима, јер се спријатељише.

— Па онда — настави Матавуљ — ... е, брате, онда се већ није знало ни ко пије ни ко плаћа. Шибеник је био између три огња: с мора му додијаше Млечићи и Ђеновези, а с плећи Угри. Збјег се множио, како се множила невоља по српскијем земљама. Међу новијим ускоцима било је доста и властеле, по свој прилици богумилске руке. Они, пошто се угнијездише, почеше пристајати уз Талијанце. Пук, одиста из пркоса, више но ради другога чега, поче пријањати уз Угре. У такијем приликама пође за руком Пизану, морском војводи ђеновеском, да се кришом, са силним галијама, привуче под Шибеник и да узме град. Али платише властели. Пук их поби већи дио, а остали утекоше преко мора и позатвараше се у тврду кулу, што је била на грлу залијева. За њима очистише се и Ђеновези. То је било једанаест година прије Косова. Али, гле чуда! Сигисмунд мађарски дође и ослободи своје непријатеље племиће и још страховито казни пучане; погуби им све главаре! По тада се замијеси квасац мржње између племства и народа, што и данас траје. Након тога Шибеник је још био свој за тридесет година, али дође крај и томе 12-ог јула 1412-те. Тога дана Млечић узе Шибеник, пошто га је *двадесет мјесеци* рушио с мора. А не узе га ни тада јуначки, јер нешто глад, нешто издајничка рука племићка, предаде Ускоке талијанским отимачима...

Као што читалац може сам да види из овог навода, Матавуљ, и онако добар говорџија, беше тога

дана особито расположен на ћеретање, а богме и на малициозно набацивање, па је милина било слушати га како своје слатко причање зачиња згодним фразама и сликама из народног говора, који му је био прешао у крв. На моје питање, како ли је народу под млетачком Сињоријом било, Симо се са неколико запапрених речи обори на изрођену приморску властелу, који за мито постадоше млетачке улизице, па додаде с неким плебејским поносом у својим благим и мудрим очима:

— Но народ се наш не одроди, хвала да је турскијем навалама, које одмах послије тога учесташе. Лукави Млечић, свакијем начином, подјариваше јунаштво у јуначкој српској крви. Даваше им хљеба („и бешкота, крува принципова") колико бјеше доста да се на прездан сјећају ко их храни; даваше им праха и олова, увијек опрезно, колико ће доста бити док издуши сад ова, сад она трка с некрстом; дијељаше, брате, међу њих колајне, крстове, повеље, заставе и све оно што Србина лако намири. Тако је трајало пуна четири вијека. За Србијом падоше, једна за другом, све слободне српске области. Турчин притисну све, па се преко Захумља и Зете попримаче Далмацији; ал' ту наиђе на отпор. — Млечић — говорило се у тадашњој Европи — не да Турчину ни завирити у Приморје; млетачка војска и мрнарица, то је тврда воћка о коју ће крвави Полумесец да поломи зубе. Тако се и доцније по школама тувило. Ко је, међутим, јуначки бранио и себе и Сињорију од турске навале, то су били све наши људи: Јанковићи, Смиљанићи, Накићи, Шупуци, Ивановићи и остали „ђетићи" и кољеновићи, чија се имена данас у пјесми пјевају. У томе непрекидном рвању, Шибеник је одвојио од свијех осталијех приморскијех мјеста. На њ су наваљивале силне војске, понекад по сто тисућа љута јањичара, али сваком залуду! Тако је трајало до почетка овога века, кад француска поплава једнијем мушкијем махом понесе гњило млетачко господство. Сиромах приморац одахну, прибра се, поче обрађивати зем-

љу и живјети мало човјечније. Француза одмијени ћесар.

Пошто се, тумарајући још неколико по граду, сити нагледасмо старудија, сврнусмо најзад у тако звану „Широку улицу”, која је, обратно, широка само по имену и којој није могуће краја угледати, јер непрестано вијуга између неједнаких и несличних зграда. Готово на свакиx пет корака пресецају је сокачићи, какви се само у Шибенику могу наћи. И свуда влада највећа збрка. Уз властеоске дворове са високим капијама, збиле се потлеуше, уза које се лако може успентрати мачка. Има ниских обора, у којима су узидани крњаци од кипова и стубова, а има старинских зграда од тесаног камена, на којима су испробијана мала окна са зеленим капцима. При дну се ређају дућани, занатлијске радионице, крчме, бакалнице итд. Додајте још томе да су улази у станове неједнаки, да су лица и наличја различито омаштена, да низ јаруге, с обе стране калдрме, увек тече мутна вода — и слика ће вам бити потпуна.

А ко да опише људску мешавину што се роји по тој тескоби? Нико други но опет Симо Матавуљ, најбољи дојако сликар приморских варошица и приморског живота. Да чујете само, како у своме *Конту Или десетом* писац приказује шибенску улицу:

„Танка „лацманија,” мушко и женско, одјевено по најновијем „фигурину” париском; крупни горњаци, буковичани и котарани, који се носе као у доба Јанковића и Смиљанића, наиме токе, црвене копоране, а за пасом оружје; жустри шибенски тежаци, у тијесним беневрекама и кратким гуњићима, и њихове бјелопутасте женске, у модрим набраним сукњама; острвљани (бодули и бодулице), народ једар, чист, прилично туп и до краја поштен. Додајте још да човјек не може десет пута крочити, а да не срете попа, — јер је њих у граду прегршт више него ли ситног боба, — и да се у исти мах чује талијански језик, српски западни и југозападни говор и чиста чакавштина.”

Пред ручак имадосмо још времена да се прошетамо до накрај Горице, места где је у Крешимирово доба био положен основ граду и где се и данас у једној гомили држе потомци његових Хрвата. Они су и данас чисти штокавци, само што не могу да изговарају слово „ч.” Уда се горичанка за чистог штокавца „изван бедема”, па до смрти увек говори „цовик, цир”, а остало све као и други приморци. Горичани су мирни, радни људи, и слабо се мешају са тежацима из осталих заграђа. Сликар Медулић је ту рођен и његово се братство и данас још потражује.

Враћајући се к срцу града, свртосмо и у „варош” (тако се зове велико заграђе), у којему живе они шибенски пучани, који су на гласу са своје „вруће крви”. То су иначе добри и радишни тежаци, умерени у јелу и пићу, те који су особито вешти виноградари, а дају најбољу војску мрнарици. Изваљац, који међу њих зађе, има најбољу прилику да се увери „како се још није сасвим истражио сој старијех Ускока, који испунише силно вријеме својим јуначкијем дјелима.”

После подне стаде беснити јак ветар с југа.

Не могавши даље крстарити по улицама, склонисмо се у једну кафаницу крај пристаништа, те уз „кафу и тутун” (а Матавуљ је страсно волио обоје) надовезасмо прекинуту нит „воспоминанија”.

Беше недељни дан, те с тога у кафани велика налога. Поред „лацманских” ускогаћа и владиних бирократа, по столовима поседали *кичељеви* шибенски варошани, са црвен-капама на глави, па грају да човека заглуше. Управо тих дана месне две хрватске странке (народњаци и праваши) бејаху се нешто почупале око општинскијех избора, те је све унакрст „димило” од силне гунгуле и страначких препирки. Матавуљ је неко време ту ларму ћутке посматрао, па ће наједном приметити:

— За чудо, ти су људи увијек исти! Сиједи старци, па се прегоне око простијех маштанија! А мене политика данас толико занима, да ме понекад

обузме луда жеља да искочим из ове вајне садашњице, да збацим са себе овај љути терет сазнања, ове маторе године, па да опет једном, ма и за часак само, постанем „берекинчић” шибенски!..

— Шта ћеш — прихватих — : код нас ти је тако: политика заразила сав јавни живот, па се на друго што и не мисли. У осталом, није чак боље ни тамо код вас (мислио сам, наравно, на Србију), гдје је политика такође алфа и омега, почетак и свршетак свега, посао који вам замјењује и књижевност, и умјетност, и науку, и спортове, једном ријечју: све. Знак да смо, на све стране ,још у доба националног дјетињства, у доба обијести и лудовања!

Он поћута, једнако гледајући у кавгаџије, па ће у неки мах тихо, но некуд жалостиво:

— Политика је, вјеруј Богу, наша велика биједа! То је расадник неморала у нашем народу; она га навикава на лаж и дволичност; под њеним благословом, на сваком кораку, можеш да видиш како се честити људи братиме са нитковима, само кад су припадници једне исте странке. Политика је код нас синоним странчарења, и ми смо у њој већ толико огрезли, да смо, због ње, из срца ишчупали чак и љубав за отачаство. Ја је мрзим!

Постадосмо још малко у кафани, па кад нам се учини да је ветар прилично утолио, изиђосмо да се малко прошетамо по обали. Море, чивитасте боје, беше прилично ускомешано; валови се пропињаху и загоњаху, запљускујући обалу. Сад смо већ мање марили за старине, те се више обзирасмо на сеоски и варошки свет, који беше ишетао на обалу. Било је ту сељака, мрнара, факина, пиљарица, рибара — свега по мало. Ја се зачудих мноштву попова и фратара, које путем сретасмо, но пријатељ ми то објасни великим, превеликим бројем шибенских цркава и црквица. Од њега први пут дознадох, да их је у самом граду преко тридесет.

— Шалиш ли се? — рекох. У граду од три, четири тисуће душа, па толико богомоља!

— Има их и више... Ал' треба да знаш, да би се у овом граду могло настанити три пута толико народа — толико је кућа празнијех. То је као велика „капунера", у којој држиш један, два пара кокошију, а могао би их спратити десет. Уосталом, нијесам рекао да се у свима црквама служи. Има их и које *не раде...*

Тако разговарајући бејасмо стигли пред неки стари фрањевачки манастир, те се устависмо да му над сведеним вратима прочитамо латински натпис, кад ал' из њих испаде на пречац млад, збојит фратар, осредњег раста, ошишане главе, ниска чела, с лицем на ком се огледаше здравље и чежња за уживањем.

— Ваљен Исус! — јави му се Матавуљ, који га канда познаваше лично.

— Вазда буди! — одазва се фратрић и пође даље.

Мени нешто сину кроз главу, и обазревши се за редовником, рекох у чуду:

— Бога ти, Симо, бјеше л' оно *он?*

— Ко он?

— Та он, брате... *он*... твој... пап Бакоња Вра Брне!

Пријатељ се лагано осмехну.

— Не може — рече — то бити Бакоња. Та знаш, чоче, да он не спада овом манастиру, нег ономе онамо „прико воде". Уз то је Брне, кло што знаш, произведен за гвардијана... *Дакленка, пригарија си се.*

У повратку се небо беше рашчистило од облака, а скоро затим грану и месец, према чијој светлости гола брда над градом узеше облик управо фантастичан. На звонику мајстор-Ђорђеве базилике поче избијати шести час. То ме опомену да се примиче доба поласку (требао сам да се истог вечера врагим паробродом у Задар), те похитасмо кући да се опростим са Симином госпођом и осталом својтом.

Тачно у седам сати на вече загрлих се последњи пут с пријатељем, који хтеде да ме испрати до па-

робродског пристана. На пароброду, међу путницима, чудним неким случајем, умотрих оног истог малопређашњег фрањевца, мог тобожњег Бакоњу, и то нам даде повода да један другом намигнемо и да се, под брцима, насмејемо.

Сиромах Матавуљ! Ко је могао икад помислити да ће и он свршити оном истом преком смрћу, којом бејаше обршио симпатични јунак његове најбоље приповетке, изданак „свете лозе Јерковића", дични фра-Брне XXIV!

ЗАДАР

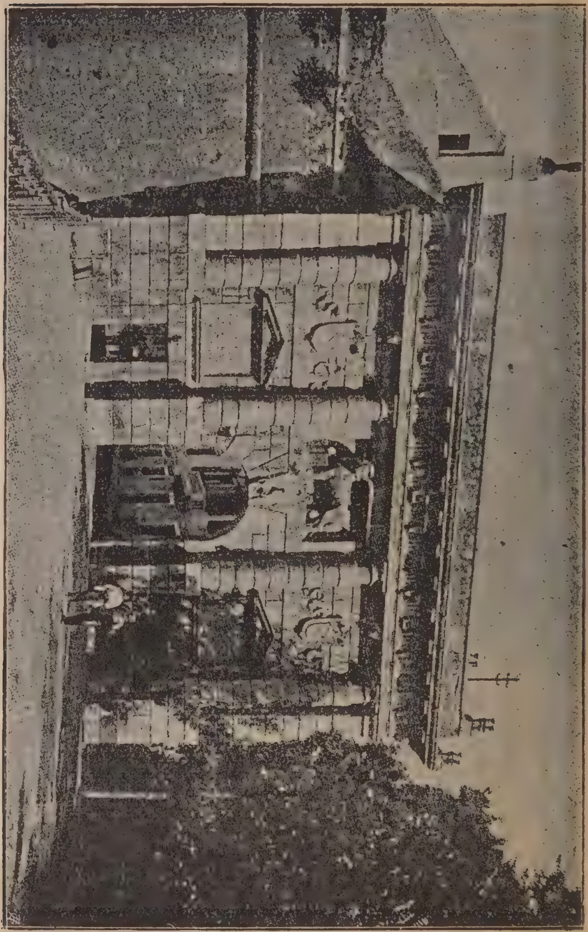

Сухоземна врата у Задру.

ЗАДАР

Зато што га, има ево већ тридесет година, непрестано гледам, ја га можда не видим као што би требало.

Од Хермана Бара, познатог немачког књижевника и писца књиге „Dalmatinische Reise“, с којим сам се јесенас упознао у Бечу, чуо сам у разговору једну настрану, али значајну реч: „Ох! дабоме, мени је Бока Которска врло добро позната; та ја сам у Котору провео *читаво једно јутро!*”

Право да кажем, мени је у први мах изгледало као да се духовити писац хоће малко са мном да нашали; но доцније, премишљајући сам собом о тој речи, нађох да она није опет тако површна, као што у први мах изгледа. У доброг посматрача око може да запази сместа битна обележја једнога краја и све оно чиме се он од осталих крајева разликује. Напротив, што год човек више на једном месту чаје, предмети које посведневно посматра постају му све то обичнији, а утисци што их од њих прима, с дана у дан слабији, мртвији. Ето, ја Задра, може бити, добро не видим, мада га ево скоро тридесет година непрестано гледам.

Но, ако се оку моме краде изваљско лице ове вароши, мени је, рекао бих, добро позната њена психологија; а та психологија — искрено говорећи — није по моме укусу.

Задар би, по свом положају, био један идеалан градић и, можда, најпогодније место за дуже борављење у Далмацији, кад му не би цену обарале две крупне мане. Прво и прво: што је преко мере заражен клерикалним духом и бирократизмом; а дру-

го: што је његова улица малко одвише задојена италијанским ексклузивизмом.

Странац који — нарочито лети, кад су у пуном јеку променаде и концерти на *Новој Обали* — стигне пред вече у Задар брзим паробродом из Трста или са Сењске Реке (Фиуме), има утисак као да је допутовао у неку варош -- бању од барем сто хиљада становника, или као да је напрасно пренесен на неки париски булевар или „quai“, где је свет грдно набујао, где се на све стране блистају женске очи и шарене униформе, и где на одстојима од непуних двеста метара свирају, једна уз другу, по две, три музичке капеле.

Но нека то странца путника богзна како не обмањује. Задар је, покрај свих својих великоварошких „алира”, један скроз и скроз провинцијски град, који рано лега и рано устаје, и који страном госту — ако је европејац и слободоуман човек — може да спреми врло неугодних изненађења. Није мој посао да та изненађења овде наговештавам; но прво велико изненађење за путника биће то, што ће од све те бучне, електричним сијалицама обасјане гужве и мотљаве, коју буде затекао на Новој Обали, за један час или два, остати само још неколико енујираних бећара пред Hotel Bristol-ом, док тако називани „елегантни Задар”, Задар ситне бирократије и гиздавих гризета, тај се Задар у десет часова повлачи кући, променаде остају пусте и на свој линији наступа мртвило и гробна тишина. Задар се завукао под поњаву, Задар је захркао, Задар је уснуо сном праведнога.

Разуме се, наравно, да има путника којима је сувише узвитлан и сувише узграгорен живот додијао, те који у провинцију долазе у првом реду зато, да се науживају благе климе, идилске једноставности патријархалног живота и непритрушених (великоварошком чађом) лепота природних. Таки ће путници — радо признајем — свој посао наћи и у Задру. Спретност и чистоћа задарских улица, красна променада „На Зидинама”, питоми „Парк Бла-

жековића", елегантна и са приличним комфором снабдевена „Средишна Кафана" (Caffè Centrale) и — last not least — посматрање јутарњег покрета на „Зеленом венцу" моћи ће да им донекле заслади боравак у престоници далматинске краљевине. Међутим, пријатељи старина, који уједно имају смисла и за уметност, наћи ће у Задру и кудикамо већег и пријатнијег разоноћења. Додуше, из римског доба очувао се овде само један лук на северним градским вратима и два коринтска стуба (један на „Зеленом венцу", а други на пољани пред Св. Симеуном); али су зато богати и врло занимљиви споменици из доба млетачког. Сем катедралне цркве Св. Анастасије, која својом дивот-фасадом опомиње на сличне романске грађевине у Пизи и Луки, ту су још и старе цркве Св. Гризогона и Св. Симеуна, Богу угодних протектора „дукалног града Задра", те манастирска црква Св. Марије, у стилу тек настале ренесансе. Свети Симеун или, како га Задрани називају, Свети Шимун, нарочито је интересантан због свечевих моштију, што се ту хране у драгоценом ковчегу; а Света Марија је занимљива у првом реду са своје звонаре (у чистом стилу романском), а онда због неколико добрих слика од Старијег Палме и од школе Тицијанове, које су у цркви и у клаустру.

Али од свију старих грађевина града Задра, као да је са археолошке стране најинтересантнија црква Св. Дуната, подигнута у IX веку на развалинама и са материјалом раније оборених грађевина из доба римског. За аустријске окупације Приморја претворен је овај велеважни споменик у војни магацин. Касније је дуго времена употребљаван као подрум за вино, док најзад 1875 год. не увидеше његову важност, те га унеколико поправише и наменише за археогијски музеј. За посетиоца лаика је ова стара црква веома занимљива с тога, што се по раскривеним јој до извесне дубине основима могу јасно да виде остатци (крњад дорских стубова, прочелних греда, богатих капитела итд.) некад паганског

храма, ког су следбеници нове вере, уз поклик „Christus imperat!", морали оборити да на његовим рушевинама подигну нову богомољу.

У средњем је веку Задар био полуоток, али га млетачки завојевачи претворише у савршено острво, тим што су са копнене стране били ископали залив и на њему саградили ћуприју. Тај је залив у наше доба поново засут земљом, а ћуприја, која се узвијала на веригама, постала је главом царске цесте што из града води у „Парк Блажековића" и, даље, у заграђе Арбанасе.

Задар је престао бити утврђено место год. 1868 и том приликом стари топови с његових фортификација пренесени су у државне арсенале, а древни бедеми, поступно порушени, уступише место градским „кејима", где су сада најлепша шеталишта. Млетачки лав и млетачки јавни натписи (у колико их нови господари нису отукли чекићем) ките, уосталом, и данас многе варошке зграде, а најлепши (и лав и натписи) као да су они што красе копнена градска врата (Porta Terraferma), монументално дело више пута у овим белешкама споменутог млетачког неимара Самикелија.

Задар се за последњих петнаест-двадесет година прилично модернисао, али су његове модене грађевине, ако изузмемо нову судску палачу, махом без карактера и на путника, који с мора долази, чине посве неугодан утисак. Један немачки списатељ[1] рекао је ту скоро да му нове зграде на задарској „Новој Обали" изгледају као голем позоришни застор, који је подигнут да забашури „Исток(!) аустријске управе у Далмацији, који тобоже почиње од Задра". У овој духовитој примедби има, разуме се, нешто истине; али грађевинској безукусности тобожњих палача на задарској „Новој Обали" треба, добрим делом, узрок тражити и у оном окорелом конзерватизму задарских староседелаца, о ком сам малочас нешто натукнуо, а који се иначе испољава и

[1]) Hermann Bahr.

у њиховим погледима друштвеним, верским и политичким. Тај конзервативизам изгледа ми као атавистичка последица релативне осамљености у којој су стари Задрани, на овом јадранском полуострву, а у граду опасану високим зидинама, живели кроз векове.

Задар, свакојако, има над осталим далматинским градовима једно велико преимућство, наиме то, што је он, захваљујући брзим паробродима који Јадраном плове, данас постао, може се казати, једно предграђе Трста или Сењске Реке.

Странци, које морски пут овамо нанесе, наћи ће у Задру — уза све моје љућкасто вајкање и приговарање — једну ствар која ће им издашно, обилато накнадити и оскудицу веће удобности и сањиву патријархалност нашег друштвеног живота, а та је ствар божанствено море, са својим увек новим облицима и свима чаролијама што се уз његово царство везују. Путнику, који одседне у „Hotel Bristol“, биће довољно да јутром раствори прозоре, па да му пред очима пукне призор каквих је у животу мало гледао. Задарски залив, са својим врачним опсенама и сурим ланцем својих неједнаких острва, на највећем од којих пламти у сунчаном сјају стара млетачка тврђава Св. Миховила; задарски залив, који је задарском становнику, ма у ком делу града становао, увек на домашају ока и догледника, биће за странца путника најлепше уживање што га једна приморска варош може уопште да понуди.

Ја не познајем, могао бих рећи, суседног Истока; али ме задарски залив непрестано, па ма било и у тренутним сликама, подсећа на оно што сам читао и слушао о Цариграду и Атинама, о Крфу и Кандији. И у тим моментима ја Сињем Мору одајем сву пошту коју заслужује, и понављам, било у мислима било наизуст, све оно што су о њему лепога казали његови велики пријатељи, богодани песници од Хомера до Свинберна.

ПЛАНИНСКИ ЗАЛИВ

ПЛАНИНСКИ ЗАЛИВ

Парна лађа „Задарске пловидбе”, кренувши се са северне градске обале, прође најпре поред тако-зване „Западне увале”, новог предграђанског насеља, где су сада најлепши летниковци задарске биро-буржоазије, затим поред куле-светлиље Punt'Am.ca, те пловећи даље низ све то голију обалу до острва Вира, закрене десно у залив Нове Пољане, да отуда преко Љубачке увале и Љубачког тесна уђе у *Планински Залив*, из ког ће пак, кроз чувено *Ждрело*, да пређе у море новиградско. Тешко је замислити ишта лепше од романтичног приморја ових крајева, са швајцарском перспективом сурог Велебита у позадини. Кроз *Ждрело* пароброд улази, као што рекох, у море новиградско, остављајући за собом у Планинском Заливу, с леве стране питомо село Винјерац — некадашњи спахилук млетачких Venier-a — а на десно Селине и Стариград, места богата старинама из доба римскога, и још нека села на подножју Велебита. Обала морска је овуда свуда лепо засађена и јако одудара од голог и опорог планинског оквира у ком се налази. Виногради и маслињаци спуштају се чак до мора, те се отуда једно место на обали и назвало Маслиницом. Стариград је место згодно за екскурзије на Велебит, преко мале и велике Пакленице, тих чувених горских продора што секу планину и воде у суседну Лику. Ту је природа, у својој дивљој лепоти, управо торжествена. У пролеће и зими се ти љути кланци претворе у стравичне потоке, а шумом засађене им падине могу кадшто, од густежи и сунчане жеге, да саме плану и погоревају по више дана. Туда су некад римске кохорте с мора продирале у срце Либурније, а у нови-

је доба наши „Морлаци”, као млетачки измећари, упадали у област личког Мустај-бега.

Приморски крај је на овом месту, као што је лако замислити, у највећој мери оригиналан, али чим пароброд превали *Ждрело*, те из мора новиградског заиђе у Зрмању, све што је путник дотле гледао мора сместа да ишчезне испред његових очију и његове маште, јер је сву његову пажњу за себе узео јединствен призор кршевитих обала реке, што се сада поступно пред њим ређају и фантастично групишу, као неке кинематографске пројекције у чистом зраку. Ушће Зрмањино прилично је широко, али се убрзо сужава и постаје теснац (водени продор), оперважен високим црвенкастим литицама. Стене се те спуштају стрмо у воду, и њихов је видик напросто импозантан. Човек тако путује неколико километара, прелазећи непрестано из изненађења у изненађење. Понекад му се чини као да је ступио у камену котлину, из које неће никако бити излаза. Наједаред у даљини, на дну котлине, пукне нов теснац и слика се, као по чуду неком, напрасно предругојачи и бојом и обликом: до мало пре црвенкасте хриди и пећине постају тмасте, са понеким бусићем зелене шумарице. Не треба ни помињати да је игра светлости по тихој и зрцаластој површини морској, кад је она у истини тиха, по својим ефектима јединствена. Огромне литице што нас окружују, својим непомичним громадама, у неком су чудном контрасту са житком, а каткад богме и непоузданом стихијом, у којој се вечито огледају. Оне стоје непомичне и гледају како се таласи по реци загоне, а понекад су те огромне пећине и мукли сведоци људске борбе и људских победа над суровом и немилостивом природом.

„Стоји гора до сињега мора,
Крш до крша, камен до камена,
Залива их бесна морска пена...”

Али сам ја јесенас, пловећи уз Зрмању, имао двоструку погодност, што је време било прекрасно,

и што је са мном на пароброду путовао мој млади пријатељ Бошко Десница, свршени правник и помало књижевник, рођени обровчанин и добар познавалац своје домаће реке,*) који ми је успут љубазно тумачио њену историју и предања што се за њу везују, свраћајући моју пажњу на знаменитија места дуж њезиног корита. Тако ће ми мој млади колега in litteris на једном месту показати развалине неког врло древног и врло хипотетичног града из старине, Шибеника, и, мало подаље од њега, рушевине такозваног *Пржунца*, како се мисли, робијашнице из млетачког доба.

Са бродскога кљуна, где смо седели и пушили, мој ми чичерон, на раствореној карти, показује места куда пролазимо. Величанствен панорам који ме је у почетку заносио својом суровошћу, одушевљава ме сада разноликошћу својих облика. Мимоилазимо „фратре", поворку мрких, протегљастих стена, што се по неком чудном геолошком капрису изнизале по планинском рубу; затим ме мој путни друг повлачи за рукав, показујући ми зјало неке пећине:

— Пазите, вели, оно је „Провидуричина бужа". Тако је називају новиградски рибари, који у тој пећини често траже заклона, кад их рђаво време затече на ријеци. О њој се прича нека чудна, управо фантастична легенда из срдарских времена. Кроз оно зјало, што нам се одавде чини малено и црно као рупа на димњаку, може да прође најкрупнија људесина; а што је најчудноватије, оно не зја, као што га ми видимо, изнад самог воденог лица, него се до њега мораш да пентраш неких пет метара у висину.

Најзад, подну последњег ждрела, назиремо у зеленом шипрагу једно питомо гробље, мимо које пароброд промили у лаганом темпу. Ту се некад подизао манастир и црква „San Giorgio di Koprivo",

*) Зрмања, једна од четири главне реке с којима су скопчани удеси ове земље, те коју су стари Римљани називали Tedanium, а досељени Срби окрстише *Зрмањом*, извире с оне стране Велебита, у Лици, близу Попине.

о којима се сачувала успомена у неким листинама XI и XII века, а још боље у неодрсђеном називу „Манастирине”, којим прости народ и данас крсти ово место. Дижем очи уз планину и видим како се лепа колна цеста пење к Велебиту. Видим, доста близу, и стару тврђаву што се узбарјачила над живописним и бујним садом искићеним Обровцем. Још неколико обртаја паробродског вретена, и ми пристајемо уз гиздаву, живо бојадисану и напредну варошицу Обровац, главно средиште кршне Буковице.

— КРАЈ —

САДРЖАЈ:

	Страна
Напомена	3
Далмација	5
На Јадрану	19
Дубровник	27
На острву Локруму	51
Пут Боке Которске	59
Херцег-Нови	65
Утисци с Корчуле	89
Макарска	99
Спљетске старине	105
Трогир и Каштела	117
Успомене с Хвара	125
Шибеник	135
Задар	145
Планински залив	155

DB
409
C32
1923

Car, Marko
Nase primorje

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 . 30 22 01 011 0